

T.C.
KONYA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

AKSARAY KENT MERKEZİNİN
MORFOLOJİ AÇISINDAN DEĞİŞİMİNİ
İNCELEMEK

Mücahit AKBAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Haziran-2025
KONYA
Her Hakkı Saklıdır

TEZ KABUL VE ONAYI

Mücahit AKBAŞ tarafından hazırlanan “Aksaray Kent Merkezinin Morfoloji Açısından Değişimini İncelemek” adlı tez çalışması 17/06/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Konya Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç. Dr. M. Ergün HATIR
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

.....

Danışman

Doç. Dr. Zafer KUYRUKÇU
(Konya Teknik Üniversitesi)

.....

Üye

Doç. Dr. Ömer ÖZEREN
(Konya Teknik Üniversitesi)

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Mevlüt UYAN
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

Mücahit AKBAŞ

Tarih:

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AKSARAY KENT MERKEZİNİN MORFOLOJİ AÇISINDAN DEĞİŞİMİNİ İNCELEMEK

Mücahit AKBAŞ

**Konya Teknik Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Mimarlık Anabilim Dalı**

Danışman: Doç. Dr. Zafer KUYRUKÇU

2025, 113 Sayfa

Jüri

**Doç. Dr. Zafer KUYRUKÇU
Doç. Dr. M. Ergün HATIR
Doç. Dr. Ömer ÖZEREN**

Toplumların yüzyıllar boyunca oluşturdıkları hem yerel hem de evrensel değerlerin sonucunda kentler gelişime ve değişime açık olmuştur. Kentler tarihsel süreç içerisinde barındırdığı doğal, kültürel, sosyal katmanları nedeniyle oldukça önemli ve değerli yaşam alanlarıdır. Son yıllarda kentlerde nüfusun artmasının yanı sıra kentsel alanların sürekli genişlemesiyle birlikte yeni alt merkezlerin ortaya çıkması, geleneksel kent merkezlerinin işlevsel ve simgesel değerlerinde azalmaya yol açmakta; bu durum söz konusu bölgelerde mekânsal kalitenin düşmesine neden olmaktadır. Oysa tarihi kent merkezlerinin nitelikli ve yaşanabilir biçimde korunması, kent sakinlerinin aidiyet geliştirmesine, kentsel belleğin sürdürülmesine ve bireylerin kentle bütüncül bir ilişki kurmasına önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışma kapsamında 1989 yılında il statüsünü kazanmış Aksaray'ın zamanla değişimi ve gelişiminin morfolojik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma alanı olarak 2012 yılında yürütülen imar planı çalışmaları kapsamında belirlenen ve Aksaray'ın geleneksel kent merkezini ve merkezi iş alanlarını da kapsayan Merkez-1 bölgesi seçilmiştir. Merkez-1 bölgesi, kuzeyde Cumhuriyet Bulvarı ile güneyde Atatürk Bulvarı ve batısında E90 Karayolu ile sınırlı olup Uluırmağın iki yakasındaki alanları kapsamaktadır. Aksaray kent merkezinin morfolojik durumunun 1989 ve 2024 yılları arasında inceleneceği çalışmada ilk olarak kentsel morfolojiye yönelik kent ile mekânsal ilişkisi bağlamında literatür taraması yapılmıştır. Devamında kent ile ilişkisi açısından kentsel morfolojik yaklaşımların nasıl çeşitlendiği ve Aksaray kent merkezinin tarihsel geçmişi hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Alan çalışması ile tarihi ve coğrafi olarak önemli bir konuma sahip olan Aksaray'ın il olduğu 1989 yılı ile 2024 yılı arasında belirlenen bölgedeki kentsel morfolojisinin Space Syntax yöntemi ile bağlantılılık, entegrasyon, okunabilirlik ve tercih değerleri üzerinden matematiksel bir zemine oturtulması amaçlanmıştır. Alan çalışmasının ikinci bölümünde ise tarihsel süreçte farklılaşarak biçimlenmiş Aksaray kent merkezinin Merkez-1 bölgesinden morfolojik değişimlerin en yoğun olduğu alt bölgeler belirlenmiş ve bu bölgelerin tipo-morfolojik analizleri yol, parsel ve yapı bazlı olarak incelenmiştir. Yapılan inceleme ve analizler sonucunda il olduktan sonra da Aksaray Kalesini kapsayan alanın kent merkezi olmayı sürdürdüğü ama kentsel potansiyelinin azaldığı tespit edilmiştir. Özellikle çalışma alanının güneyini sınırlandıran Atatürk Bulvarından kent merkezine bağlanan caddelerde analitik değerlerin yüksek olduğu görülmüştür. Kentin güçlü aksları üzerinde yer alan mekânsal çevrelerin tipo morfolojik olarak işlevsel değişimler yaşadığı ve bazı yapıların yer yer kaybolduğu saptanmıştır. 2000'li yıllardan itibaren yapılan planlamalar doğrultusunda ise kentin büyüme yönünün değiştiği ve batı yönünde yeni mekânsal kurguların oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Kent Formu, Kentsel Morfoloji, Tarihsel Değişim, Mekânsal Dizim

ABSTRACT

MS THESIS

EXAMINING THE MORPHOLOGICAL CHANGE OF AKSARAY CITY CENTER

Mücahit AKBAŞ

**Konya Technical University
Institute of Graduate Studies
Department of Architecture**

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Zafer KUYRUKÇU

2025, 113 Pages

Jury

**Assoc. Prof. Dr. Zafer KUYRUKÇU
Assoc. Prof. Dr. M. Ergün HATIR
Assoc. Prof. Dr. Ömer ÖZEREN**

As a result of both local and universal values that societies have created over centuries, cities have been open to development and change. Cities are important and valuable living spaces due to the natural, cultural and social layers they have hosted throughout history. In recent years, the emergence of new sub-centers along with the continuous expansion of urban areas, in addition to the increase in population in cities, has led to a decrease in the functional and symbolic values of traditional city centers; this situation has caused a reduction in the spatial quality in the regions in question. However, the qualified and livable preservation of historical city centers makes significant contributions to the development of belonging by city residents, the maintenance of urban memory and the establishment of a holistic relationship between individuals and the city. Within the scope of this study, the aim is to analyze the morphological changes and development of Aksaray, which gained provincial status in 1989, over time. The Center-1 region was selected as the study area, which was determined within the scope of the zoning plan studies carried out in 2012 and includes the traditional city center and central business districts of Aksaray. The Center-1 region is limited to Cumhuriyet Boulevard in the north, Atatürk Boulevard in the south and the E90 Highway in the west, and covers the areas on both banks of Ulırmak. In the study, a literature review was first conducted regarding urban morphology in the context of the spatial relationship with the city. Subsequently, how urban morphological approaches diversified in terms of their relationship with the city and studies conducted on the historical past of Aksaray city center were examined. The field study aimed to establish the urban morphology of Aksaray, which has an important position historically and geographically, on a mathematical basis through the values of connectivity, integration, intelligibility and choice in the region determined between 1989, when it became a province, and 2024, using the Space Syntax method. In the second part of the field study, the sub-regions where the morphological changes were most intense from the Center-1 region of the Aksaray city center were determined, and the typomorphological analyses of these regions were examined based on roads, parcels, and structures. As a result of the examination and analysis, it was determined that the area covering Aksaray Castle continued to be the city center after becoming a province, but its urban potential decreased. Especially analytical values were high in the streets extending from Atatürk Boulevard, which borders the south of the study area, to the city center. It was determined that the spatial environments located on the city's strong axes have experienced functional changes as typomorphology, and some structures have disappeared in places. In line with the plans made since the 2000s, it was concluded that the growth direction of the city changed, and new spatial structures were formed in the west.

Keywords: Aksaray, Urban Form, Urban Morphology, Historical Change, Spatial Syntax

ÖNSÖZ

Tez çalışma sürecim ve akademik çalışmalarım boyunca sağladığı farklı bakış açılarıyla, kıymetli bilgi ve tecrübeleriyle yoluma ışık tutan, değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Zafer KUYRUKÇU'ya tüm desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her noktasında bana olan güvenlerini ve sevgilerini her zaman hissettiğim, beni destekleyen ve cesaretlendiren aileme, bu süreçte bilgisi ve tecrübeleri ile yol gösteren tüm büyüklerime ve meslektaşlarıma, emekleri ve bana olan güvenleri için minnettarım.

Ayrıca tez çalışmamda sağladıkları bilgiler ve katkılar için Aksaray Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğündeki görevli personellere teşekkürlerimi sunarım.

Mücahit AKBAŞ
KONYA-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Önemi ve Amacı	3
1.2. Çalışmanın Kapsamı	4
2. KAYNAK ARAŞTIRMASI	6
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	29
3.1. Kent Morfolojisinde Sayısal Bir Yöntem: Mekânsal Dizim (Space Syntax)	30
3.1.1. Mekânsal Dizim Yöntemini Oluşturan Kavramların Açıklanması.....	31
3.2. Aksiyel Analiz Yöntemi	33
3.3. Tipo-morfolojik Analiz Yöntemi.....	35
4. KENT, KENTSEL MORFOLOJİ VE MORFOLOJİK YAKLAŞIMLAR.....	38
4.1 Kent ve Kentsel Mekân.....	38
4.2. Kent Formunu Oluşturan Bileşenler	41
4.3. Kentlerin Değişimini Etkileyen Faktörler.....	43
4.4. Kentsel Morfoloji ve Morfolojik Yaklaşımlar	44
4.4.1. Biçimsel Yaklaşımlar.....	46
4.4.2. Tarihsel-Coğrafyacı Yaklaşımlar.....	47
4.4.3. Çözümleyici Yaklaşım (Mekânsal Analitik Yaklaşım)	48
4.4.3. Tipo-morfolojik Yaklaşım	49
5. AKSARAY'IN TARİHSEL GELİŞİMİ	51
5.1. Aksaray Kentinin Tarihsel ve Kentsel Gelişim Süreci	51
5.2. Aksaray Kent Merkezi İmar Planı Çalışmaları.....	54
5.3. İl Statüsünü Kazanılmasının Mimari Bakış ile Değerlendirilmesi	57
5.4. 1989 Öncesi Aksaray	60
5.5. 1989 Sonrası Aksaray	61
6. AKSARAY KENT FORMUNDAKİ DEĞİŞİMİN MORFOLOJİK AÇIDAN ANALİZİ	64
6.1. Çalışma Alanı	65
6.2. 1989-2024 Yıllarında Çalışma Alanının Mekânsal Dizim Yöntemi ile Analizi..	69

6.3. Tipo morfolojik Yaklaşım Analizi.....	79
6.4. Tipo morfolojik Analizlerin Gerçekleştiği Alt Bölgelerin Seçilmesi.....	79
6.4.1. Eski Perşembe Pazarı ve Çevresi.....	81
6.4.2. Piri Mehmet Paşa Çarşısı ve Çevresi.....	85
6.4.3. Hamidiye Kentsel Dönüşüm Bölgesi ve Çevresi.....	89
6.4.4. Eğri Minare ve Çevresi.....	93
7. SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	96
7.1. Mekânsal Dizim Analizine Ait Sonuçların Değerlendirilmesi.....	97
7.2. Tipo Morfolojik Analizin Kentsel Gelişim Bağlamında Değerlendirilmesi	99
7.3. Bölüm Değerlendirmesi ve Öneriler.....	102
KAYNAKLAR.....	107

SİMGELER VE KISALTMALAR

Simgeler

β:	Beta indeksi
%:	Yüzde simgesi

Kısaltmalar

Maks.:	Maksimum
Min.:	Minimum
Ort.:	Ortalama
TDK:	Türk Dil Kurumu
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
HGM:	Harita Genel Müdürlüğü
MİA:	Merkezi İş Alanı
Vb.:	Ve Benzeri
Vd.:	Ve Diğerleri

1. GİRİŞ

Çağdaş dünyanın en önemli mekânsal oluşumlarından birisi olan kentler, bir çağın oluş tarzını ifade etmektedir. Kent sözcüğü “Genellikle tarımsal faaliyetlerin bulunmadığı, yirmi binin üzerinde nüfusu olan ve halkının çoğunluğu ticaret, sanayi, hizmet ya da yönetim gibi alanlarda çalışan yerleşim yeri; kent ya da şehir olarak” tanımlanmaktadır (TDK, 2025). Kentler zaman içerisinde bir takım değişim ve dönüşüm süreçleri yaşamaktadır. Nüfusun kent içerisindeki rahat hareket edebilmesini amaçlayan ve birçok ihtiyacına yanıt veren mekânların artmasıyla bu değişim devam etmektedir. Kentlerin şekilsel ve yapısal özelliklerinde yaşanan bu değişim, kentsel morfoloji araştırmalarıyla analiz edilmektedir. Kentlerin dinamik yapısını inceleyen bir bilim dalı olarak kentsel morfoloji, kentlerin değişen karakterini zaman, mekân ve fiziksel çevre bağlamında tespit etmeyi sağlamaktadır (Sakar ve Ünlü, 2019).

Kentler gelişme süreçlerini ve oluşumlarını, çoğunlukla çevresindeki doğal şartlara bağlı olarak geliştiren organize yerleşim birimleridir. Tarihsel ve kültürel etkenler ile gelişip büyüyen kentlerin bu sürecinde insan ve onun etkileri de söz konusudur (Satiroğlu vd., 2012). Son yüzyılda kent nüfusunun artmasıyla birlikte giderek genişleyen kentsel alanlarda, yeni alt merkezlerin ortaya çıkması sonucunda tarihi kent merkezlerinin eski önemi ve canlılığı kaybolmakta, mekânsal kalitesi azalmakta ve köhneleşmesi görülmektedir. Kentsel morfoloji alanında, kentsel mekandaki fiziksel değişimlerin kentleşme sürecine etkisini anlamaya yönelik birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Kentsel morfolojiye dair çalışmalar genellikle Orta Avrupa, İngiltere ve Kuzey Amerika’da yoğunlaşmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar ise İngiliz, Fransız ve İtalyan okullarında şekillenmiştir. Bu okullarda yapılan çalışmaların sonucunda kent formunun binalardan, parsellerden ve sokaklardan oluştuğu kabul edilmiştir (Küçük ve Kubat, 2015; Sınmaz ve Özdemir, 2016).

Kentler, bulundukları coğrafya içerisinde yer aldıkları konumları ile her zaman stratejik öneme sahip olmuştur (Boz & Kubat, 2018). Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, tarihi bir ticari aksta bulunan ve tüm bunlardan dolayı sürekli bir gelişim izleyen Aksaray, kent merkezindeki morfolojik oluşumları gözlemleyebildiğimiz bir kenttir. Aksaray kentinde tarihsel süreçte hem sosyo-ekonomik anlamda hem de fiziksel anlamda değişimler yaşanmıştır. Bu değişimlerin imar planlarındaki düzenlemeler, coğrafi etkenler, halkın talepleri ve kentin ihtiyaçları sonucu ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. 1989 yılında Aksaray’ın il olmasıyla birlikte merkez ilçede nüfus

artış hızından ve göçlerden dolayı konuta olan talep artmıştır. Kentin doğusundaki topografik alanların sınır teşkil etmesiyle, mekânsal gelişim batıya doğru ilerlemiştir. Bu ilerleme yoğun konut alanları ve yaya yoğunluğunun olduğu kent merkezi ve etrafında şekillenmiştir (Aksaray Belediyesi, 2003).

Zaman içerisinde fiziksel olarak yıpranan bazı tarihi kent merkezlerinde yaşanabilirliğin kaybolduğu, bu alanların niteliksiz mekanlara dönüştüğü gözlenmektedir. Bölgede yaşayanların kent ile aidiyetinin zayıflaması sonucu tarihi kent merkezlerinde aslına uygun olmayan morfolojik yapılaşmalar, yeni kullanım biçimlerinin olduğu bir sosyal tabakaya dönüşmüştür. Bu değişen kullanım şekilleri ile tarihi kent merkezleri olumsuz yönde etkilenmekte, kentin cazibeliği başka yönler kaymaktadır. Anadolu'daki bazı kentlerin günümüzdeki morfolojik yapısının, kuruluşlarından itibaren geçirdikleri çeşitli dönemlerin fiziksel izleriyle, mekânsal kullanımda görülen süreklilikler, değişimler, yeni oluşumlar ve dönüşümlerin bir sonucu olduğu anlaşılabilmektedir.

Kentin mevcut durumunun doğru bir şekilde algılanabilmesi ve buna uygun projelerin gerçekleştirilebilmesi dikkate alınması gereken bir konudur. Geri kazanılması güç olan geleneksel değerleri taşımaları nedeniyle tarihi kentlerde yapılacak çalışmaların matematiksel bir zemine oturtulması ayrı bir önem arz etmektedir (Kepenek, 2011). Çalışma kapsamında, günümüzde tarihi Aksaray kent merkezi ve yakın çevresi mevcut durumu üzerinden bölgesel bazlı incelenecektir (Şekil 1.1). Çalışmanın hipotezi *“İl statüsü kazandıktan sonra Aksaray’da morfolojik açıdan belirgin değişimlerin yaşanması”* olarak belirlenmiştir.

Şekil 1.1. Aksaray Kentinin Türkiye Haritasındaki Konumu (Google Earth’den alınan verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir.)

Aksaray kent merkezi, zengin bir geçmişe sahip olmasının yanı sıra, çalışma alanından geçen nehir ve önemli ticaret yollarını birbirine bağlayan bir kavşak noktası

üzerinde bulunması, bölgenin birçok medeniyetin izlerini taşımasına sebep olmuştur. Zaman içerisinde çeşitli kültürlerin ve yönetimlerin egemenliği altında kalan Aksaray, tek merkezli bir kenttir. Kale surlarının içinde ortaya çıkan kent merkezi, günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Çalışmada, tarihi haritalar aracılığıyla seçilen iki önemli dönem temel alınarak, Aksaray kentinin il olmadan önceki ve sonraki mekânsal yapısı mekânsal dizim yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu analizler, kentin morfolojik gelişimini analitik bir yaklaşımla ele alırken, özellikle 1990 sonrası dönemde tarihî merkezin kuzey ve batı yönlerinde alternatif gelişim akslarının oluştuğu ortaya konmuştur. Bu bağlamda, kente özgü tarihî aksın yön değiştirmesi ve yeni bir kentsel koridorun ortaya çıkması, mimari ölçekte detaylandırılmıştır. Sürecin anlaşılması için hem geleneksel aks üzerinde yer alan yapı ve alanlar hem de yeni gelişim bölgeleri tipo-morfolojik yöntemle incelenmiş, elde edilen bulgular Aksaray kent merkezinin çevresindeki mekânların biçimsel yapılarında ve yoğunluklarında dikkate değer bir değişim yaşandığını göstermiştir.

Bu tez çalışması Aksaray'ın il statüsüne geçiş sürecinde yaşadığı değişimleri tarihsel bir perspektiften ele alarak, gelecekte nasıl bir gelişim gösterebileceğine dair öngörülerde bulunmayı amaçlamaktadır. Araştırma, kentsel ve mimari ölçekte farklı morfolojik analiz tekniklerini harmanlayarak Aksaray'ın yapısal dönüşümünü irdeleyen özgün bir bakış açısı sunmaktadır.

1.1. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Kent morfolojisi, kentsel dokuların zaman içinde geçirdiği değişim ve dönüşüm süreçlerini belirlemede, mekânsal ve işlevsel yapıların tarihsel kökenlerini anlamada ve bu birikimi günümüze aktarmada önemli bir analiz aracı olarak işlev görmektedir. Kentlerin gelişim süreçlerini anlamak ve bu süreçlere yönelik etkili planlama yapmak için kent morfolojisinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gereklidir. Kentlerin tarihsel ve kültürel yapıları, gelecekteki gelişim stratejilerini belirlerken dikkate alınmalıdır. Böylece kentsel alanlar daha sürdürülebilir ve dengeli bir şekilde planlanabilir. Kent morfolojisi hem geçmişi hem de bugünü kapsayarak gelecekteki kent planlaması için kritik bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın en özgün yanı, biçimsel yaklaşım yöntemlerini kullanarak kentsel mekânların biçimsel özelliklerinin sayısal olarak ölçülebilmesidir. Ayrıca analitik analiz ile bölgelerin yol, parsel ve yapıli alanlar

temel göstergeler üzerinden sayısal değerler açısından karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi sağlanacaktır.

Kentlerin morfolojik özelliklerine ilişkin yürütülen çalışmalarda, çoğunlukla biçimsel unsurların tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü ve bu dönüşümün kültürel değerler ile toplumsal yapının çözümlemesindeki işlevi ön plana çıkmaktadır (Oktay ve Özmen, 2009; Erdoğan ve Çubukçu, 2015). Kentsel büyüme biçiminin kentsel iklimle enerji tüketimi üzerindeki etkileri (Liu vd., 2016) ve bu etkileşimlerin detaylı bir şekilde incelendiği konulara da vurgu yapılmıştır. Ancak morfolojik araştırmaların kent statüsünün değişmesinin morfoloji ile ilişkilendirildiği çalışmalar yeterli düzeye ulaşmamıştır. Bu çalışmanın amacı, kentsel morfoloji alanında kent formu üzerine bir saha araştırması ve morfolojik analizler yapmaktır.

Bu çalışma ile;

1. Anadolu kentlerinden biri olan Aksaray'ın morfolojik durumunun incelenmesi, bugünkü tarihi kent dokusunun geçmiş dönem fotoğraflarından yararlanılarak mekânsal benzerlikler ve farklılıkların değerlendirilmesi,
2. Geçmiş yıllardaki kent merkezinin günümüz koşullarında morfolojik değişimlerle beraber kent dokusundaki mekânsal yoğunluğunun yol alanları, yeşil alanlar ve yapılaşmış alanlar özelinde belirlenmesi,
3. Belirlenen kent alanı içerisinde 1989 ve 2024 yıllarında sokak hiyerarşisinin, kullanıcı yoğunluklarının analiz edilmesi amaçlanmaktadır.

Bu tez çalışması, Aksaray tarihi kent merkezi ve çevresindeki morfolojik değişimleri fiziksel bileşenleriyle nitel ve nicel olarak incelemeyi hedeflemektedir.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Kentlerin gelişimine etki eden tarihsel dönemler kentsel ve mimari ölçeklerde değişimleri meydana getirmektedir. Aksaray kenti de bu değişimlere yakından tanıklık eden ve bu değişimlerin etkilerini şehrin morfolojik yapısında taşıyan yerlerdir. Toplumların sosyo-ekonomik süreçlerinin izlerini taşıyan ve kültürel, sosyal, idari gibi pek çok karakteristik unsuru içinde barındıran şehirler olduğu öngörülmektedir. Bu kapsamda şehirlerin geçirdikleri fiziksel, tarihsel ve politik değişimlerden kentlerin simgesel mekânlarının da etkilenmesi kaçınılmaz bir durumdur.

1989 yılında Mimar Seyfi Arkan tarafından, kentin tarımsal işlevi esas alınarak hazırlanan planın ardından geliştirilen planlar incelendiğinde, günümüz kent merkezinin

sınırlarının bu planlama süreci içerisinde biçimlendiği görülmektedir. Bu süreçte, kent merkezini oluşturan dinamik mahalleler öne çıkarken, Ulurmak çevresinde kamusal yeşil alanlar ve park düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Gecekondu önleme bölgeleri tanımlanmış; yapı yoğunluğu, ulaşım ağları, açık ve yeşil alanlar ile konut bölgelerine yönelik çeşitli planlama çalışmaları yürütülmüştür. Bu süreçte, toplu konut projeleri, altyapı yatırımları, servis yolları ve yeşil alan sürekliliği öncelikli konular olarak ele alınmıştır. Konut alanları, kentsel donatılar ile sanayi ve istihdam alanları bütüncül bir planlama anlayışıyla kurgulanmıştır. Aksaray'ı kapsayan üst ölçekli çevre düzeni planlarında, kent merkezinin merkezi iş alanı (MİA) niteliği korunmuş; sit alanları ve tescilli yapılar için koruma planları geliştirilmiştir. Yapılan analizler, 1989 yılından günümüze kadar olan süreçte kent merkezinin MİA işlevini sürdürdüğünü, ticari faaliyetlerin yoğunluğunu koruduğunu, merkez sınırlarının sabit kaldığını ve korunması gereken yapıların özgün niteliklerini muhafaza ettiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, planlama sürecinde öne çıkan dinamik mahallelerin günümüzde de aynı canlılığı sürdürdüğü gözlemlenmektedir. İncelenen bölge, 1900'lü yıllardan itibaren belirgin morfolojik dönüşümlerin yaşandığı bir alanı kapsamaktadır (Oktay, 2024).

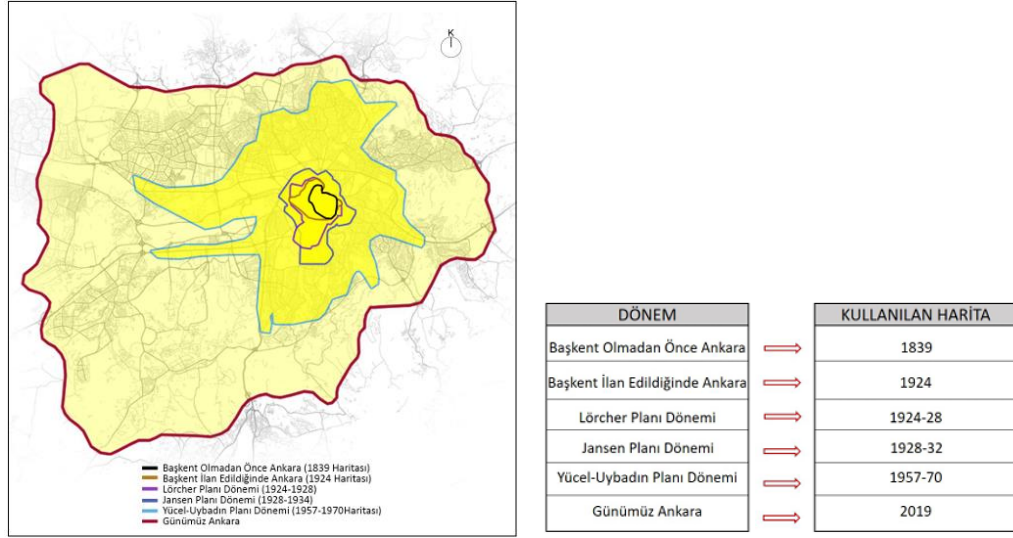
Çalışmada Aksaray kent merkezinin günümüzdeki morfolojik durumunun inceleneceği çalışmada kent ile mekânsal ilişkisi bağlamında literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde kavram araştırması yapılarak kent ile ilgili kavramlara yönelik tanımlamalar yapılmıştır. Ardından, kentin morfolojik yaklaşımlar açısından nasıl çeşitlendiğini ele alan çalışmalar incelenmiş ve son bölümde Aksaray kent merkezine yönelik morfolojik analizlere ve elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında tez çalışmasında, alansal morfolojik farklılıkların belirlenebilmesine yönelik olarak kentin tarihsel merkezine konu olan bölgeden karakteristik doku özelliği gösteren ve 2012 yılı plan notlarında belirtilen Merkez-1 bölgesi seçilmiştir. Çalışmada, bu alanlar yapı yoğunlukları, yol oranları ve yeşil alan büyüklükleri gibi üç ana başlık altında incelenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, tarihi kent merkezleri ve çevresindeki kamusal alanların fiziksel çevre kalitesini morfolojik açıdan yani, fiziksel çevredeki kentsel doku özellikleri ile incelenmektedir.

2. KAYNAK ARAŞTIRMASI

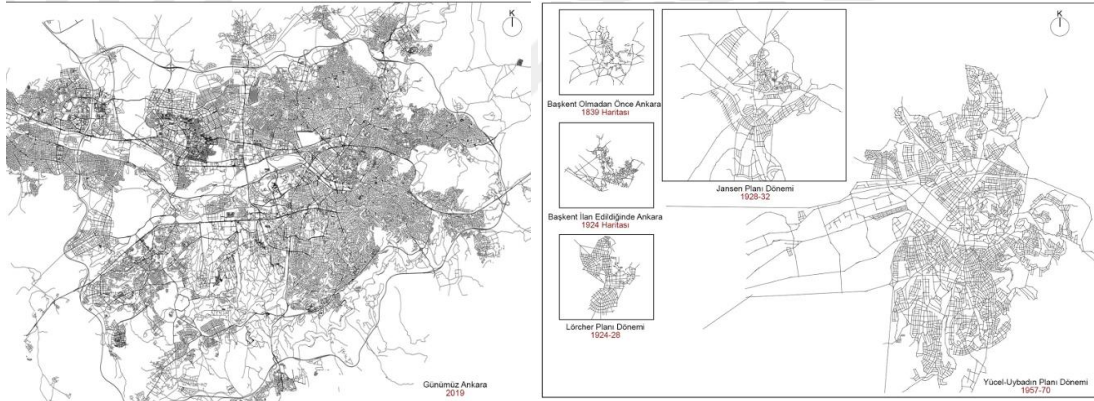
Kentler, insanlık tarihi boyunca sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin odak noktaları olmuştur. Kente dair pek çok terim (imar, göç, yönetim, altyapı vb.) günümüzde disiplinler halini almıştır. Bütün bu disiplinlerin uzmanlar vasıtasıyla değerlendirildiğinde yaşam kalitesi üzerinde kentin bütününe ilişkin ne kadar etkili olduğunu tartışmaktayız. Kentler ve morfolojileri, şehirlerin gelişimini anlamak ve planlamak için kritik öneme sahip konulardır. Kentin yaşayan bir organizma gibi davrandığı ve bu organizmanın da bazı yerlerde somutlaştığı, kristalleştiği bir morfolojiden söz edilmektedir. Tarih boyunca evrim geçiren kent mekanları, bugün sürdürülebilir ve akıllı kentlerin inşası için bir temel oluşturmaktadır. Gelecekteki planlamalarda, teknolojik gelişmeler ve toplumsal faktörlerin dikkate alınması, kentlerin daha yaşanabilir ve sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacaktır. Modern bilimin verdiği değer ile kentleri birçok terime ayırıyoruz ama kentin sürekli biçimsel kabuğu değişen bir organizma olduğunu ve bunun yaşamla ilişkisini sorgulamaktayız. Pek çok uzman bu konuda çalışıyor ama morfoloji bunların üzerinde toparlanacağı bir bilgi altlığı olarak da görülmektedir. Çünkü modern dönemde bir mekân planlama disiplini olan kentler artık kontrolsüz bir mekanizma haline gelmeye başlamıştır. Bu anlamda da mekân-kent-yaşam ilişkisi üzerine morfolojinin rolü anlatılmak istenmiştir. Bu doğrultuda tez çalışmasının çerçevesinin oluşturulması ve konu kapsamında literatür eksikliklerinin tespiti amacıyla kaynak araştırması yapılmıştır.

Günay Boz (2020), “Bir Başkent’in Morfolojik Değişimi: Ankara Örneği” konulu tez çalışmasında, Ankara’nın başkent olmasına katkı sağlayan özgün mekânsal ve karakteristik alanları morfolojik bir bakış açısıyla incelemiş, bu alanları etkileyen süreçler ve etmenleri analiz etmiştir. Çalışmanın yöntemsel yapısı, başkenti tanımlamak ve kentteki değişimi analiz etmek için iki farklı morfolojik yöntem kullanmayı amaçlamaktadır (Şekil 2.1.).

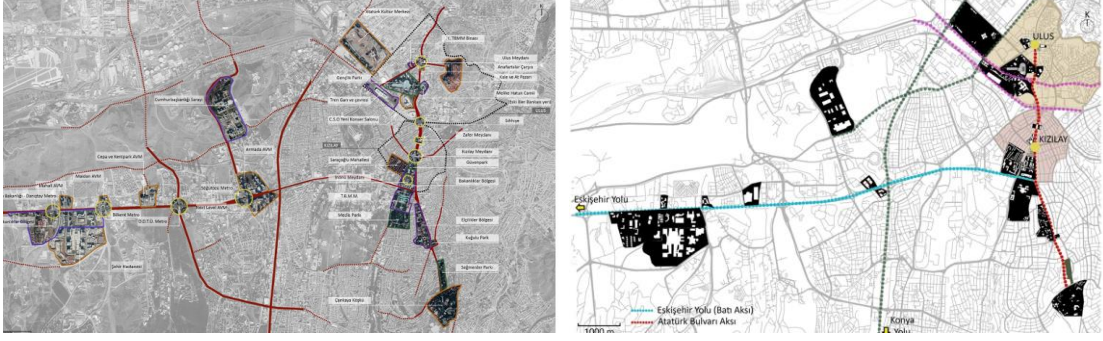
Şekil 2.1. Ankara'nın Tarihsel Dönemdeki Planları ve Sınırları (Günay Boz, 2020)

Başkent'in tarihsel dönemlerine dair analitik bir bakış açısı sunan Mekân Dizimi (Space Syntax) analizleri ile, çalışmanın araştırma sorusuna yönelik olarak başkentleri diğer şehirlerden özel kılan mekânsal özelliklerin tespiti gerçekleştirilmiştir (Şekil 2.2.).

Şekil 2.2. Günümüzde Ankara Kentinin ve İncelenen 5 Tarihsel Döneme Ait Hazırlanan Aks Haritası (Günay Boz, 2020)

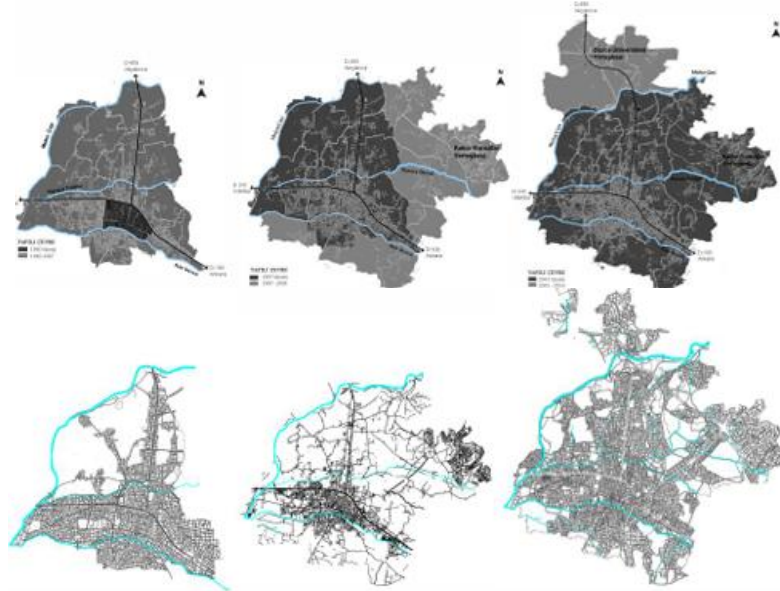
Bu kapsamda ilk olarak, bir başkent'in oluşum ve gelişim süreçlerinde rol oynayan tarihsel dönemlerin morfolojik yapıya etkileri şehir ölçeğinde incelenmiş ve kentin fiziksel düzeni matematiksel bir yöntem eşliğinde analiz edilmiştir. İkinci olarak ise, sözü geçen mekânsal özelliklerin detaylı ölçekten analizi ve kentle olan ilişkisinin kurulması tipolojik yaklaşım ile çalışılmıştır. Tipolojik analizler ile, başkentlerin mekânsal kurgusunda karakteristik öneme sahip olan binaların ve bölgelerin mimari bir bakış açısı ile değerlendirilmesi sağlanmıştır (Şekil 2.3.).

Şekil 2.3. Bölgesel Olarak İncelenen Alt Bölgelerinin Konumu ve Tipolojileri (Günay Boz, 2020)

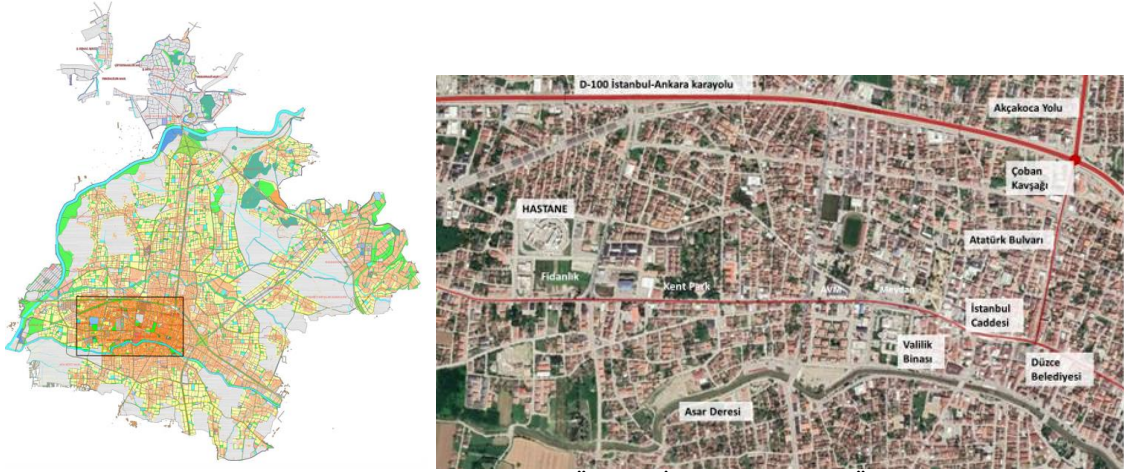
Yöntemin uygulanmasında, Başkent Ankara'ya etki eden tarihsel dönemler ve planlama kararları kent ve bina ölçeğinde çalışılmıştır.

Özalp'in (2021), "Kent Formunun Mekânsal Değişiminin Morfolojik Analizi: Düzce" konulu tez çalışmasında Çalışmanın yöntemsel yapısı, kentsel morfoloji yönteminin üç farklı ölçek (üst, orta ve alt ölçek) üzerinden uygulanmasına dayanmaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında, Düzce kentinin tarihsel gelişimi ele alınmakta ve kent formunu önemli ölçüde etkileyen kentsel planlama dönemleri; 1987 yılına ait ikinci imar planı, deprem sonrası durumu analiz etmeye imkân tanıyan 2001 planı ve güncel 2016 imar planı üzerinden üç dönem (1987, 2001, 2016) olarak incelenmektedir (Şekil 2.4.).

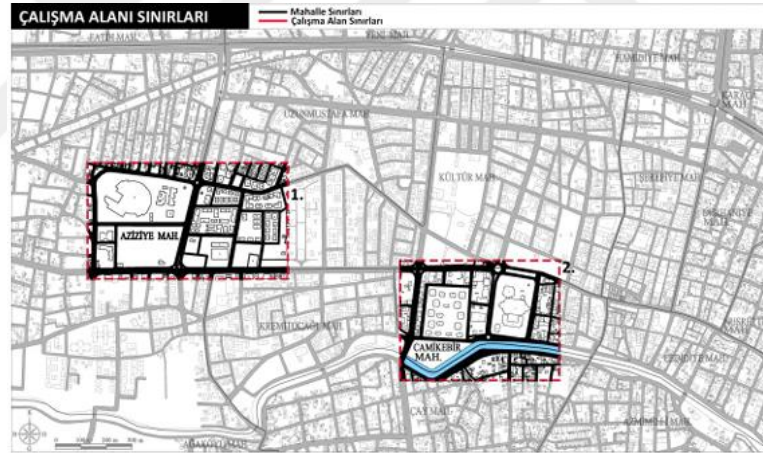
Şekil 2.4. Düzce Kent Makroformu ve İmar Planları Sınırları (Özalp, 2021)

Çalışmanın üçüncü aşamasında, incelenen alandaki en fazla değişim gösteren bölgelerin tarihsel değişimlerinin morfolojik analizleri yapılmaktadır (Şekil 2.5.).

Şekil 2.5. Düzce Kent Merkezinde Orta Ölçekte İncelenen Bölge (Özalp, 2021)

Alan çalışmasının ikinci aşaması, kentin ilk yerleşim mahallerinin yer aldığı kent merkezi sınırlarını kapsamaktadır. Morfolojik açıdan en fazla değişim geçiren bu iki bölgenin daha detaylı analizlerin gerçekleştirilebilmesi için alt ölçekte çalışma alanları olarak seçilmiştir (Şekil 2.6.).

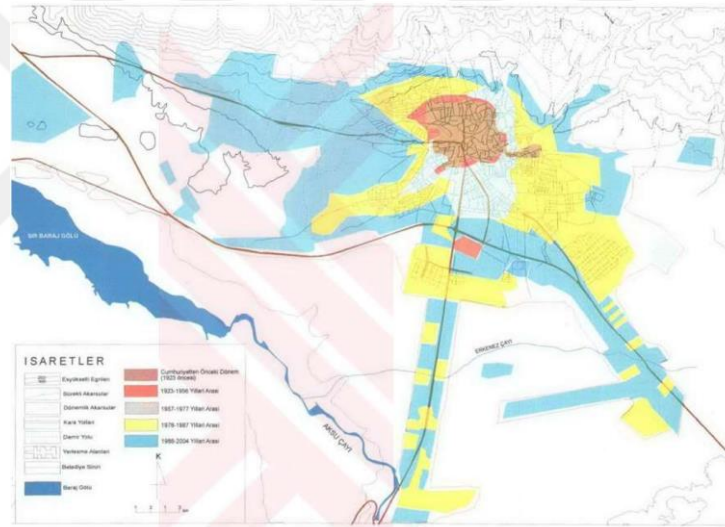

Şekil 2.6. Düzce Kent Merkezinde Alt Ölçekte İncelenen Bölge (Özalp, 2021)

Tespit edilen bu iki alanın morfolojik analizleri; yatayda ve düşeyde olmak üzere iki düzlemde gerçekleştirilmiştir. Plan düzleminde gerçekleştirilen analizler; sokak dokusu, yapı adası dokusu ve bina dokusu (şekil-zemin ilişkisi) analizlerinden oluşmaktadır. Düşey düzlemde, diğer bir deyişle üçüncü boyutta yapılan analizler ise yıllara bağlı değişen kat yüksekliğinin analiz edilmesini ve modellenmesini kapsamaktadır. Analizlerin sonucunda alanların genel olarak 2001-2016 yıllarında yaşanan değişimler ile yeni bir morfolojiye büründükleri tespit edilmiştir. Ayrıca önceleri sahip olunan organik dokunun 2001-2016 yıllarında daha düzenli bir dokuya

dönüştüğü görülmektedir. Düzce kent merkezinde incelenen alanlarda bulunan boşlukların veya kentsel dönüşüm ile dönüştürülen alanların kent merkezine yapılaşma alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

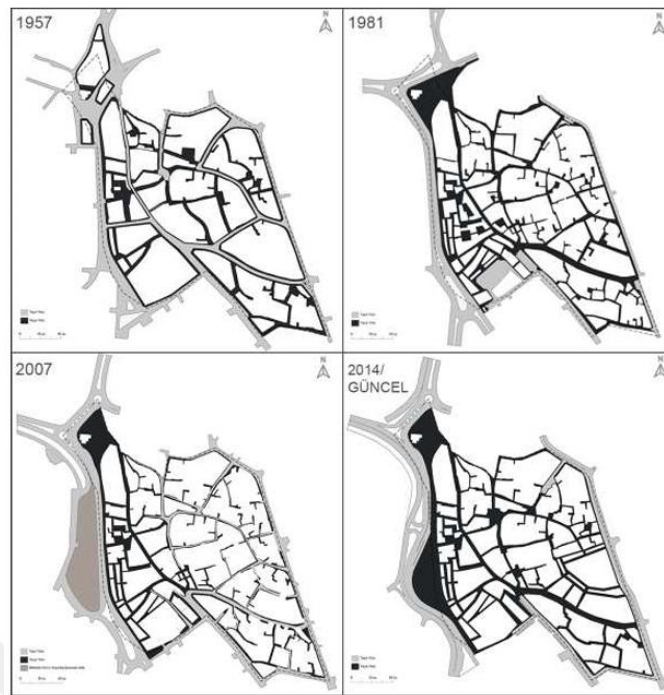
Gebel'in (2022), "Mahalle Olgusundaki Değişimin Sosyo-Kültürel ve Morfolojik Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Kurtuluş Mahallesi Örneği" adlı tez çalışmasında Kahramanmaraş kent merkezindeki Kurtuluş Mahallesi, inceleme alanı olarak seçilmiştir. (Şekil 2.7.). İki bölüme ayrılarak gerçekleştirilen alan çalışmasında, ilk olarak 1957'den günümüze kadar bölgeye ait hazırlanmış olan haritalar üzerinden mahallenin morfolojik dokusundaki değişim yol/ulaşım, yapı adası, bina kat sayısı, arazi kullanım, tescilli yapılar, yeşil alanlar, yaya yolları/yürünebilirlik, sokak ve çıkmazların yapısı, insan, bina ve sokak ilişkisi ve geleneksel konut dokusu başlıklarında analiz edilmiştir (Şekil 2.9.).

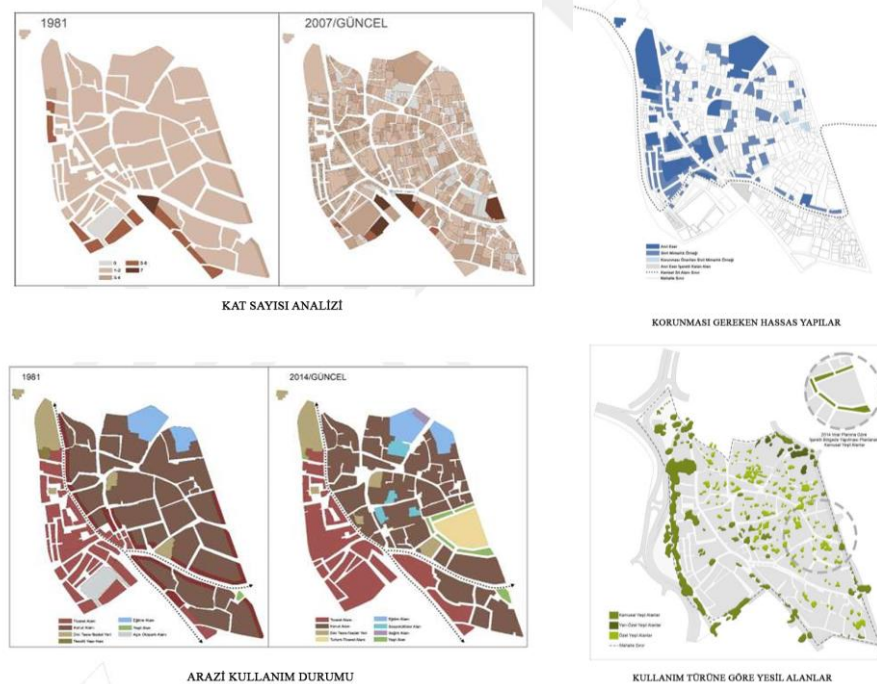
Şekil 2.7. Kahramanmaraş'ın Cumhuriyet Öncesi Dönemden 2004'e Kadar Olan Gelişimi (Gebel, 2022)

İkinci bölümde, mahalle sakinleriyle yapılan görüşmelerle mahallenin sosyo-kültürel yapısı ve değişimi incelenmiş ve konu bütünsel bir şekilde ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise mahallenin değişimine dair bulgular ve öneriler sunulmuştur.

1957'den günümüze kadar yapılan farklı planlamalar sonucunda adaların boyutları, şekilleri ve sayılarında değişiklikler olmuştur. Kurtuluş Mahallesi'nin mevcut durumunda, bölgenin büyük bir kısmı kentsel sit alanı içerisinde yer aldığı için yeni yapılaşmalara izin verilmemekle birlikte, geçmişte verilen yapılaşma izinleri ve dönemin inşa teknikleriyle farklı yapı dokuları ortaya çıkmıştır (Şekil 2.8.).

Şekil 2.8. Kurtuluş Mahallesi'nin Yıllara Göre Morfolojik Değişimi (Gebel, 2022)

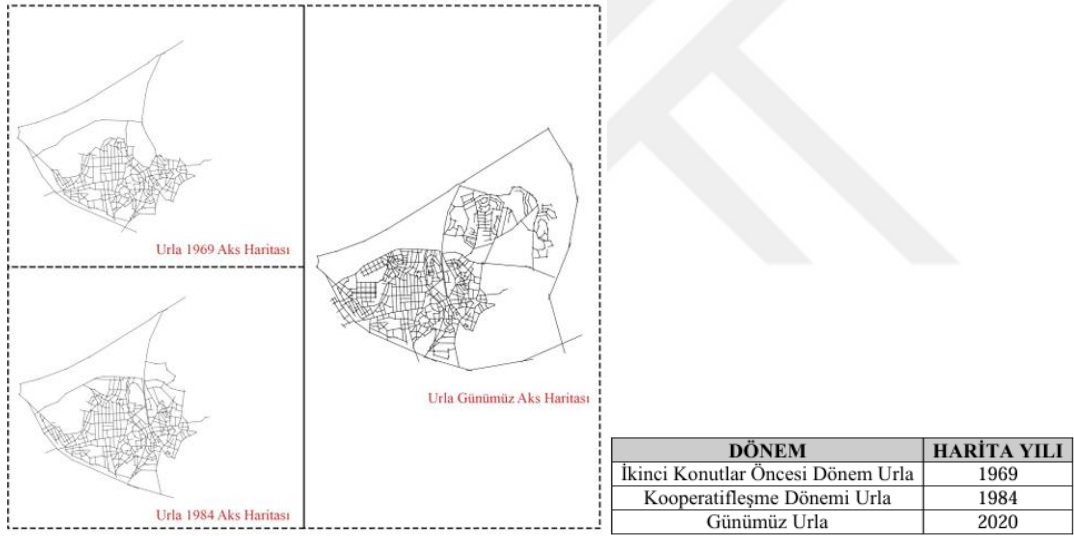
Şekil 2.9. Kurtuluş Mahallesinde Yapılan Analizler (Gebel, 2022)

Geçmişte yaya odaklı olarak planlanan mahalle yapısı, günümüz ihtiyaçlarına göre kullanım şekli bakımından yeniden düzenlenmektedir. Özellikle mahallenin doğusunda yer alan Turizm Ticaret Alanı (yeraltı otoparkı) çalışmalarının

tamamlanmasıyla birlikte, yaya yollarının yeniden şekilleneceği ve değişeceği öngörülmektedir.

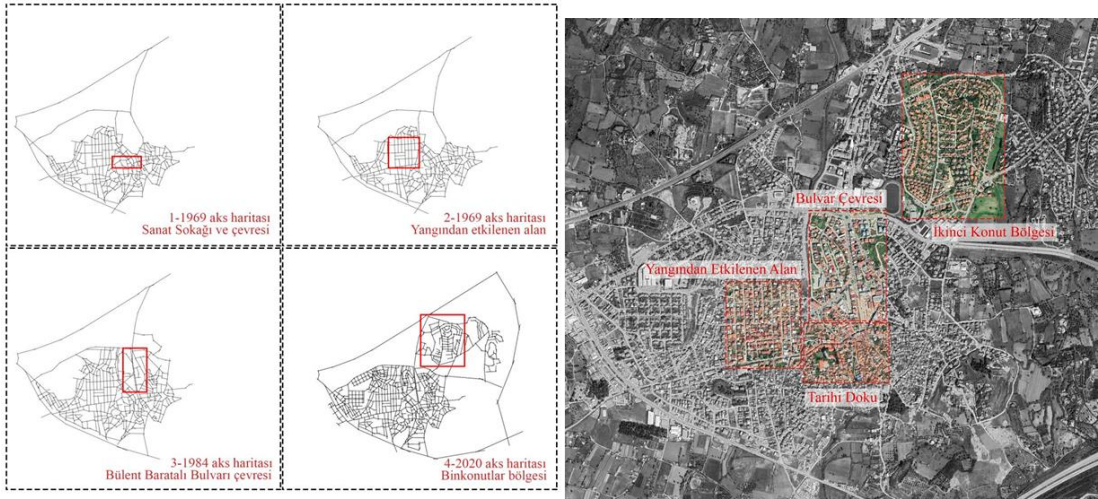
Irmak'ın (2022), “Kent Gelişiminin Morfolojik İncelemesi: Urla Örneği” adlı tez çalışmasında Urla'da yaşamış farklı mekân üretme pratiklerine sahip toplulukların farklı tarihi dönemlerde ürettikleri kent dokularını tespit ederek, farklılaşan dokuların ve yapıların kent hayatına etkisini araştırmaktadır.

Kentin zaman içindeki değişimini analitik bir yol ile irdelemek için mekân dizimi (Space Syntax) yöntemi kullanılmıştır. Bunun için, tüm kenti kapsayan ve Urla'nın farklı yıllarına ait haritalar üzerinden analizi yapılmış ve kentin içinde birbirinden ayrılan bölgelerin özellikleri sayısal veriler ile tespit edilmiştir (Şekil 2.10.). Bu veriler ve daha öncesinde yapılan tarihi araştırmalar karşılaştırılarak, alt ölçekte analizi yapılacak bölgeler belirlenmiştir (Şekil 2.11.).

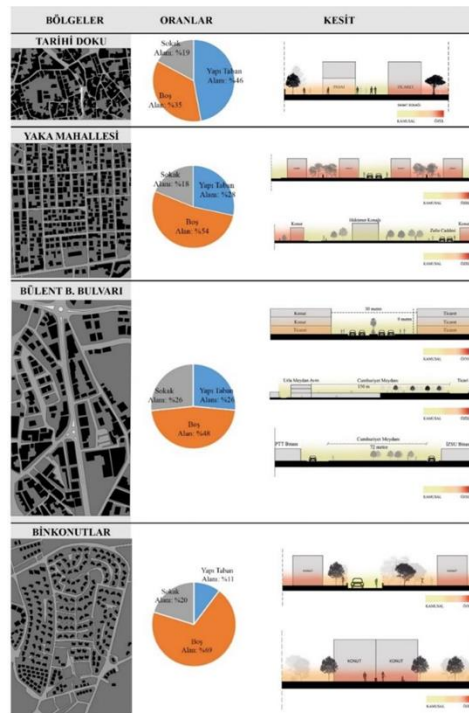
Şekil 2.10. Mekân Dizimi Analizi İçin Yıllara Göre Kullanılan Haritalar ve Aks Haritası (Irmak, 2022)

Kent, İzmir-Çeşme otoyolunun tamamlanmasıyla gelişen ve kuzeye doğru, Bülent Baratalı Bulvarı çevresinde yapılaşmış, sonrasında ise ikincil konut kavramının ortaya çıkışıyla farklı bir kent dokusu kentin kuzeyinde görülmüştür.

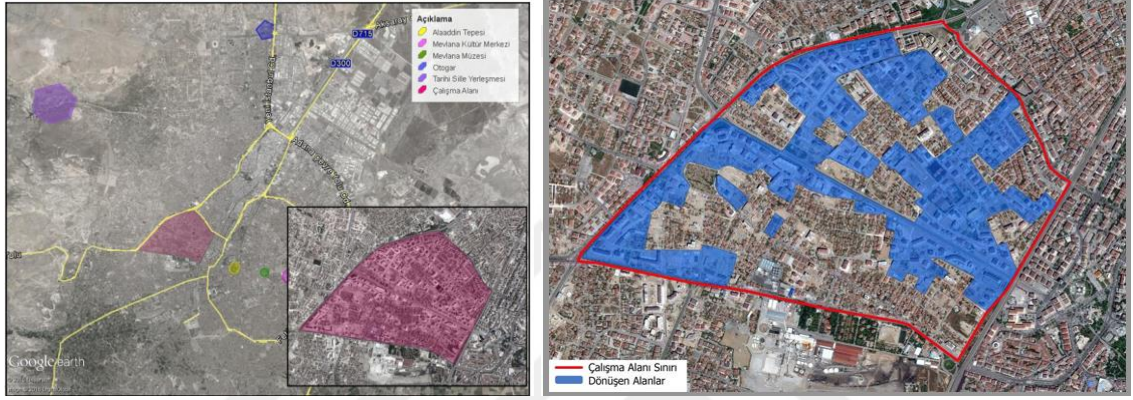
Şekil 2.11. Çalışma Seçilen Alt Bölgeler (Irmak, 2022)

Alt ölçekteki analizde bahsi geçen dört bölge, mekân dizimi analizlerinde farklı özellikler gösterdiği ve yapım tarihleri kenti etkileyen tarihi dönemler ile örtüştüğü için daha detaylı olarak incelenmiştir (Şekil 2.12.). Sonuç olarak bu araştırma, Urla'nın kent dokusu ve bu dokunun insan hayatını şekillendirme biçiminin, incelemesi yapılan bölgelerde farklılaştığı tespit edilmiş ve bu farklılıkları mevcut durum üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

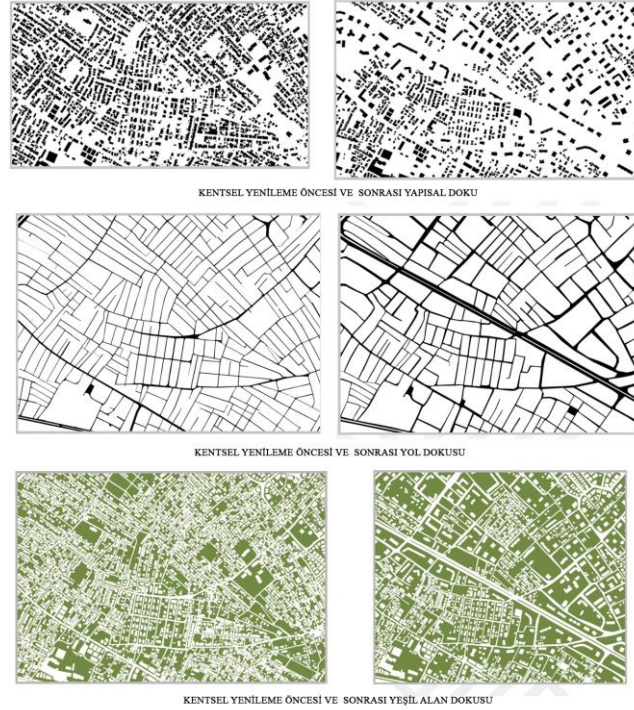
Şekil 2.12. Seçilen Alt Bölgelere Dair Analizler (Irmak, 2022)

Yaygın'ın (2016), “Kent Dokusundaki Mekânsal Değişimin Morfolojik Boyutta İncelenmesi” konulu tez çalışmasında, kentsel yenileme alanlarında kentsel dokuda meydana gelen değişimin morfolojik açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın amacına uygun olarak Konya kent formu içinde yer alan ve kentsel yenileme pratiğinin en büyük ölçekte uygulandığı alan olan Selçuklu İlçesi'ndeki “Sekiz Mahalle Kentsel Yenileme Alanı”, örneklem alan olarak seçilmiştir (Şekil 2.13.).

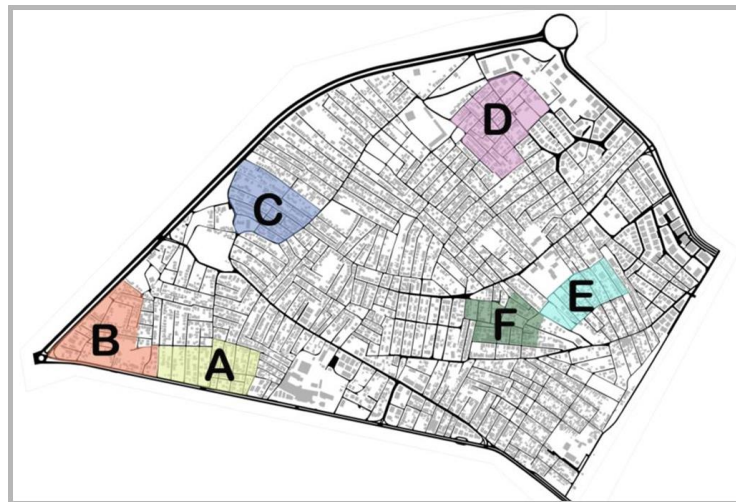
Şekil 2.13. Çalışma Alanı Lokasyonu ve Kentsel Yenilemenin Tamamlandığı Alanlar (Yaygın, 2016)

Böylece alanda analitik ve görsel analizlerin yapılmasının yanı sıra yol, yeşil alan ve yapı bazlı analizler de gerçekleştirilmiştir (Şekil 2.14.). Yapılan incelemeler ve analizler sonucunda alanın morfolojik bileşenlerinde sayısal değişimlerin olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2.14. Çalışma Alanında Kentsel Yenileme Öncesi ve Sonrası Analizler (Yaygın, 2016)

Seçilen çalışma alanında alt ölçekte her A, B, C, D, E ve F plan ünitesi belirlenmiştir. Kentsel yenileme öncesi sahip olduğu farklı ada/yol dokusu, parsel, yapı, açık ve yeşil alan dokuları ile yapı yoğunluğunun kentsel yenileme sonrasında aldıkları form, doku ve mekânsal kurgu gösterilmiştir (Şekil 2.15.).

Şekil 2.15. Çalışma Alanında Farklı Dokuların Oluşturduğu Plan Üniteleri (Yaygın, 2016)

Çalışmada, kentsel yenileme sonrasında yapı taban alanlarının azaldığı, yapı yoğunluğunun arttığı ve açık/yeşil alanlar ile yol alanlarında artış yaşandığı tespit

edilmiştir. Görsel analizler, yapı tipolojisi, yol sistemi ve parsel deseninde köklü değişiklikler olduğunu ortaya koymuştur. Anket sonuçları ise, uygulanan yenileme projesinin morfolojik açıdan toplumsal ve kültürel yaşama duyarlılık göstermediğini ortaya koymuştur.

Ağca'nın (2019), "Side Antik Kentinin Yaşadığı Değişimin Morfolojik Özelliklerinin Mekân Dizim Analizi ile Değerlendirilmesi" konulu tez çalışmasında, mekânsal ilişkiler sisteminin analiz edileceği örneklem bölgesi olarak koruma alanı ilan edilen Side Antik Kenti seçilmiştir (Şekil 2.16). Çalışmanın odaklandığı özel alan ise Side'deki en uzun cadde olan Liman Caddesi'dir. Turizmin gelişmesiyle birlikte bölgenin cazibe merkezi hâline gelmesi ve Liman Caddesi'nin merkezi konumu, kentin mekânsal değişiminin özelliklerini gözlemleme imkânı sunmaktadır.

Şekil 2.16. Araştırmanın Kapsadığı Alan ve Haritası (Ağca, 2019)

Çalışmada incelenen yapıların büyüklük, plan tipi, bölgesel yerleşim ve mimari özellikler açısından genel olarak benzerlik gösterdiği ve yapıldıkları dönemlere göre önemli bir farklılık taşımadıkları tespit edilmiştir. Mekân dizilimi üzerinden analiz edilen geleneksel ev planları arasında ise kullanım ve anlam açısından belirgin bir fark bulunmadığı gözlemlenmiştir.

Yağcı Topçu'nun (2021), "Tarihi Kent Meydanlarının Morfolojik Değişimi: Sivas Tarihi Kent Meydanı Örneği" adlı bu tezde, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde varlığını sürdüren Sivas Tarihi Kent Meydanı'nın morfolojik değişimi ve gelişimi incelenmiştir (Şekil 2.17.). Çalışma kapsamında, Sivas Tarihi Kent Meydanı'nın tarihsel katmanlar arasındaki değişimi, yaşanan dönemlerin özellikleri ile uyumlu eklemlenen yapısal yenilikler ve mekânsal gelişimi; meydanın oluşum evreleri,

Çalışmanın sonucunda, kentsel bellekte önemli bir yere sahip tarihi meydanların, koruma ve canlandırma kararlarıyla mekânda varlıklarını sürdürebilmesi ve kent planlamasında dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Ladikli'nin (2022), “Tarihi Kentlerin Morfolojisi Üzerine Bir Değerlendirme: Amasya Örneği” konulu tez çalışmasında Amasya kentinin morfolojisi ve buna bağlı olarak, kentin gelişim süreci belgesel tarama yöntemi ile incelenmiştir (Şekil 2.19.). Alınan bir kararla, Amasya kentinin Lâdik, Mecitözü, Vezirköprü, Havza, Osmancık, Erbaa ve Zile, ilçeleri komşu kentlere bağlanırken; Amasya'nın bazı kültürel miras ve mimari eserleri kentten ayrılmış ve yaşanan bu tarihi kayıpların kentin morfolojisini olumsuz yönde etkilediği ortaya konulması amaçlanmıştır.

Şekil 2.19. Yıllara Göre Amasya Kent Merkezinin Arazi Kullanım Durumu (Ladikli, 2022)

Yapılan bu çalışmada, M.R.G. Conzen çalışmalarına dayalı tarihsel coğrafi yaklaşımı kullanılarak, köklü bir tarihe sahip Amasya kentinin, coğrafi, demografik, politik, ekonomik ve kültürel bakımdan nasıl değiştiğinin ortaya konulması hedeflenmiştir (Şekil 2.20.).

Şekil 2.20. Amasya Kent Merkezinin Yerleşim Sınırlarının Tarihsel Süreçte Değişimi (Ladikli, 2022)

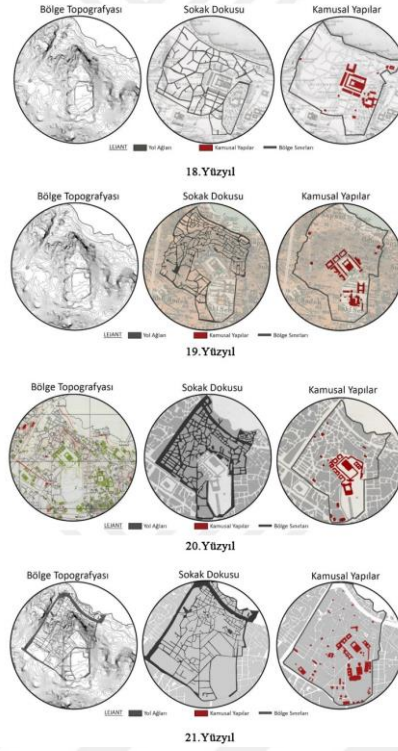
Çom'un (2024), "İstanbul Süleymaniye Bölgesi'nin Morfolojik Değişim Sürecinin Kirazlı Mescit Sokak Üzerinden İncelenmesi" adlı tez çalışmasında kentsel morfolojinin kavramsal ve kuramsal incelemesi tartışılıp, coğrafi kökenli yaklaşımlar bağlamında M.R.G. Conzen'in kentlerin tarihsel gelişim sürecinde sokak, yapı adası, bina arasındaki ilişkiyi inceleyen kent morfolojisine yaklaşım biçimi analiz yöntemi olarak seçilmiştir. Conzen'in kentsel morfolojik yaklaşımının seçilmesinin temel nedeni kentlerin fiziksel oluşum ve dönüşüm sürecini tarihsel katmanlara odaklanarak, ayrıntılı bir şekilde incelemesidir.

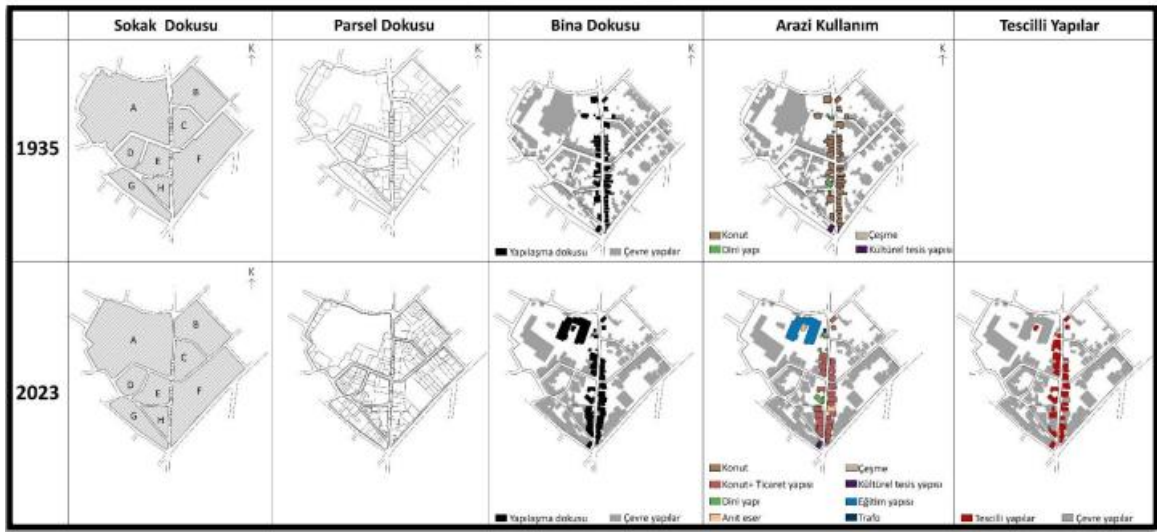
Şekil 2.21. Kirazlı Mescid Sokak Konumu (Çom, 2024)

Tarihi Yarımada'nın Süleymaniye Bölgesi sokak morfolojisi, organik yapıdan ızgara yapıya dönüşmesi, sokak genişliklerinin artışı, çıkmaz sokak sayısının azalmasıyla bölgenin mekânsal karakteri değiştirmiştir. Bu süreçte çalışma kapsamında incelenen Süleymaniye Bölgesi kent kimliğini ve Kirazlı Mescit Sokak özgün sokak kimliğini koruyamadığı sonucuna varılmıştır (Şekil 2.21.).

Tarihi alanlarda kent morfolojisinin değişimi kent kimliğini etkilemektedir. Bu bağlamda, doğal afetler ve modernleşme kavramları üzerinden Tarihi Yarımada, Conzen yaklaşımı kentsel morfolojik analiz yöntemleri ile incelenmiştir. Bu parametrelerin tarihsel süreç içerisinde Süleymaniye Bölgesi'nin kent morfolojisine nasıl etki ettiği ve özgün kimliği ne yönde değiştirdiği tarihi haritalar üzerinden mekânsal değişimi tartışılmaktadır (Şekil 2.22. ve 2.23.).

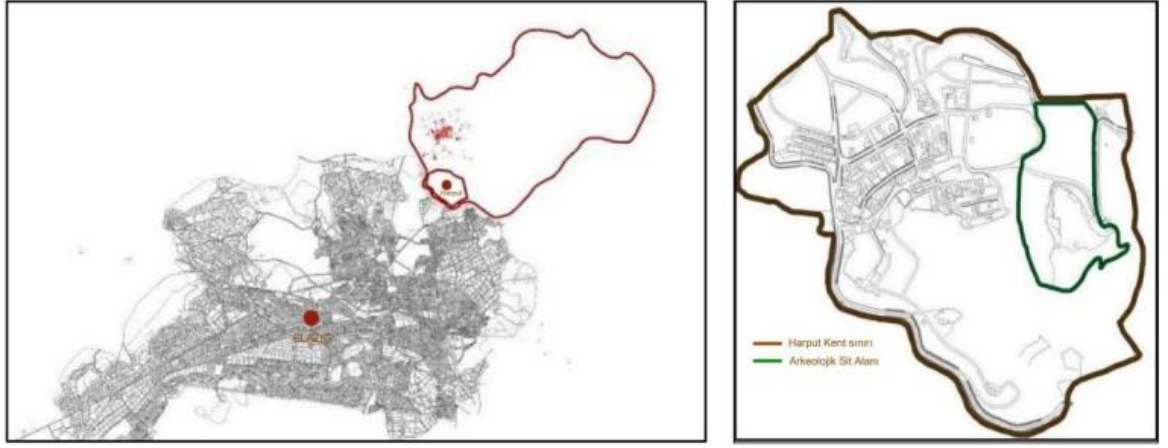

Şekil 2.22. Çalışma Alanının Morfolojik Analizleri (Çom, 2024)

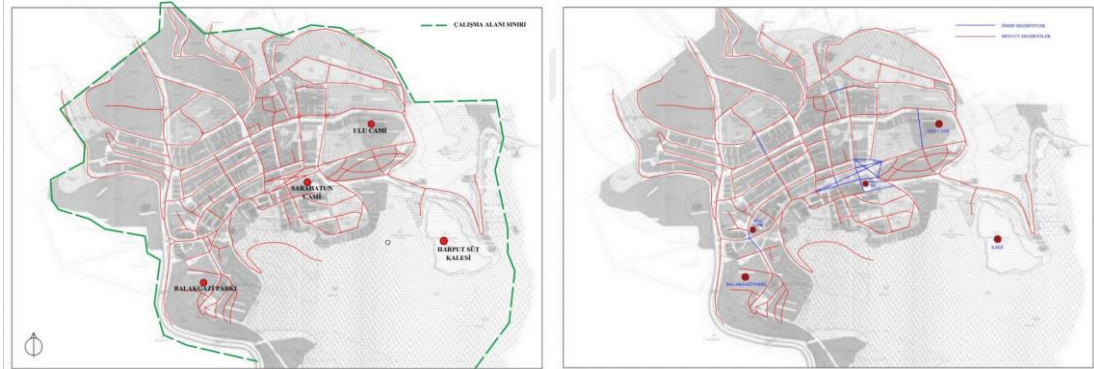
Şekil 2.23. Kirazlı Mescit Sokak Kentsel Morfolojik Analiz Özeti (Çom, 2024)

Sarnılioğlu'nun (2022), “Tarihi kentlerin Mekânsal Özelliklerinin Space Syntax Yöntemi ile İrdelenmesi; Elâzığ, Harput Örneği” konulu tez çalışmasında Harput tarihi kent merkezinin dönemsel olarak mekânsal özelliklerin nasıl değiştiği belirlemek ve bu değişimlerin altında yatan nedenleri matematiksel bir zemine oturarak araştırmaktır (Şekil 2.24.).

Şekil 2.24. Tez Çalışmasında Harput Tarihi Kent Merkezi (Sarnıhoğlu, 2022)

Harput'un tarihi kent merkezine dair genel bilgiler ve farklı dönemlere ait haritalar temin edilmiştir. Bu haritalar, mekânsal analizlerin temel verisi olarak kullanılmış ve çalışma alanı, Space Syntax yöntemiyle detaylı bir şekilde incelenmiştir (Şekil 2.25).

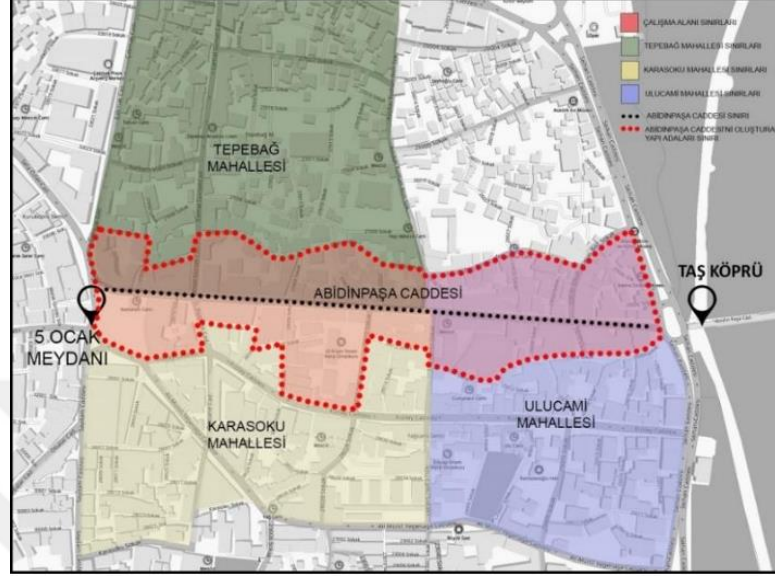

Şekil 2.25. Harput Tarihi Kent Merkezinin Günümüzdeki ve Öneri Segment Haritası (Sarnıhoğlu, 2022)

Elde edilen veriler doğrultusunda söz konusu haritalar bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiş, alanın mekânsal sorunları tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda öneri segment haritası oluşturulmuş ve söz konusu harita DepthmapX yazılımı aracılığıyla analiz edilmiştir. Öneri segmentlerin analiz bulguları mevcut durum analizleri ile karşılaştırılarak, önerilerin çalışma alanına yönelik mekânsal katkıları tartışılmıştır.

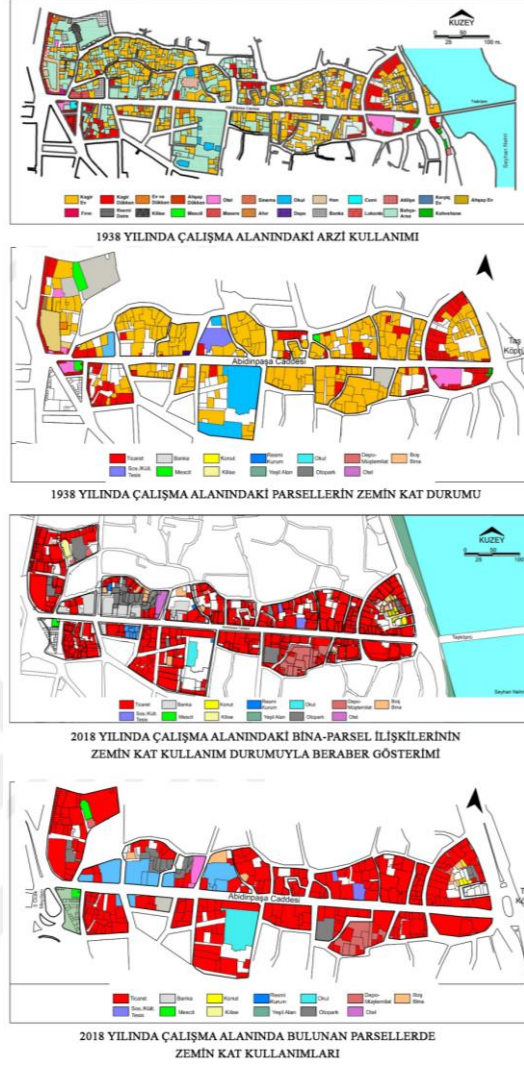
Şahin ve Saban (2020), “Adana Tarihi Kent Merkezinde Morfolojik Bir Okuma: Abidinpaşa Caddesi Örneği” adlı yapmış oldukları çalışmada, Adana tarihi kent merkezinde yer alan Abidinpaşa Caddesi'nin 1938 ve 2018 yılları arasındaki

fiziksel formunda meydana gelen değişimi morfolojik yaklaşımlar çerçevesinde analiz etmiş; söz konusu değişimin ardında yatan çeşitli etkenlerin niteliğini ve bu etkenlerin mekânsal yapı üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir.” (Şekil 2.26.).

Şekil 2.26. Tez Çalışmasında Adana Tarihi Kent Merkezi Abidinpaşa Caddesi (Şahin ve Saban, 2020)

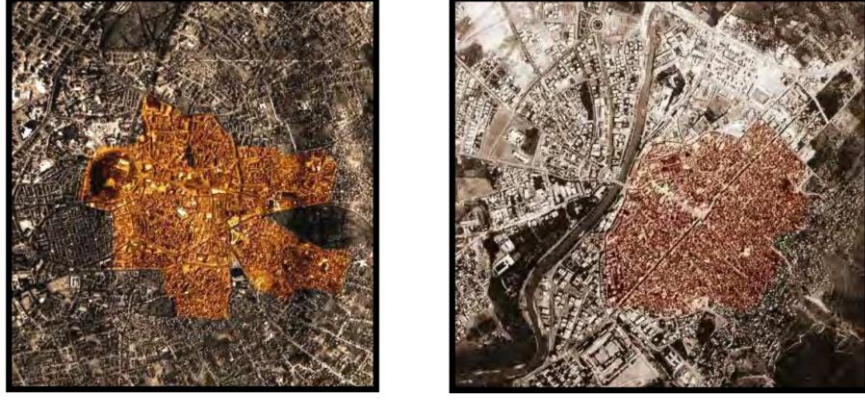
Bina-parsel ilişkileri ve kullanım özellikleri çerçevesinde incelenen gelişim sürecinde, yapıların kullanım fonksiyonlarındaki değişikliklere bağlı olarak farklı biçimlerde evrimleştiği gözlemlenmiştir. Zamanla ticari kullanımın genel olarak çalışma alanında baskın hale gelmesi, konut yapılarının fiziksel ve işlevsel özelliklerinde kayıplara yol açmış; bu dönüşüm süreci, konut işlevli yapıların sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Şekil 2.27. Çalışma Alanında Yapılan Analizler (Şahin ve Saban, 2020)

1938’den 2018’e uzanan süreçte, sokak dokusu ile ada-parcel ilişkilerinde büyük ölçekli bir değişim yaşanmadığı; buna karşın, yapıların fonksiyonları, fiziksel nitelikleri ve kat yükseklikleri açısından belirgin dönüşümlerin gerçekleştiği tespit edilmiştir (Şekil 2.27.).

Kubat ve Topçu’nun (2009), “Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açıdan Karşılaştırılması” konulu makale çalışmasında, Antakya ve Konya özelinde yapılan bu çalışma, şehirlerin fiziki yapısındaki morfolojik değişimleri, kentlerin dokularındaki morfolojik analizlerle karşılaştırmalı bir şekilde incelemeye odaklanmaktadır. Çalışmada, morfolojik farklılıkların tespiti için analitik analiz yöntemi kullanılarak, her iki şehirdeki kentsel dokular, yol alanları, yeşil alanlar ve yapılaşmış alanlar gibi temel parametreler üzerinden sayısal değerler ışığında kıyaslanmıştır (Şekil 2.28.).

Konya

Antakya

Şekil 2.28. Konya ve Antakya Kent Merkezi (Kubat ve Topçu, 2009)

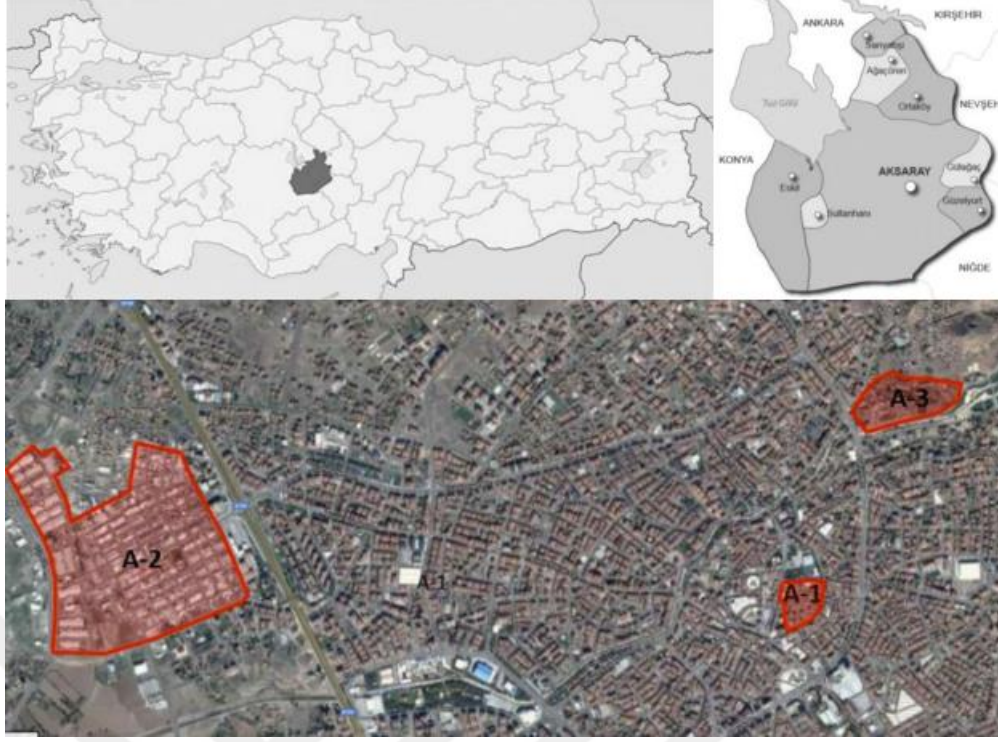
Yüceşahin M., Bayar ve Özgür E. (2019), “Türkiye’de Şehirleşmenin Mekânsal Dağılışı ve Değişimi” adlı çalışmada, Cumhuriyet Dönemi’nde şehirleşmenin Türkiye’deki mekânsal yayılımını ve üç farklı dönemdeki değişimini incelemiştir. Bu kapsamda, Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1927, 1960 ve 2000 yıllarına ait sayım verileri ele alınarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından bu yana Türkiye’nin şehirleşme süreci önemli gelişmeler göstermiştir. Şehirleşme, özellikle 1960’tan sonra hızlanmış ve iç göç, endüstriyel alanlar, turizm ve yer altı zenginliklerinin çıkarımı gibi faktörler şehirleşmeyi etkilemiştir. 2000 yılı itibarıyla, Türkiye’de şehirleşme hızı artmış, şehirler arasındaki hiyerarşi belirginleşmiştir. Şehirsel nüfusun yoğunlaştığı bölgeler farklılıklar göstermektedir, örneğin Marmara, Ege ve Orta Anadolu metropollerle, Karadeniz ise küçük şehirlerle dikkat çeker. Türkiye, metropolleşme sürecine girmiş ve 2010 yılında büyük şehirlerin sayısı artmıştır. Bu süreç, metropol çevresinde kasaba ve köylerin de büyümesini sağlayacaktır. Türkiye’deki şehirleşme, büyük şehirlerin çevresinde birleşik şehirler oluşturacak şekilde gelişmektedir.

Kaynak araştırmasında Aksaray ilini kapsayan çalışmalar incelendiğinde, yöntemsel olarak benzer çalışmalar şu şekilde sıralanmıştır; **Arıbaş’ın (2008), “Aksaray Kentinin Mekânsal Değişim ve Dönüşüm Süreçleri”** adlı çalışmasında Aksaray ili özelinde kentsel değişim ve dönüşüm süreçlerini geçmiş, günümüz ve gelecekte nasıl şekilleneceğini incelenmiştir. Aksaray şehrinin 1948’de başlayan planlı yerleşim yapısı, önce tarım, ardından ticaret ve ulaşım alanlarında gelişmiş, 1970’lerden itibaren gurbetçi nüfusun artan konut talebi ile ivme kazanmış ve son yıllarda ise sanayi sektörünün etkisiyle kentsel planlama süreci şekillenmiştir. Aksaray ilinde ticari yaşam

en yoğun şekilde, 800 metre uzunluğunda ve 1,5 metre genişliğinde bir dikdörtgen alanda sürdürülmektedir. Bu dar alanda günlük ticari faaliyetlerin yoğunlaşması ve neredeyse Selçuklu döneminden beri aynı şekilde devam etmesi, bölgenin hem insan yoğunluğu hem de trafik açısından dayanılmaz bir hale gelmesine yol açmaktadır. Yerel yönetim, bu sorunları çözmek için bazı caddeleri trafiğe kapatma, araç yoğunluğunu diğer cadelere yönlendirme ve tek yönlü trafik uygulamaları gibi önlemler almış olsa da gelecekteki nüfus artışı ve değişen ticaret anlayışı nedeniyle şehir merkezinin farklı mahallelere kayması beklenmektedir.

Balta'nın (2022), "Kentsel Dönüşüm Alanlarının Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Belirlenmesi" adlı çalışmasında kentsel dönüşümde, göstergelere dayalı bir öncelik belirleme yöntemi geliştirilmiş ve yer seçim kararlarının alınmasında karar destek sürecini destekleyen analitik hiyerarşi süreci yöntemi kullanılmıştır. Aksaray ilinde kentsel dönüşüm için önerilen alanlar doğrultusunda, dönüşüm projelerinin hangi bölgede öncelikle başlatılıp planlanması gerektiği tespit edilmiştir. AHP yöntemi kullanılarak yapılan analizlerde, alternatifler karşılaştırılarak sonuçların değerlendirilmesi ve doğruluğunun kontrolü sağlanmıştır. Bu kapsamda, Aksaray'daki kentsel dönüşüm projeleri kıyaslanarak öncelik sıralamaları oluşturulmuştur (Şekil 2.29).

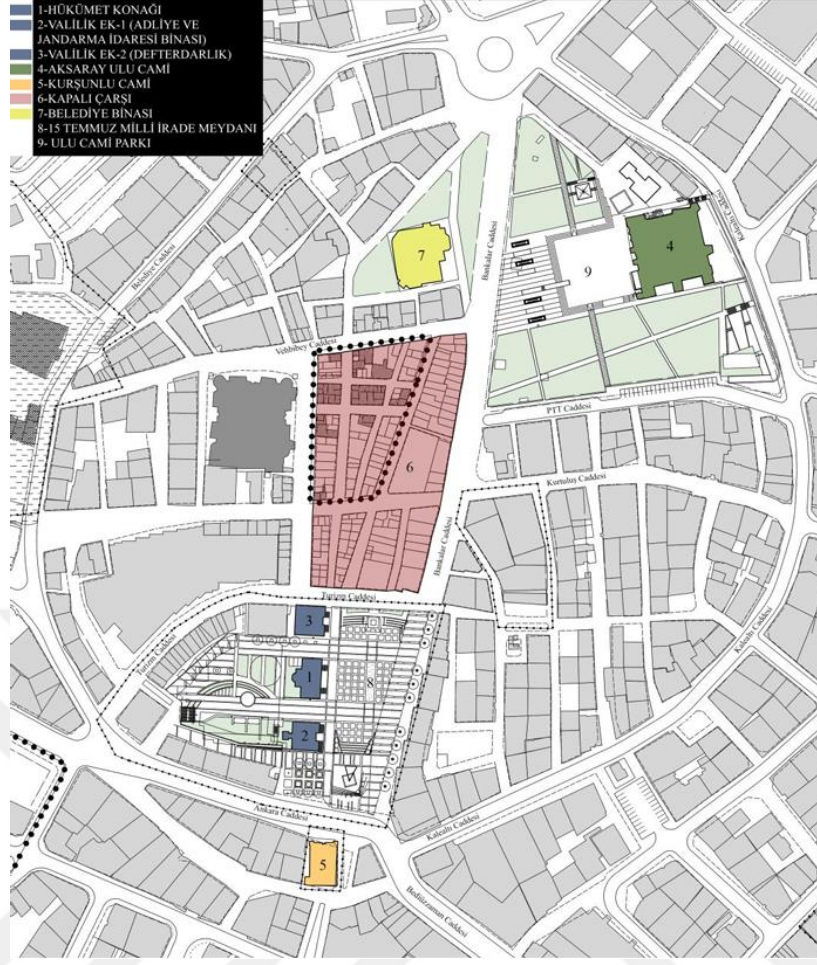
- Kent merkezinin dönüşümü: A-1: Aksaray Kent Merkezi (Hamidiye mahallesi, Kalealtı Cad. ve çevresi);
- Kent içinde kalan sanayi alanlarının dönüşümü: A-2: Aksaray Küçük Sanayi Sitesi;
- Gecekondular alanlarının dönüşümü: A-3: Bayrambaba Mahallesi (3507 sok. ve çevresi).

Şekil 2.29. Çalışma Alanlarının Konumu (Balta, 2022)

Bu karşılaştırmada, şehir merkezi, şehir içindeki sanayi bölgesi ve gecekondu alanları, kentsel dönüşüm öncelikleri doğrultusunda çok kriterli karar verme yöntemiyle değerlendirilmiştir. AHP tekniğiyle yapılan alternatifler arasındaki karşılaştırmada, şehir merkezinin öncelikli dönüşüm alanı olarak belirlenmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Ulusoy'un (2021), "Geçmişten Geleceğe Değişkenleriyle Mimari Tasarım Sınırları Aksaray Kent Merkezi Örneği" adlı çalışmada Aksaray Kent Merkezi, kent tarihini de göz önünde bulundurarak incelenmiş ve kamusal yapılar ile mekanların tarihçesi ele alınmıştır. Kent merkezi üzerinde yapılan analizlerde, kentsel strateji ve yöntemlerle birlikte mevcut aksaklıklar belirlenmiş ve mekânsal dizim yöntemi kullanılarak, kentteki işleyen ve aksayan noktalar analiz edilmiştir (Şekil 2.30). Ayrıca, toplumun bakış açısı kolektif bellek çerçevesinde anket yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, zaman ve mekân ilişkisi göz önünde bulundurularak, mimari tasarım sınırları içinde geçmişten geleceğe kent merkezinin tasarım stratejileri kapsamında kimlik, kolektif bellek ve yerin ruhu kavramlarının nasıl şekillendirilmesi gerektiği tartışılmıştır. Çalışmanın sonunda, kolektif bellek anketle ölçülüp değerlendirilmiş ve artan nüfus yoğunluğuna bağlı mekânsal dizim analizi ile bu sorun ele alınmıştır.

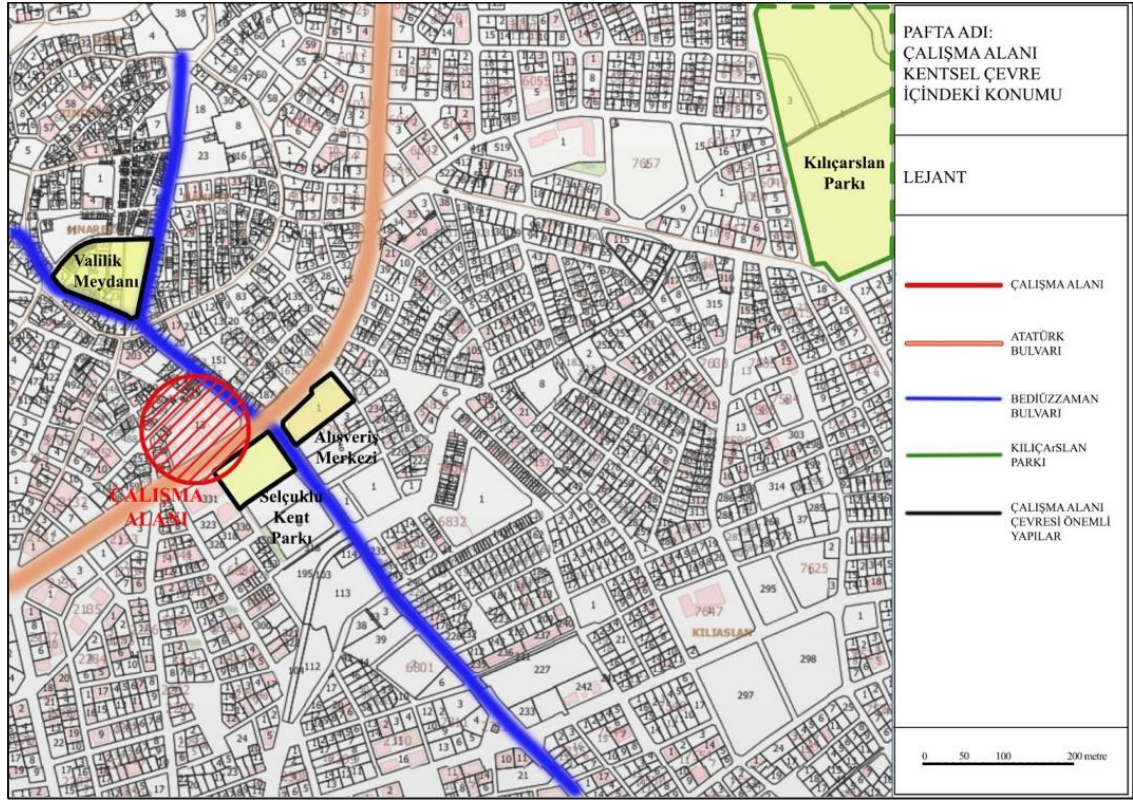

Şekil 2.30. Çalışma Alanı, Aksaray Kent Merkezi (Ulusoy, 2021)

Gürel Ağır’ın (2019), “Tarihsel Çevrenin Sunduğu İmgeyi Okuyarak Kentsel Kimlik Arayışına Bir Yaklaşım: Aksaray Örneği” adlı çalışmada Aksaray şehir merkezindeki tarihi çevrenin sunduğu görselleri, tarihsel ve mekânsal anlamlarıyla doğru bir şekilde analiz ederek, şehrin merkezindeki mimari görüntüleri, tarihsel bağlamlarıyla yeniden yorumlamak ve Aksaray’ın kent kimliğini incelemektir. Ayrıca, Aksaray kent merkezini temsil eden kentsel unsurlar bölümünde, K. Lynch’in mekânsal okunabilirliği sağlayan öğeleri (yollar, bölgeler, sınırlar, odak noktaları ve simgesel öğeler) kullanılmıştır. Lynch’in yöntemine ek olarak, Aksaray’ın kent kimliğini değerlendirmek amacıyla, örnek alandaki tarihî doku içinde yer alan anıtsal yapıların geçmişteki ve günümüzdeki durumları, cephe özellikleri ve simgesel değerleri incelenmiş; bu veriler Lynch’in yaklaşımıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Aktaş’ın (2019), “Kentsel Tasarım Projelerinin İrdelenmesi: Aksaray Piri Mehmet Paşa Çarşısı” adlı çalışmada Aksaray Eski Terminal Yapısının kentsel dönüşüm süreci kapsamında uygulanan Piri Mehmet Paşa Projesi incelenmiş; projeyi

kentsel tasarım ilkeleri çerçevesinde ele almak, proje sürecindeki öneri çalışmaları üzerinde değerlendirmeler yapmak, dönüşümün olumlu ve olumsuz etkilerini belirlemek, proje aktörlerinin rollerini, işbirliklerini ve katılımlarını analiz etmek çalışmanın ana hedeflerindendir. Alana ilişkin veriler ve mevcut durum, fenomenolojik analiz yaklaşımıyla oluşturulan sorulardan oluşan bir anket çalışması ile desteklenerek sunulmuştur. Uygulanan anket yöntemiyle, proje aktörlerinin sürece katılımı, kullanıcı memnuniyeti ve alanın işlevsel durumu incelenmiştir.

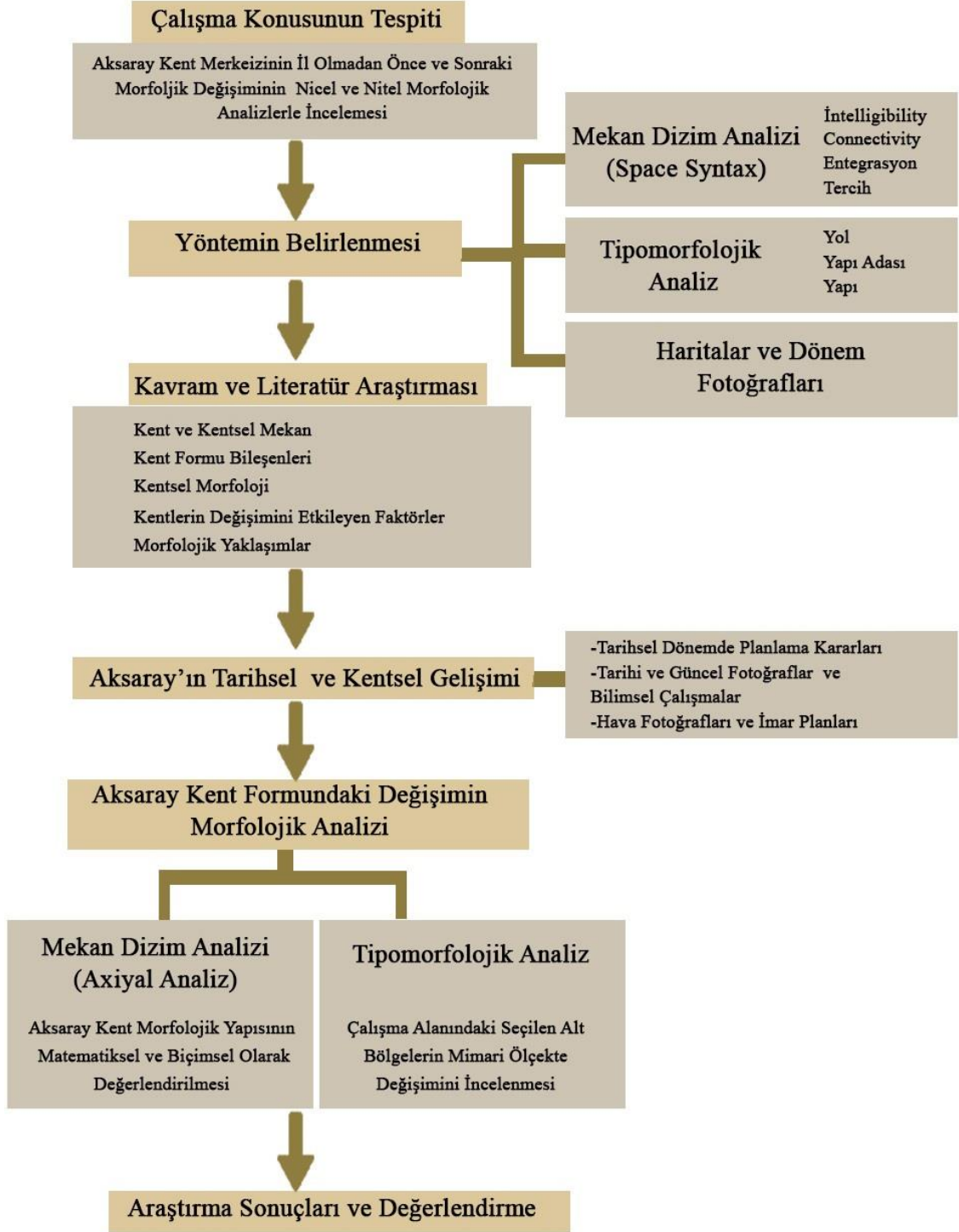
Şekil 2.31. Örnek Alanın Kentsel Konumu ve Sınırları (Aktaş, 2019)

Kaynak araştırmalarında, kentlerdeki yerleşimlerin morfolojik açıdan incelendiği çalışmaların çoğunlukla mekânsal ölçekte sınırlı kaldığı görülmektedir. Ancak, bir yerleşim kimliğinin tam olarak anlaşılabilmesi için, kente etki eden önemli olayların analiz edilmesi gereklidir. Özellikle kentin statü değişikliklerine bağlı olarak yerleşim karakterlerinin farklılaşması, ancak morfolojik bir analizle net bir şekilde değerlendirilebilir. Bu eksiklikler üzerine literatürdeki boşluğu doldurarak nitelikli veriler ve yenilikçi bir bakış açısı sunacak bir tez çalışmasının yapılması amaçlanmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Kentsel morfoloji analizleri ile kentin form ve yapısının incelenmesinin yanı sıra kentin tarihini iyi okumak o kentin geleceğini kurgulamak açısından oldukça önemlidir. Aksaray kentinin merkezinde bulunan 2012 İmar Plan Notlarında Merkez-1 bölgesinin il olmadan önceki ve günümüz kentsel morfolojisinin incelendiği bu çalışmada bu konu üzerine ayrıntılı literatür taraması gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada öncelikli olarak kavram araştırması yapılarak kente dair kavramların kökeni araştırılmış ve morfolojinin geçmişine yönelik tarihsel araştırmalar yapılmıştır (Şekil 3.1.). Sonrasında Aksaray'ın kent geçmişi hakkında yapılan çalışmalar ve tarihsel dönemde planlama kararları incelenmiştir. Çalışmanın devamında Aksaray kent formundaki değişimin morfolojik açıdan analizi yapılmış, iki aşamalı analizinde öncelikle analitik analiz yöntemi ile (Space Syntax) sonrasında ise seçilen alanlarda yol alanları, yapılaşmış alanlar ve yapı adaları oranları açısından sayısal karşılaştırmalar yapılmıştır. Analizlerde materyal olarak Google Earth yazılımı üzerinden alınan farklı tarihlerde uydu görüntüleri, Harita Genel Müdürlüğünden temin edilen geçmiş yıllara ait fotoğraflar ve Aksaray Belediyesinden alınan imar planlarından yararlanılmıştır. Bu uydu görüntüleri ve planlar üzerinde yapılan işaretleme ve renklendirmeler ile kentin yıllara göre morfolojik değişimi yansıtılmaya çalışılmıştır. Kent merkezinin en yoğun olduğu çalışma alanı olarak belirlenen bölgelerin M.R.G. Conzen yöntemi ile yol, parsel ve yapı değerleri üzerinden mevcut durumu analiz edilmiştir. Ardından bu iki aşama sonrasında elde edilen veriler doğrultusunda morfolojik olarak karşılaştırılmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonucunda Aksaray kent formundaki değişimini morfolojik açıdan iki aşamalı analiz sonucunda elde edilen veriler üzerinden kent hakkında çıkarımlar yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında Aksaray'da kentsel mekân-kullanıcı ilişkisinin olumlu yönde gelişmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Şekil 3.1. Tezin Akış Şeması (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

3.1. Kent Morfolojisinde Sayısal Bir Yöntem: Mekânsal Dizim (Space Syntax)

Mekânın mantığını oluşturan etmenler kentlerin oluşumundan beri araştırılan, merak edilen, üzerine çeşitli çalışmalar yürütülen ve devamlı dinamik karakterini sürdüren bir konu olmuştur. 1970'lerde Londra Üniversitesi Bartlett Mimarlık Okulu

(University College London- UCL) mensupları Bill Hillier ve Julianne Hanson önderliğinde geliştirilen Mekân Dizim (Space Syntax) tekniği çeşitli ve geniş ölçeklerde fiziksel mekânın analizi için olanak sağlamakta ve toplum-mekân ilişkilerini araştırmak için bir yöntem sunmaktadır (Hillier & Hanson, 1984; Peponis vd., 1989). Bu analitik yöntem ile kent planları grafik olarak bir temsile dönüştürülebilmekte ve matematiksel formüller ile bağlantıların mekânsal nitelikleri ölçülebilmektedir (Kubat, 1997).

Mekân Dizimi (space syntax), yapıli kentsel çevrenin tanımı ve insan davranışları ile mekân arasındaki ilişkiyi analiz eden bir yöntemdir (Hillier & Hanson, 1984). Aynı zamanda bu yöntem, kent için geliştirilen ve gerçekleştirilmesi öngörülen tasarımların olumlu ve olumsuz yanlarının ortaya konulması konusunda önemli bir altyapı sunmaktadır. Mekân dizim tekniği (space syntax), mekânsal sistemleri alt mekânlarıyla, bir nevi parçalarıyla, analiz ederek bu alanların birbirileri ile olan ilişkilerini ve kent içi erişilebilirlik değerlerini ölçmektedir (Hillier & Hanson, 1984). Bu yaklaşım, mekânı oluşturan süreçleri ve bu süreçlerin oluşumunda etkili olan sosyal yapının anlaşılmasını amaçlamaktadır. Hillier ve Hanson (1984), toplum ve mekân arasındaki ilişkinin tanımlanması ve analizine yönelik geliştirdikleri “The Social Logic of Space” (Mekânın Sosyal Mantığı) adlı kitapta mekân dizim yönteminin mekânsal sistemler ve sosyal düzende nasıl karşılık bulduğunu açıklamaktadırlar.

3.1.1. Mekânsal Dizim Yöntemini Oluşturan Kavramların Açıklanması

Kentlerin morfolojik analizleri, onların yapısal ve sosyal bağlamlarının daha iyi anlaşılmasını sağlar. Morfolojik analiz yöntemleri, kentlerin fiziksel düzeninin hem nicel hem de nitel açıdan incelenmesine olanak tanır. Mekân dizim yöntemi, kentlerin morfolojik yapısını analiz etmek için kavramsal ve sayısal bir yaklaşım sunar. Bu yöntem, kentin fiziksel düzeninin zaman içindeki değişimini anlamak ve değerlendirmek için etkili bir araçtır. Bu çalışmada, mekân dizim yöntemi kullanılarak, bir şehrin farklı tarihsel dönemlerdeki morfolojik yapısı analiz edilmektedir. Bu analiz, kentlerin zamanla morfolojik değişimini ve bu şekillenmenin etkilerini anlamaya yöneliktir.

Mekân dizim yönteminin en temel yaklaşımı olan aks haritası, kentteki kesintisiz hareketi ve görünür alanı temsil etmektedir. Aks haritası, bir kentsel alandaki görünürlük düzeyi olarak en uzun ve sayı olarak en az eksene çizgiyi ifade etmektedir (Hillier & Hanson, 1984).

Aynı zamanda bu temsil aracı, kentsel yerleşimin temelini oluşturmakta ve kent sistemini tanımlayan öğelerin birbirleriyle ilişkili olarak yapısal durumlarının tartışılmasına olanak tanımaktadır (Kubat, 1997). Bir kentsel alanın aks haritası temel olarak içinde bulunulan konveks mekânı tanımlamaktadır. Bu temsil aracında kullanılan algoritma, belirlenen mekândaki en uzun aksel hattı yani en uzun görünürlük alanını tanımlar ve sonrasında diğer en uzun aksel hattın eklenmesiyle devam eder (Jiang & Claramunt, 2002).

Aks haritalarından geliştirilen **segment haritaları**, birbirine eklemlenen her bir sokak hattının kesişim noktasının bir temsili olarak ortaya çıkmıştır. Segmentasyon adı verilen bu sistem ile açısal bir analiz yapılmaktadır. Segment haritaları ile mekânsal yönelim, kentsel çevrede yön bulma gibi konularda olumlu yanıtlar alındığı tespit edilmiştir (Hillier & Iida, 2005). Segment analizi yapılırken metrik yarıçap düzeyi dikkate alınmalıdır. Metrik yarıçap ölçümü, mevcut olan tüm bağlantıların kentsel sistemdeki segmentasyon analizini yönlendirmektedir.

Bağlılık değeri, her bir ögenin doğrudan bağlantılı olduğu aksel hatların sayısını temsil etmektedir (Al_Sayed, 2014a). Bağlılık ölçümü ile tanımlanan sistemde kesişen her aksel çizginin bağlı olduğu mekânlar sayı olarak tespit edilmektedir (Hillier & Hanson, 1984). Temsil edilen bu sentaktik değer, tanımlanan mekâna bağlantılı olan en çok (maximum) sayıda aksel çizgileri göstermektedir. Bu gösterge, belirlenen mekân ve o mekâna en yakın çevre üzerinden analiz edilmekte (Özbil & Peponis, 2007) ve yerel bir değeri ifade etmektedir.

Bütünleşme değeri, tanımlanan alandaki bir mekân biriminin diğer mekâna olan derinliğinin ölçümünü ifade etmektedir. Bu sentaktik değer kullanılarak mekânsal sistemdeki en bütünleşik (integrated) ve en ayrı (segregated) alanlar bulunabilmektedir (Al_Sayed, 2014a). Bütünleşme ölçümü ile bir alandaki en yoğun popülasyona sahip yer tespit edilebilir ve mekân dizim yönteminin sosyal bağlamına yönelik çıkarımların yapılabilmesi için altlık oluşturulabilir (Al_Sayed, 2014a; Hillier, 2007). Global bir ifade sunan bütünleşme değeri, mekânsal sistemi tüm etkenlerle birlikte analiz etmektedir. Bu değer ile, bir mekânın insanlar tarafından kullanılma ve erişilebilirlik ölçütleri tespit edilebilmektedir. Yaya hareketleri ve karşılaşma potansiyelleri; kentsel doku ile hareket yoğunlukları arasındaki ilişki gibi konuların analiz edildiği çalışmalarda bütünleşme ölçütü yerel ve global olarak ele alınmaktadır. Bu şekilde, en güçlü entegrasyon değerlerine ulaşılabilir. Bütünleşme değeri aynı zamanda,

tanımlanan kentsel alanın tarihsel gelişiminin anlaşılmasında istatistiksel olarak katkı sunabilmektedir (Hillier & Hanson, 1984).

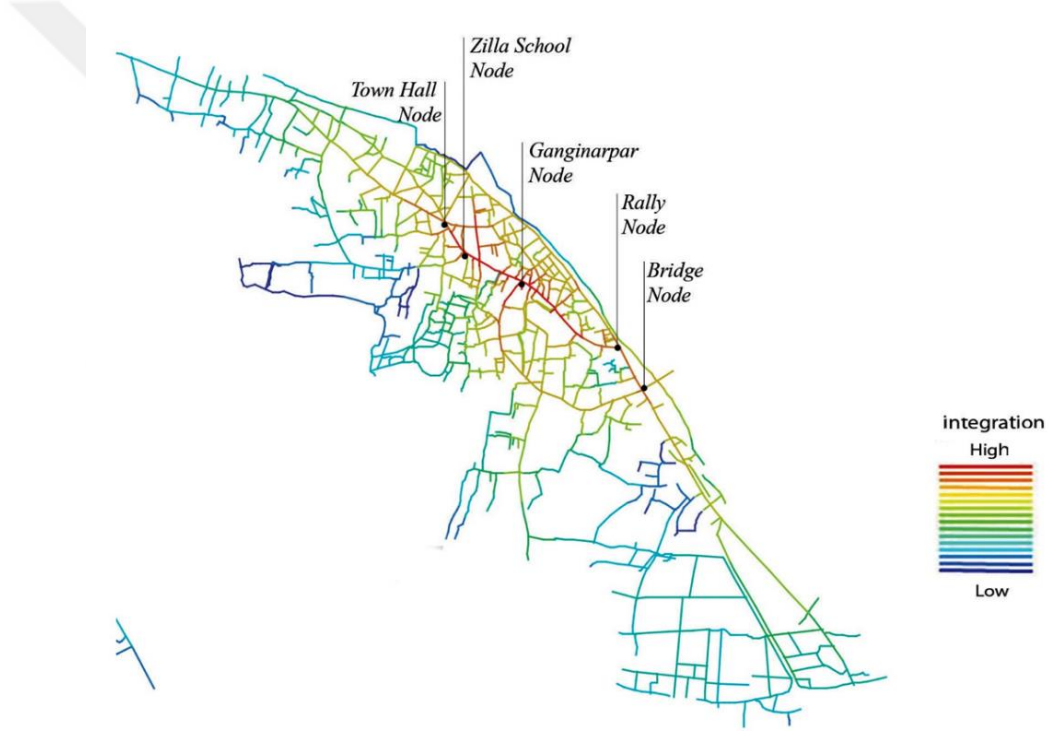
Okunabilirlik, bireylerin bir mekânda yönlerini bulabilme, rahatça dolaşabilme ve çevreyi zihinsel olarak anlamlandırabilme kapasiteleri üzerinde etkili bir göstergedir. Mekânsal dizim kuramında bu kavram, yerel bağlantı yoğunluğu ile genel sistem içindeki ulaşılabilirlik arasındaki istatistiksel ilişkiye dayalı olarak tanımlanır. Bağlantı sayısı, bir mekânsal birimin doğrudan erişebildiği diğer alanların miktarını ifade ederken; entegrasyon düzeyi, o birimin tüm yapı içindeki konumsal önemini ve erişim kolaylığını gösterir. Bu iki değişken arasındaki uyum ne kadar güçlü olursa, o yapının okunabilirliği de o denli yüksek olur. Yüksek derecede okunabilir bir çevre, kullanıcıya hem bulunduğu noktada hem de geniş alan perspektifinde yönünü kolayca bulma ve çevresel ilişkileri anlama imkânı tanır. Bu tür düzenlemeler, genellikle daha sezgisel, anlaşılır ve kullanıcıyı destekleyen mekânlar olarak tanımlanır. Öte yandan, düşük okunabilirlik düzeyine sahip yapılar, mekânsal karmaşaya, yön karışıklığına ve kullanıcıların karar alma süreçlerinde zorlanmasına neden olabilir.

Tercih değeri, bir hattın mekânsal sistem içerisindeki olası geçiş güzergâhı olarak ne ölçüde kullanıldığını ortaya koyan bir göstergedir. Bu ölçüm, kullanıcıların hareket ederken genellikle en kısa rotayı tercih ettikleri varsayımına dayanır ve sistemdeki her bileşen bu temel üzerinden değerlendirilir (Al_Sayed, 2014b). Eğer bir hedefe ulaşmak için iki alternatif rota varsa, tercih değeri analizi, daha az mesafe kat edilen yolun seçileceği varsayımını esas alır (Hillier, 2007). Bu yöntem aracılığıyla, tıpkı bütünleşme değeri analizlerinde olduğu gibi, kentsel alanlardaki hareket örüntüleri ortaya konulabilir ve bireylerin hareket etme eğilimleri ölçülebilir hale gelir.

3.2. Aksiyel Analiz Yöntemi

Aksiyel Analiz Yöntemi, özellikle kentsel planlama ve mekânsal analizlerde kullanılan, mekânın yapısal özelliklerini anlamaya yönelik bir tekniktir. Genellikle **mekânsal çözümleme (space syntax)** kapsamında değerlendirilir. Bu yöntemin temel amacı, bir yerleşim alanında insanların nasıl hareket ettiğini, hangi yolların daha erişilebilir olduğunu ve mekânsal bütünleşmenin ne düzeyde gerçekleştiğini belirlemektir. Araştırma kapsamında, Mekânsal Dizim yaklaşımı çerçevesinde yerleşim ölçeğinde aksiyel haritalar hazırlanmış ve bu haritalar Depthmap programı kullanılarak “Aksiyel Analiz” türüne dönüştürülmüştür. Aksiyel haritalar ve analizler, yerleşim

alanlarının çözümlenmesinde temel araçlar olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, bütünleşme haritaları ve analiz sonuçlarını desteklemek amacıyla; eski ve yeni yerleşim alanlarındaki aksiyel hareketlerin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu analizde, **aksiyel çizgiler** adı verilen, bir kişinin görebileceği veya yürüyebileceği en uzun düz hatlar oluşturulur ve bu çizgiler arasındaki ilişkiler analiz edilir. (Şekil 3.2.). Yerleşim sistemlerindeki hareketlilik seviyelerinin anlaşılması, mekânsal bütünleşme ve erişilebilirlik ölçütlerinin belirginleştirilmesi ve bu verilerle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılması amaç edinilmiştir. Bu kapsamda kullanılan bilimsel yöntemle, iki farklı yerleşim alanına ait ada, aks ve bina sayıları ile aksiyel kırılma, aksiyel halkalaşma ve gridal aksiyalite verileri hesaplanmıştır. Bu veriler, elde edilen bütünleşme haritaları ve değerleriyle birlikte değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Şekil 3.2. Aksiyel Analiz Çalışması (Aziz & Nilufar, 2019)

Aksiyel kırılma, bir yerleşim sistemindeki hareketlilik seviyesini ve kullanıcı hareketlerinde oluşan sapmaları tanımlar. Bu değer, 0 (sıfır) ile 1 (bir) arasında değişmektedir (Çizelge 3.1.), (Hillier ve Hanson, 1984; Kubat ve Topçu, 2009). Aksiyel halkalaşma ise, yerleşme sistemi içindeki akslar arasındaki bağlantı düzeyini ortaya koyar. Bu ölçüt, akslar arasındaki etkileşim düzeyini açıklamakla kalmaz, aynı zamanda kullanıcı hareketlerinin, mekânsal etkileşimlerin ve bütünleşme seviyesinin

değerlendirilmesini sağlar. Bu değerin anlam kazandığı aralık da 0 ile 1 arasındadır (Çizelge 3.1.), (Hillier ve Hanson, 1984; Kubat ve Topçu, 2007).

Grid aksiyalite ise yerleşim planının düzenlilik derecesini ifade eder. Bu değer, yerleşme sisteminin planlama düzenini, mekânlar arası bağlantıyı ve kullanıcı hareketliliğini yansıtır. Grid aksiyalite değerinin 0.25'in altında olması, yapısal bozulmaların yoğun olduğu bir yerleşim düzenini gösterirken; 0.25 ve üzerindeki değerler, daha düzenli ve planlı bir yerleşme yapısını sayısal olarak ifade etmektedir (Çizelge 3.1.), (Hillier ve Hanson, 1984; Kubat ve Topçu, 2009).

Çizelge 3.1. Aksiyel Kırılma, Aksiyel Halkalaşma ve Grid Aksiyalite Değerleri
(Hillier ve Hanson, 1984; Kubat ve Topçu, 2009)

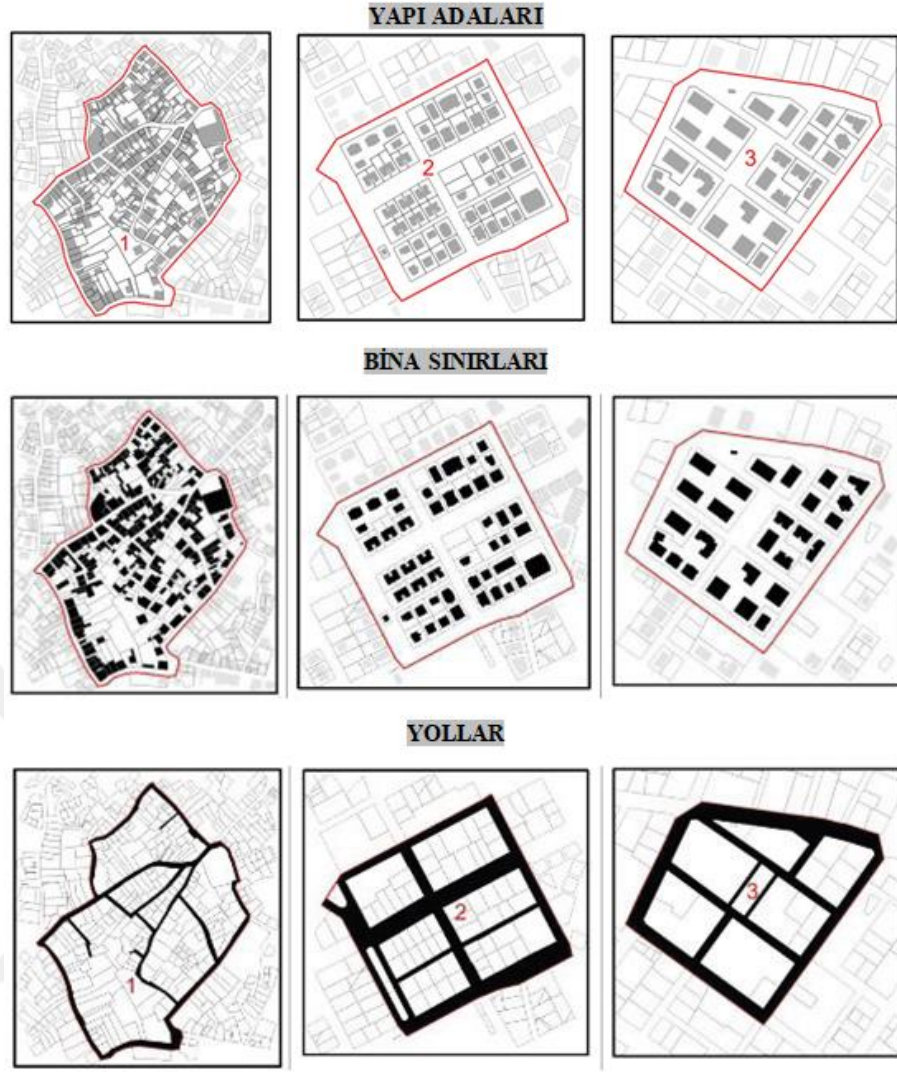
Aksiyel kırılma değeri	Aksiyel halkalaşma değeri	Grid aksiyalite değeri
aks sayısı / yapı sayısı	ada sayısı / 2 x (aks sayısı) - 5	$(\sqrt{(\text{ada sayısı}) \times 2} + 2) / \text{aks sayısı}$

3.3. Tipo-morfolojik Analiz Yöntemi

Kentsel olgu kavramını temel alan morfoloji kuramlarına, bu alanda İtalya'da öncü olan Saverio Muratori'nin 1960 yılındaki çalışmaları öncülük etmiştir. Muratori (1960) ortaya koyduğu operasyonel tarih yaklaşımı, kentsel mekânın evrimsel sürecine dair tarihsel verilerin sistematik biçimde analiz edilmesini ve bu verilerin mimari tasarım kararlarının oluşturulmasında etkin bir referans noktası olarak kullanılmasını hedeflemektedir. Tipo-morfolojik paradigma, yapı tipolojileri ile bunlar arasındaki ara mekânları morfolojik düzeyde ayrıştırarak, kentsel morfolojinin analitik olarak incelenmesine zemin hazırlar. Tipo-morfolojik analiz, mikro ölçekli iç mekân konfigürasyonlarından makro ölçekteki kentsel doku örüntülerine kadar uzanan çok katmanlı bir inceleme alanı sunarak, esnek ve ölçekler arası uygulanabilirliğe sahip bir metodolojik çerçeve oluşturur. Bu yaklaşım, ele aldığı mekânsal bağlamı yalnızca statik bir yapı olarak değil, aynı zamanda oluşum süreci ve morfolojik sürekliliği içinde değerlendirir. Bu doğrultuda, bir kentsel formun ya da mimari yapının anlamlandırılabilmesi için inşa edildiği tarihsel bağlamın ve zamansal ilişkilerin dikkate alınmasının zorunlu olduğunu savunur. Muratori'nin kent formu üzerine geliştirdiği operasyonel tarih kavramı, tipo-morfolojik analizlerin açıklanmasında temel bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, operasyonel tarih, kentsel formun evrimini şekillendiren tüm müdahale ve uygulayıcı eylemlerin izlerini yansıtan bir süreç olarak tanımlanır.

Muratori'nin tipo-morfolojik yaklaşımı, asistanı Gianfranco Caniggia üzerinde önemli bir etki bırakmış ve Caniggia'nın 1963 yılında Como şehri üzerine gerçekleştirdiği çalışma, tipo-morfolojinin uygulama bağlamındaki etkinliğini ortaya koyan öncü bir örnek teşkil etmiştir (Moudon ve Ryan, 1994). Tipo-morfolojik araştırmaların devamı, Fransız Versailles Okulu'nda da gözlemlenmiş olup, bu dönemde Almanya ve İtalya'da coğrafya ve tasarım ekseninde süregelen teorik tartışmalar, sosyolojik bir perspektiften ele alınmıştır. Bu entelektüel evrime, dönemin önde gelen sosyologları Henri Lefebvre ve tarihçiler Françoise Boudon ile André Chastel gibi isimlerin katkıları, teorik çerçevenin şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır (Darin, 1998). Fransız mimarlar Philippe Panerai, Jean Castex ile sosyolog Jean Charles Depaule tarafından 1977 yılında yayımlanan *Formes Urbaines* (Kentsel Formlar) adlı eser (Panerai & Castex, 1977), kentsel morfoloji disiplinde Fransız yaklaşımını temsil eden temel referans kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma, yapı ölçeğinden başlayarak kentsel makro formun oluşumuna kadar uzanan morfogenetik süreci analitik bir yaklaşımla incelemekte; Paris, Londra, Amsterdam ve Frankfurt gibi Avrupa kentlerinde uygulanmış örnekleri tipo-morfolojik yöntem doğrultusunda çözümlemektedir.

Tipo Morfolojik yaklaşım, tipi tanımlama açısından diğer yaklaşımlardan üç şekilde farklılıklar gösterir (Şekil 3.3.). Bunlar; peyzaj tip tanımlamak için inşa edilen yapıların açık alanları ile hacimsel karakterlerini bir araya getirir ve bu birleşim ile kent dokusunun temel hücresi oluşur. İkinci olarak, araziye bina ve kent ölçeği ile bağlantılı hale getirir. Üçüncü farklılık ise; morfolojik değil morfogenetiktir. Çünkü zaman ile belirlenmekte, üretilmekte ve mutasyona uğrama süresine sahiptir (Gürer, 2016). Kentlerin mekânsal ve fiziksel yapılarına odaklanan tipo morfoloji terim olarak, tip ve morfoloji köklerinin beraber kullanılmasıyla geliştirilmiş bir terimdir. Tipo morfolojik incelemelerde odalar ya da bahçeden başlayarak kentleşmiş alanların bütününe tüm yapıları çevredeki ölçekleri dikkate almaktadır (Karadeniz vd., 2020).

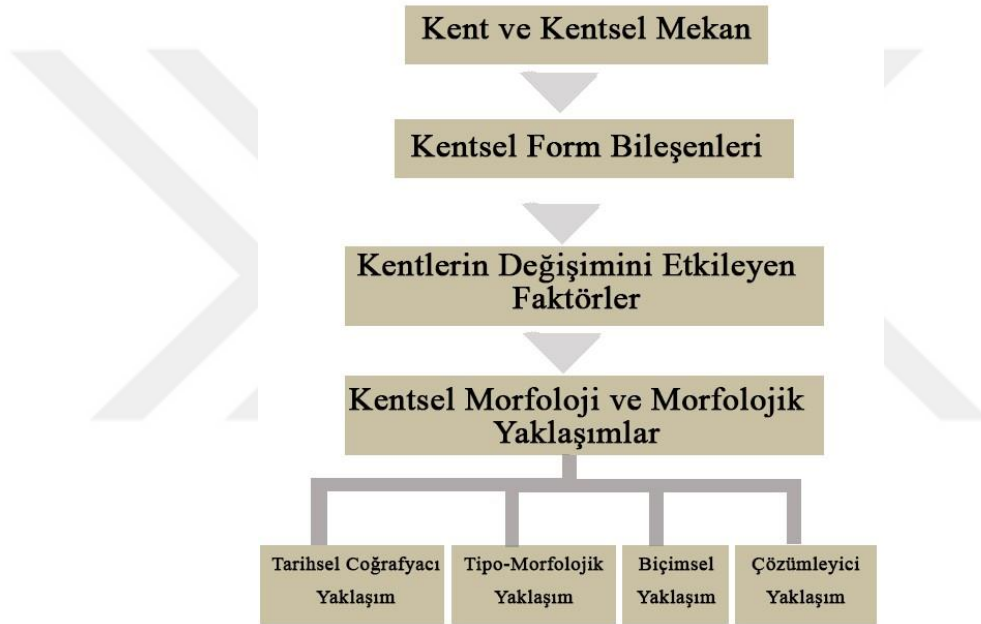

Şekil 3.3. Şehir Planı Bileşenleri (Altun & Topçu, 2022)

Tipo-morfolojik yaklaşım aynı zamanda düşünce üzerinde odaklanmakta ve kentlerin nasıl üretildiği, nasıl inşa edildiğine bakmaktadır. Genel olarak önce İtalya, İngiltere ve Fransa üzerinde yapılan bu çalışmalarda kentsel dokuların mekânsal karakterler üzerine gerçekleşen etkisine bakılmıştır (Gürer, 2016). Tipo-morfolojik çalışmalarda adeta parçalardan bütün oluşturulmakta birbirleriyle ilişkilerine bakılmaktadır.

4. KENT, KENTSEL MORFOLOJİ VE MORFOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Kentler, insanlık tarihi boyunca sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin odak noktaları olmuştur. Kente dair çoğu terim (imar, göç, yönetim, altyapı vb.) disiplinler halini almıştır. Bütün bu disiplinlerin uzmanlar vasıtasıyla değerlendirildiğinde yaşam kalitesi üzerinde kentin bütününe dair ne kadar etkili olduğunu tartışmaktayız. Kentler ve morfolojileri, şehirlerin gelişimini anlamak ve planlamak için kritik öneme sahip konulardır. Bu konu üzerine literatür çalışması yapılmış, belirlenen anahtar kavramların açıklamaları yapılmıştır (Şekil 4.1.).

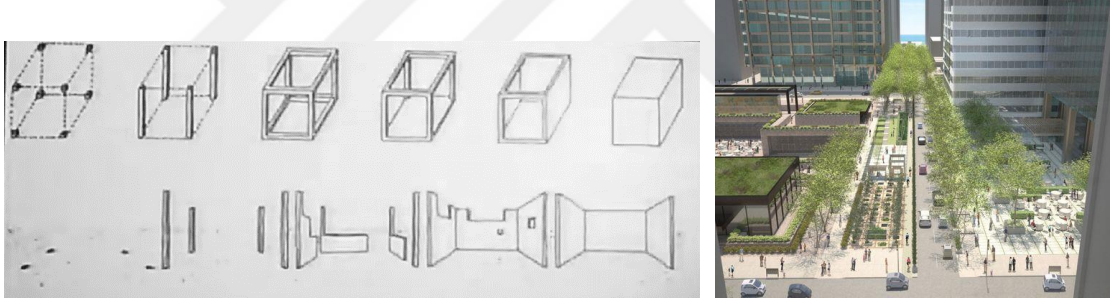

Şekil 4.1. Kavram Araştırmasına Ait Süreç Şeması (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

4.1 Kent ve Kentsel Mekân

Mekân kavramı genel olarak bir yerin bir alanın fiziksel özelliklerini ve atmosferini ifade eder. Mekân, coğrafi sosyal, kültürel ve duygusal unsurlar içerebilir. Mimariyi tümüyle kapsayan olgu mekandır. Mekânı yakalayabilmek ve görmesini bilmek, yapıyı anlamanın ve kavramanın başlıca yoludur. Mekân, üç farklı geometrik anlayışla tanımlanabilir: İnsanların içinde hareket ederken deneyimlediği doğrusal mekân, etkileşimde bulunurken konveks mekân (her noktanın birbirini görebileceği alan) ve son olarak izovist, herhangi bir noktadan değişken ve yoğunlukla karmaşık bir görsel alan olarak algılanan mekândır (Benedikt, 1979). Mimarinin esası, düzlemsel

gösterimde mekânsal serbestliğin sınırları değil, duvarlar arasında oluşturulan mekânın kendisini değerlendirmektir. Scott (1990), *The Architecture of Humanism* adlı eserinde, mimarinin yalnızca görsel yüzeylerin algısına indirgenemeyeceğini, bunun ötesinde insani doğrudan kuşatan üç boyutlu mekânlar yarattığını belirtir. Ona göre, tüm sanatlar arasında mekâna ontolojik bir gerçeklik kazandıran yegâne disiplin mimaridir. Resim mekânı tasvir edebilir, mekânı imgesel düzlemde canlandırabilir, müzik ise benzer bir mekân hissi uyandırabilir; ancak mimari, mekânın bizzat kendisiyle ilgilenir. Bu nedenle, birey ister istemez mekânın etkisine maruz kalır ve bu etki öznel varoluşu şekillendirir. Scott'a (1999) göre, mimariden alınan estetik hazzın önemli bir bölümü, doğrudan doğruya mekân deneyimine dayanmaktadır. Mimari mekân ayrıca tanımsız bir boşluğu giderek katılaştırdığımız fiziki sınırlar koyduğumuz alanlar olarak söyleyebiliriz. Bu mekanların türetilerek kent mekânı oluşturmaktadır (Şekil 4.2.). Kentsel mekân ise bu kavramın şehirleşme bağlamında ele alınmasıdır. Kentsel mekân şehir veya herhangi bir yerde binalar arasında kalan mekandır (Şekil 4.2.).

Şekil 4.2. Mekân Oluşum Diyagramı ve Kentsel Mekân (Özer, 1967)

Şehirler, karmaşık ve çeşitli mekanlarla dolu yerlerdir, bu mekanlar hem fiziksel hem de sosyal açıdan birbirinden farklılık gösterir. Kentsel mekânı oluşturan bileşenleri 6 başlığa ayırabiliriz (Şekil 4.3.).

Şekil 4.3. Kentsel Mekân Kavramı Alt Başlıkları (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

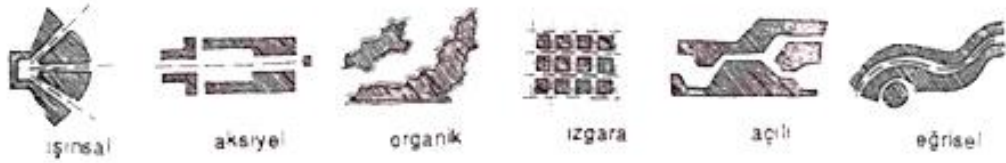
Kentsel mekanları bir tanım veya bir çerper olarak tanımlayabiliriz. Kentsel mekanlar, sadece fiziksel özellikleri değil aynı zamanda o mekânı kullanıcının algısı, kültürel bağlamı ve etkileşimleri üzerinden de anlaşılır. Bu nedenle, kentsel planlama ve tasarım süreçlerinde, sadece bina ve altyapı değil, aynı zamanda insanların bu mekanları nasıl deneyimlediği ve nasıl etkileşime girdiği de önemlidir. Kentsel mekanlar, sürdürülebilirlik, erişilebilirlik ve toplumsal katılım gibi faktörlere odaklanarak daha yaşanabilir ve çeşitli bir şehir ortamının oluşturulmasına yönelik çabaları içerir.

Krier (2005), kentsel mekânın iki temel unsurdan oluştuğunu ileri sürer: meydanlar ile cadde ve sokaklar. Bu öğelerin işlevsel ilişkisini, bir konut içerisindeki “koridor-oda” düzenine benzeterek açıklar. Krier’in bu analitik çerçevesini bir adım ileri taşıyan kardeşi Léon Krier (2006) ise, söz konusu mekânsal ayrımı daha sistematik bir biçimde ele alarak, meydanları “düğüm noktaları”, cadde ve sokakları ise “dağıtım alanları” olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, dağıtım alanları—yani cadde ve sokaklar—insan ve taşıt sirkülasyonunu sağlama işleviyle kentsel yapının dolaşım omurgasını oluşturmaktadır.

Kentsel dış mekân organizasyonu, temel bileşenleri olan meydan ve sokak aracılığıyla hem bireyler arası etkileşimi hem de bireyin yapılaşmış çevreyle kurduğu ilişkisel bütünlüğü güçlendiren mekânsal olanaklar sunmaktadır. Bu iki unsur, toplumsal etkileşimin fiziksel zemini olarak, kentsel yaşamın deneyimlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle kent yaşamı etkinliklerinin merkezi durumundadırlar. Meydanlar ve sokak/caddeler biçimlerini, kentsel ortam aracı

mekânda bulan temel elemanlardır. Özellikleri tanımlanmış kentsel bir bütünlüğün oluşmasında, kompozisyonun kurulmasında etkin elemanlardır. Bu tanımlamaları biraz açmak için gerek işlevsel gerekse biçimsel olarak meydan ve cadde/sokak kavramını yakından incelemekte fayda vardır. Şekil-zemin teorisine dayalı tasarımlarda esas olarak plandaki boşluk-doluluk düzenleri ele alınmakta. Şehirsiz doluluklar için; binalar, anıtlar, duvarlar, bloklar, şehirsiz boşluklar için ise; girişler, avlular, sokak ve meydanlar, parklar, bahçeler vs. örnek verilebilir. Boşluk-doluluk düzenleri için 6 tipolojik model gösterilebilir (Şekil 4.4.):

1. Izgara (Grid)
2. Açılı (Angular)
3. Eğrisel Çizgi (Curvilinear)
4. Işınsal- Merkezi (Radial-Concentric)
5. Aksiyal (Axial)
6. Organik (Organic), (Trancik vd., 1986)

Şekil 4.4. Kent Tipolojileri (Trancik vd., 1986)

4.2. Kent Formunu Oluşturan Bileşenler

Kent morfolojisinin temel fiziksel bileşenleri olan sokak ağı, parselasyon düzeni ve yapılar, bir araya gelerek kentsel formun oluşumunu ve bu forma ilişkin kentsel örüntülerin biçimlenmesini sağlar (Oliveira, 2016). Söz konusu örüntüler, analiz ölçeğine bağlı olarak farklı düzeylerde ele alınabilir; makro ölçekte sokak dokusu ve yapı adaları üzerinden yapılan değerlendirmeler öne çıkarken, mikro ölçekte bireysel yapıların mimari detayları ve yapı malzemesi gibi özellikler de analitik çerçeveye dâhil edilmektedir. Bu bağlamda, kentsel örüntülerin çok katmanlı yapısı, morfolojik analizlerin ölçeksel çeşitliliğini zorunlu kılmaktadır (Kropf, 1996).

Kısaca kent formunu oluşturan unsurlara baktığımızda, sokak sistemleri hem en temel bileşenlerden biri hem de zamanla değişime en çok direnen yapıdır (Oliveira, 2016). Sokak ağları, şehirlerin biçimlenmesinde rol oynarken hem insan hem de mal

hareketliliğini sağlayarak kentsel erişilebilirliğin temelini oluşturur. Sokak ağının biçimi; kültürel yapı, kentleşme süreçleri, tasarım yaklaşımları ve hatta iklim gibi etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterir (Boeing, 2021). Bir kenti sokaklar üzerinden tanır ve anlarız. Sokaklar, yapı adalarını tanımlar, kamusal alan ile yarı kamusal alan arasında bir sınır çizer (Oliveira, 2016). Marshall ve Gong'a (2005) göre sokaklar dolaşımı sağlayan kamusal alan ve yapı cepheleridir. Jacobs ve Kritsonis (2007) ise sokakları kentlinin buluşup, sosyalleştiği (dolayısıyla kentin kalbi olan) etkileşim alanları olarak tanımlamaktadır.

Parseller, kentleşme sürecinin temel bileşenlerinden biridir ve mülkiyet yapısı hakkında değerli bilgiler sunar. Sokak sistemleri kadar olmasa da parseller de zamanla değişime karşı direnç gösteren unsurlardandır (Oliveira, 2016). Kent formunun tanımlanmasında parsel boyutları önemli bir rol oynar. Yapı adaları, sınırları sokaklarla belirlenen ve cepheleri sokaklara bakan kentsel birimlerdir. Bu adaların büyüklüğü ve biçimi, yapı çevrenin karakterini şekillendirir. Örneğin, daha küçük yapı adaları, rotaların çeşitlenmesini sağlayarak geçirgenliği artırır; bu da bina ve arazi kullanımında çeşitliliği teşvik eder, kentsel canlılığa katkıda bulunur ve yayaların yürümesini özendirir (Jacobs & Kritsonis, 2007; Della Porta & Diani, 2011).

Binalar, belirli bir parselde bulunan kentsel kullanımlardır ve sokaklar ile parsellerden daha az değişime direnç gösterirler. Binaların yerleşimi, sokak formunu şekillendirebilir. Ayrıca, yapı yüksekliği ile sokak genişliği arasındaki ilişki, kent formunu belirler ve bir kapalılık hissi yaratır (Oliveira, 2016; Dibble vd., 2019).

Bunların yansısı kent formu, bir şehir veya yerleşim yerinin fiziksel özelliklerini, düzenini ve yapılarını ifade eder. Kent formunu oluşturan başlıca temel elemanlar şunlardır:

Yerleşim Planı (Site Planı): Kentin genel düzeni ve bölgesel planlaması, altyapı, cadde düzeni, yeşil alanlar ve kamu tesislerinin yerleşimi gibi unsurları içerir. Bu planlama, kentin genel formunu belirler.

Sokak ve Cadde Düzeni: Kent formunu oluşturan önemli bir unsur sokakların ve caddelerin düzenidir. Sokak ağı, trafik düzenlemeleri, kavşaklar ve yaya alanları gibi unsurlar, kentin ulaşım ve erişilebilirlik özelliklerini belirler.

Bina Yerleşimi ve Yoğunluk: Binaların konumu, yoğunluğu ve kullanımı, kentin dokusunu etkiler. Ticaret, konut, endüstri gibi farklı fonksiyonlara sahip binaların bir araya gelmesi kentin çeşitliliğini oluşturur.

Meydanlar ve Kamusal Alanlar: Kent formunu zenginleştiren meydanlar, parklar, açık hava pazarları gibi kamusal alanlar, sosyal etkileşimi teşvik eder ve kent sakinlerine dinlenme ve eğlence imkânı sunar.

Toprak Kullanımı: Kent formunu belirleyen unsurlardan biri de toprak kullanımıdır. Bu konut alanları, ticaret bölgeleri, endüstriyel alanlar, tarım arazileri gibi farklı kullanım amaçlarına sahip alanları içerir.

Yeşil Alanlar ve Su Unsurları: Parklar, bahçeler, ağaçlı yollar gibi yeşil alanlar, kentin estetik değerini artırır ve doğal çevrenin şehir içindeki varlığını sürdürmesine katkıda bulunur. Ayrıca su unsurları, göletler ve nehirler, kentin çekiciliğini arttırabilir.

Yükseklik ve Mimarlık Stili: Binaların yükseklikleri, mimari tarzları ve malzeme kullanımı da kent formunu etkiler. Özellikle tarihi bölgelerde mimari uyum ve koruma, kentin karakterini belirleyen önemli unsurlardır.

Ulaşım Altyapısı: Kentin formunu etkileyen bir diğer önemli faktör de ulaşım altyapısıdır. Toplu taşıma sistemleri yollar, köprüler ve tüneller, kentin hareketliliğini ve bağlantılarını belirler.

Bu unsurlar, bir şehrin karakteristik özelliklerini ve mekân organizasyonunu belirleyen temel bileşenlerdir. Kent formu, planlama, tasarım ve sürdürülebilir kentsel gelişim çabalarıyla şekillenir.

4.3. Kentlerin Değişimini Etkileyen Faktörler

Kentlerin morfolojik yapıları, zaman içinde çeşitli içsel ve dışsal faktörler doğrultusunda sürekli olarak değişim gösterir. Bu değişim, kentlerin fiziksel yapısının (binalar, yollar, meydanlar, parklar vb.) evrimini ifade eder. Kentlerin morfolojik değişimini etkileyen faktörler, genellikle toplumsal, ekonomik, kültürel, teknolojik ve çevresel dinamiklerden beslenir. Aşağıda, kentlerin morfolojik yapısındaki değişimlere etki eden başlıca faktörler ele alınacaktır.

Kentlerin morfolojik değişimi, çok sayıda faktörün birleşiminden kaynaklanır. Ekonomik gelişmeler, toplumsal yapılar, teknolojik yenilikler, çevresel tehditler, siyasal kararlar ve kültürel değerler, şehirlerin fiziksel yapılarında sürekli bir evrim yaratır. Bu faktörler, kentlerin büyüme süreçleri ve yapısal dönüşümleri üzerinde kalıcı etkiler bırakır. Kentlerin gelecekteki şekli, bu faktörlerin etkileşimine göre şekillenecek ve kent

planlamacılarının, yöneticilerinin, mühendislerinin ve halkın iş birliğiyle sürdürülebilir ve işlevsel şehirler yaratılacaktır.

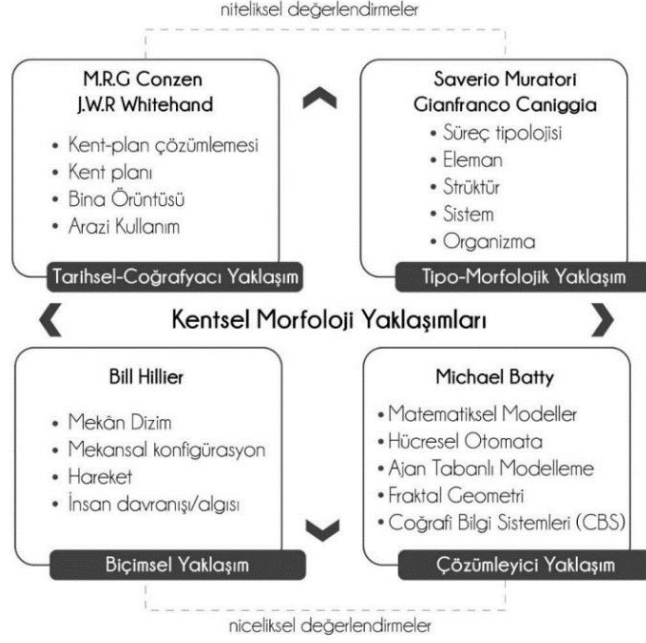
4.4. Kentsel Morfoloji ve Morfolojik Yaklaşımlar

Farklı ülkelerde farklı disiplinlerden insanlar kent morfoloji araştırmaları yaparken kentlerin fiziksel formundan yola çıkarak çıkarımlarını yaptılar. Bugüne yaklaştığımızda araştırmacılar farklılıkları sebebiyle fiziksel formu okumanın farklı yollarını kullandılar. Kropf (2017), bu fiziksel çevreyi farklı şekilde analiz etme yöntemlerine kısaca değinmiş ve birbiri içerisindeki koordine edilme durumlarını açıklamaya çalışmıştır. Kropf ayrıca farklı yöntemlerin arasında aşılabilir duvarların olmadığını, bu farklı halleriyle bile birbirlerini tamamladıklarını söyler. Dünyanın farklı bölgelerinde kentsel morfoloji üzerine çeşitli teoriler, kavramlar ve yöntemler geliştirilmiş, araştırmacılar bir araya gelerek farklı düşünce okullarını oluşturmuşlardır (Şekil 4.5.) (Oliveira, 2016).

	İngiliz Okulu	İtalyan Okulu	Fransız Okulu
Yıl	1950'ler	1950'ler	1970'ler
Öncüler	Conzen Whitehand	Saverio Muratori Giafranco Caniggia Aldo Rossi	Paneria Castex Depauri Lefebvre
Odak	Morfogenetik süreç	Kent formu tasarımı	Kent formu ve sosyal hayatın ilişkisi
Temel araştırma soruları	Kentler nasıl ve neden inşa edildi?	Kentler nasıl inşa edilmeli?	Kentler nasıl inşa edilmeli ve nasıl inşa edildi?

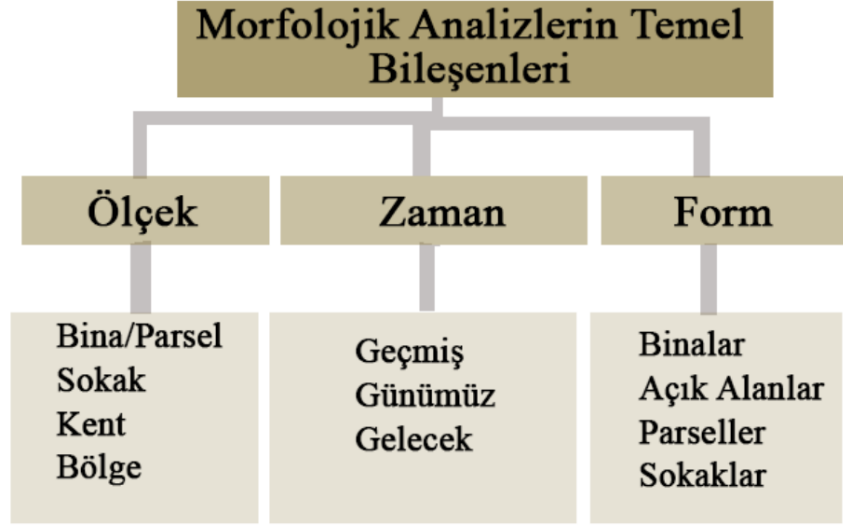
Şekil 4.5. Kentsel Morfoloji Okulları Karşılaştırılması (Irmak, 2022).

Günümüzde her biri kentsel formun çeşitli yönlerine odaklanan, farklı yöntem ve araçlar kullanan dört yaklaşım bulunmaktadır (Şekil 4.6.). Bunlar; (1) tarihsel-coğrafi (historico-geographical), (2) tipo-morfolojik (typo-morphological), (3) biçimsel (configurational) ve (4) mekânsal çözümleme (spatial analytical) yaklaşımlardır (Kropf, 2017; Oliveira, 2016; Sakar ve Ünlü, 2018).

Şekil 4.6. Kentsel Morfoloji Yaklaşımları (Sima ve Zhang, 2009; Kropf, 2017; Gokce ve Chen, 2018)

Conzen'in kentsel morfolojiye kazandırdığı ve Whitehand'ın sürdürdüğü tarihsel coğrafi yaklaşım da dahil olmak üzere kentsel morfoloji çalışmaları, genellikle kentin tamamını ya da bir bölümünü, belirli bir dönemde ortaya çıkan form/biçim üzerinden incelemeye odaklanır (Bilsel, 2015). Conzen'e göre, kent, yapılaşmış alanın topografik bir düzeni ve bu alanın yapay unsurları olarak tanımlanabilir (Conzen, 1960a). Conzen, kentsel morfolojiyi daha iyi anlayabilmek için detaylı bir şehir planı analiz yöntemi geliştirmiştir. Bu yöntemle, şehir planını daha iyi çözümleyebilmek amacıyla şehri sokak sistemi, arsa düzeni ve yapı örüntüsü gibi bileşenlere ayırarak incelemiştir (Şekil 4.7.) (Conzen, 2004).

Şekil 4.7. Morfolojik Analizlerin Temel Bileşenleri (Yazar tarafından üretilmiştir.)

Önerilen yöntem, kentsel morfolojide tarihsel coğrafi bakış açısının, özellikle tarihsel coğrafya gibi çeşitli disiplinlerin sunduğu fırsatlarla desteklenmesi yoluyla; yerleşmenin geçmişini, yerleşmenin geleceğini şekillendiren sürecin bir parçası haline getirmeyi hedeflemektedir.

4.4.1. Biçimsel Yaklaşımlar

Biçimsel yaklaşımı mekân dizimi tekniği oluşturmaktadır. Mekân dizimi tekniği kentlerin mekânsal yapısını analitik yöntemler ile anlamaya çalışır. Yapıların insan hareketi ile ilişkisini açıklamaya çalışmaktadır. Mekânsal konfigürasyonun temel ilişkisi, harekettir; bu ilişki, hem hareketin kentteki mekânın örgütlenmesini önemli ölçüde şekillendirdiği mekânsal formun belirlenmesi açısından hem de hareketin büyük ölçüde mekânsal konfigürasyon tarafından şekillendirildiği mekânsal formun etkileri bakımından geçerlilik kazanmaktadır (Hillier, 2007).

İngiltere’de dönemin tasarım kararlarının konut sektöründeki sosyal durumu incelemek adına mekân dizimi çalışmaları yapılmıştır. Bu araştırmalarda insan hareketi ve sosyal aktiviteyi içinde bulunan mekân ile nasıl ilişki kurabilir sorusu sorgulanmıştır. Topluların mekânsal karşılıkları vardır, dünya yüzeyinin bölgelerini işgal ederler ve bu bölgeler içinde ve arasında materyaller hareket eder, insanlar birbirleriyle karşılaşır ve bilgi iletilir (Hillier ve Hanson, 1984).

Mekân dizimi yönteminin günümüzde çalıştığı konular başlıca; kentin fiziksel yapısının incelenmesi, kentteki suç mekanlarının incelenmesi, kamusal alanlara

ulaşılabilirliğin incelenmesi, bir yapı içerisindeki veya kent içerisindeki insan hareketleri ve içerisinde bulunduğu mekân ilişkisinin incelenmesidir. Yöntemin temel özelliği, mekânsal özömlmeleri matematiksel olarak analiz edilebilir bir sistemle sunması, kenti alt bileşenleri birlikte bütöncöl olarak değerlendirmesi ve yerleşim yerindeki unsurları sayısal verilerle istatistiksel ve grafiksel olarak karşılaştırmalı bir biçimde analiz imkânı sağlamasıdır (Kubat, 1999). Mekân dizimi, sosyal yapı ve yapılar arasındaki ilişkiler ile yapıların içindeki alanların organizasyon şemalarını inceleyerek, insanların hareketlerini ve görebildikleri mesafeleri göz önünde bulundurur; bu sayede insanların mekân kullarımlarını ve bu alanlarda nasıl etkileşimde bulunduklarını analiz eder (il, 2006). Mekân dizimi yöntemi, mekânı matematiksel olarak açıklayarak objektif verilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Analizlerde kullanılan belli başlı araçlar bize bazı sonuçlar verirken, bunların yorumlanmasında ise belli parametrelerle mevcuttur. Bu yöntem ile elde edilen veriler ile diğer morfolojik analiz yöntemlerinin birlikte kullanılması bir kentin ve kent parçasının bir başkasına göre nasıl özelleştiğini bizlere açıklamaktadır.

4.4.2. Tarihsel-Coğrafyacı Yaklaşımlar

M.R.G. Conzen tarafından geliştirilmiş olan yaklaşım, yapılaşmış çevrenin daha çok nasıl olduğuunu araştırmaya yönelik bilimsel yaklaşımı öngörerek, morfogeneze ve morfogenetik olarak isimlendirilen çalışmalardır (Karadeniz vd., 2020). Conzen'in tarihi coğrafyacı yaklaşımında bir nevi kentin tüm tarihindeki evrim incelenmekte ve coğrafik olarak oluşan yapıların tarihsel sürecini değerlendirilmektedir. Tarihsel coğrafi yaklaşımı bazı araştırmacılarca kentsel coğrafya yaklaşımı olarak da ifade edilmektedir. Conzen tarafından yapılan bu yaklaşım, kent mimari yaklaşımından önce gelişmiştir. Kentsel tarihi coğrafya yaklaşımının temeli bir yerleşmedeki karakterin işlevsel olarak, belirli bölgesel bağlamında toplumsal ve ekonomik etmenlerin belirlenmesi kabulüne dayanmaktadır. Kentsel coğrafya yaklaşımında kentsel morfoloji çalışmasının temeli "burada ne var" sorusu çerçevesinde envanter hazırlanması ile yapıldığı görölmüştür (Ayan, 2010). Kentsel mekanların şekillenmesinde kentsel yapıalı alanda morfolojik, görsel, işlevsel ya da bağlamsal anlamda özellikler değişim göstermektedir. Bu değişimler bazen büyük alanı kapsarken bazen de gözlemlenmesi mümkün olmayan şekildedir. Oysaki, özellikler yapı adası ya da tek parsel içinde değişimler somut olarak gözlemlenmektedir (Ayan, 2010). Bu anlamda bir yaklaşım olarak Conzen'in kent

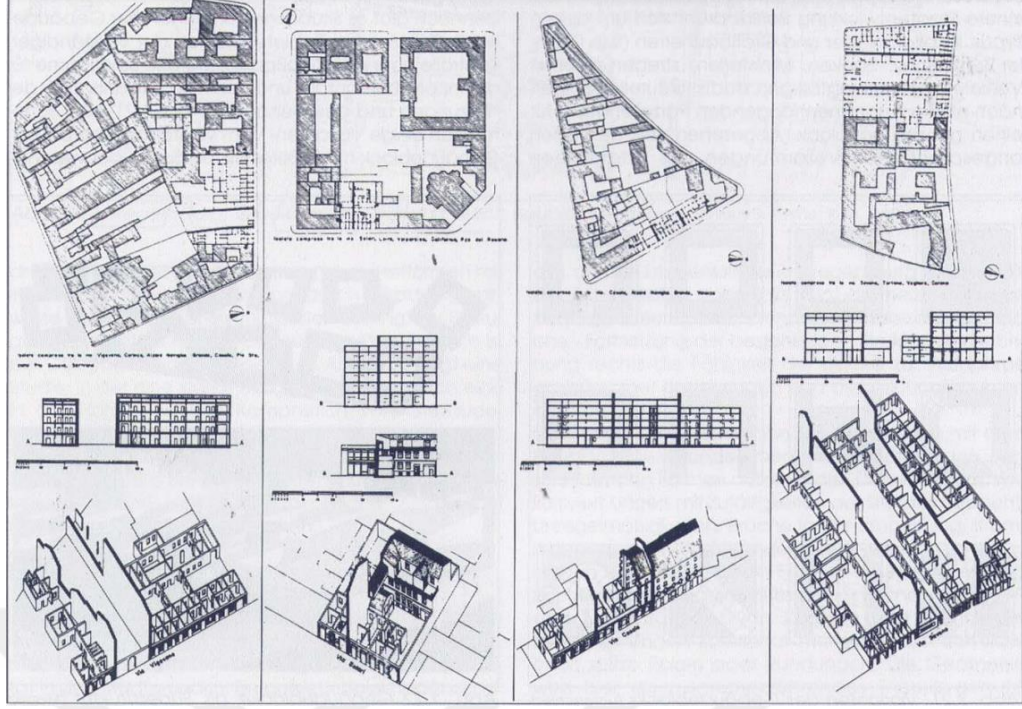
morfoloji araştırmaları daha çok kentin evrimini inceler nitelikle kentin tarihiyle birlikte yapılmaktadır.

Conzen morfolojik bileşenler olarak yapı, parsel ve yapı adalarına ilişkin kent planları üzerinden tarihsel doku ve modern kent dokularının analizlerini yapmıştır ve plan birimi olarak adlandırılan tanım bileşenlerin bir araya gelmeleri ile yapılmaktadır (Karadeniz vd., 2020). Başka bir anlatımla da kentsel mekanlardaki değişimler doğrudan gözlemlenen morfolojik özellikleri olarak, yapıların yüksekliği, parsel boyutları, yapılaşmadaki düzen ve yapı adası olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayan, 2010). Tarihsel coğrafya yaklaşımı, tarihi olayların coğrafik olaylar üzerindeki etkisini ele alan bir yaklaşımdır. Bu alanın şekillenmesi ve ilerlemesindeki araştırma ve çalışmaların katkısı oldukça fazladır. Ülkemizde de bu çalışmalar hızla artmakta, ancak metodolojik çalışmaların yetersizliği bir karışıklığa yol açmaktadır (Eskikurt, 2005).

4.4.3. Çözümleyici Yaklaşım (Mekânsal Analitik Yaklaşım)

Mekânsal analitik yaklaşım belki de en iyi şekilde Batty & Xie'nin (1994), "Centre for Advanced Spatial Analysis" alışmasında ele alınmıştır. Coğrafi bilgi sistemleri (GIS), hücresel otomatlar, etmen tabanlı modeller ve fraktallar dahil olmak üzere bir dizi yöntem ve model kullanan Batty & Xie (1994), şehirlerin mekansal yapısını ve dinamiklerini, yapının yerel süreçlerden geliştiği karmaşık, ortaya çıkan fenomenler olarak anlamaya çalışmıştır. Batty & Xie (1994) kenti; organize bir karmaşıklık olarak tanımlar ve bu karmaşıklığı kentin mekansal yapısının ortaya çıkışıyla birlikte evrimini anlayacağımızı savunur.

Çözümleyici yaklaşım, ismiyle de ifade edildiği üzere, kentsel yapı ve olguları anlamak ve açıklamak amacıyla kullanılan kuram ve yöntemlerin bir bütün olarak ele alınmasını gerektirir (şekil 4.8.). Bu bakış açısıyla, çözümleyici (analitik) yaklaşımın, genellikle kentsel tarih, kent sosyolojisi, kentsel antropoloji, kent ekonomisi, kentsel coğrafya gibi kentle ilgili toplumsal bilimlerin kente dair bakış açılarını yansıtan kuramları içerdiği, başka bir deyişe toplumsal bilimlerin kente olan perspektifini şekillendirdiği söylenbilir (Akbulut, 2004).

Şekil 4.8. Biçimsel çözümleme yapılan bir analiz örneği-İtalyan araştırmacıların yapı adası, yapı-parcel ve plan tipolojisi arasındaki ilişkilerin analizleri (Curdes, 1997)

4.4.3. Tipo-morfolojik Yaklaşım

Tipo-morfolojik yaklaşım, kentsel morfoloji disiplininde, bir yerleşim yerinin fiziksel yapısının ve şeklinin, toplumsal, kültürel ve tarihi faktörlerle nasıl ilişkili olduğuna odaklanan bir analiz yöntemidir. Bu yaklaşım, kentsel mekânın zaman içinde nasıl şekillendiğini ve farklı tiplerin nasıl ortaya çıktığını anlamaya yönelik bir çerçeve sunar. Tipo morfolojik yaklaşımın temel amacı, kentsel çevreyi belirli tipler ve formlar üzerinden inceleyerek, mekânın nasıl evrildiğini ve toplumsal yapıyı nasıl yansıttığını ortaya koymaktır. Tipo morfolojik yaklaşımda, bir yerleşimin evrimini anlamak için farklı zaman dilimlerinde ortaya çıkan yapı tipleri incelenir (Şekil 4.9.). Bu inceleme hem mekânın fiziksel yapısını hem de bu yapıları şekillendiren toplumsal ve kültürel dinamikleri göz önünde bulundurur.

Tipo morfolojik analiz, özellikle kentsel planlamada, tarihi yerleşimlerin korunmasında ve yeni yerleşim alanlarının tasarımında yaygın olarak kullanılır. Kentsel mekânın tipolojik sınıflandırılması, geçmişteki yerleşim biçimlerinin ve düzenlerinin yeniden hayata geçirilmesini sağlayabilir. Ayrıca, bu yaklaşım, modern şehirlerdeki planlamacılara da yardımcı olabilir; çünkü tipo morfolojik analiz, kentsel mekânın bir bütün olarak daha derin bir şekilde anlaşılmasını sağlar (Conzen, 1960b).

Şekil 4.9. Tipo morfolojik Yaklaşım Çalışması (Kepenek, 2022).

Özellikle tarihi şehirlerde, tipo morfolojik yaklaşım, o şehrin tarihsel dokusunu anlamak için önemli bir araçtır. Örneğin, bir şehrin sokak düzeni, yapıların biçimi ve yerleşim alanlarının organizasyonu, geçmişteki kültürel ve toplumsal yapıyı yansıtan öğelerdir. Bu öğelerin analizi, tarihi yerleşimlerin korunmasında kritik bir rol oynar.

Tipo morfolojik yaklaşım, mekânın biçimsel özelliklerini anlamamanın ötesinde, bu biçimlerin toplumsal bağlamla nasıl ilişkilendiğini gösterir. Bu, şehirlerin evrimini anlamak ve gelecekteki gelişmeleri planlamak açısından büyük bir avantaj sağlar. Ayrıca, bu yaklaşım, kentsel alanların daha sürdürülebilir ve yaşanabilir olmasını sağlamak için mekânsal formların toplumsal gereksinimlerle nasıl uyumlu hale getirilebileceğini araştırır (Bourdier & Moudon, 2000).

5. AKSARAY’IN TARİHSEL GELİŞİMİ

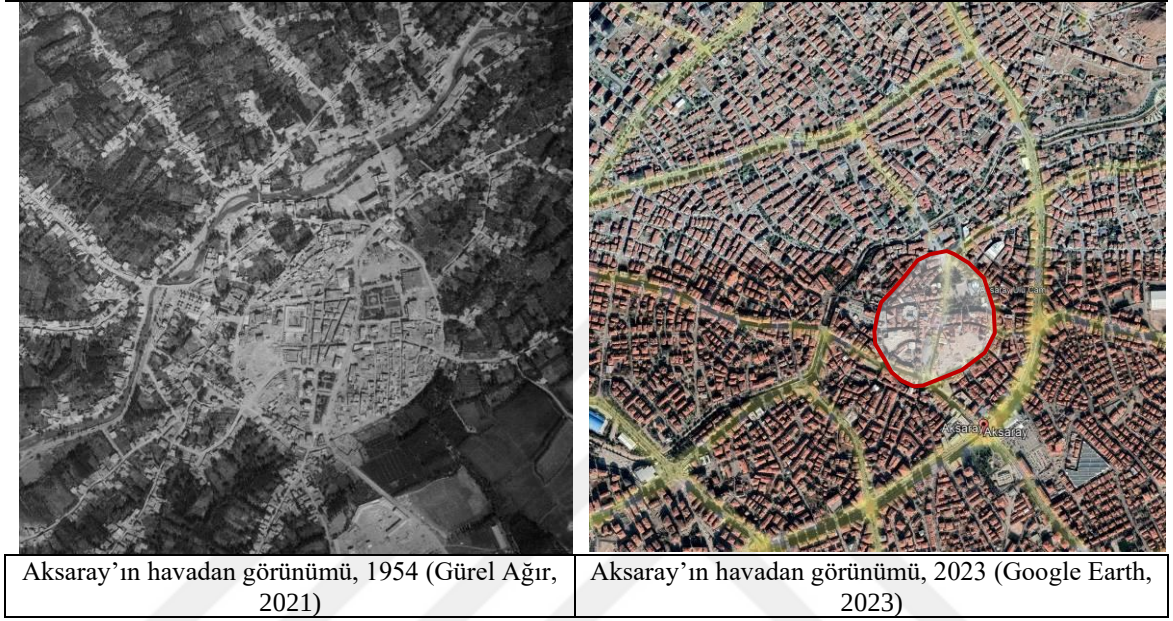
Aksaray ili, coğrafi açıdan Orta Anadolu’nun Tuz Gölü havzasında konumlanmıştır. Ayrıca bu bölge, tarihi açıdan önemli olan kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uzanan önemli yolların kesişim noktasındadır. Kent, Osmanlı yönetimine 15. yüzyılın son çeyreğinde katılmış ve uzun süre Karaman eyaletine bağlı kalmıştır (Konyalı, 1974). Aksaray’ın idari statüsüne ilişkin ilk bilgiler 1476 yılına dayanmaktadır. Bu tarihe ait Karaman Eyaleti’nin ilk vakıf defterinde Aksaray, bir vilayet olarak anılmakla birlikte, söz konusu dönemde kaza ya da sancak statüsünde olduğu düşünülmektedir. Nitekim, 1483 tarihli Karaman Eyaleti’nin ikinci vakıf defterinde Aksaray’ın kaza olarak geçtiği görülmektedir. Bu durum, 1476’daki idari konumunun kaza olma olasılığını güçlendirmektedir. Aksaray’ın sancak olarak anılmasına ise ilk kez 1516 tarihli ve 58 numaralı Tımar Defteri’nde rastlanmaktadır (Yörük, 2005). Aşıklı Höyük ve Acem Höyük çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sayesinde Aksaray’ın tarih öncesi çağlardan itibaren yerleşik hayata ev sahipliği yaptığı ortaya çıkarılmıştır (Gülçur, 1999). On bin yıllık tarihi bir geçmişi olan Aksaray, Türklerin hakimiyetine geçmeden önce Hitit, Pers, Helenistik Dönem, Roma, Bizans gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır (Doğanay ve Eskin, 2018). 1071 Malazgirt Zaferi’nden sonra Aksaray ve çevresi, Danişmend Ahmet Gazi’nin Kapadokya’yı fethiyle birlikte Türklerin eline geçmiştir. Anadolu Selçukluları Sultanı I. Mesut döneminde Selçuklu topraklarına katılmıştır. Aksaray, Selçuklular döneminde altın çağını yaşamıştır. Konya başkent olduktan sonra, Aksaray doğuya giden yol üzerinde kurulan en önemli iskân ve askeri üs olmuştur. Anadolu Selçuklularından sonra Eretnalılar, sonrasın da Karamanoğulları’nın egemenliği altında olan Aksaray, Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu’nun kontrolü altına girmiştir. Bu dönemde şehir halkı İstanbul’a göçe zorlanmıştır. Bunun neticesinde şehir boşalmış, eski ihtişamını kaybetmiştir (Erdal, 2014). İstanbul’un Aksaray semti, zamanında bu şehirden göç eden ailelerce kurulmuştur (Baylak ve Taş, 2021).

5.1. Aksaray Kentinin Tarihsel ve Kentsel Gelişim Süreci

Aksaray ili, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış bir bölgedir ve bu ilde, şehrin merkezini oluşturan eski bir kale bulunur. Ticaret, askerî ve dini yolların kesişim noktasında yer alan kentin surlarla çevrilmiş olması muhtemeldir. Günümüze sadece

kalenin küçük bir bölümü ulaşabilmiştir. Kale hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, tarihi kaynaklar kökenlerinin antik çağlara dayandığını göstermektedir. (Gürel Ağır, 2021). Aksaray Kalesi günümüzde tamamen yok olsa da kentin merkezi olmayı sürdürmüş, kent formu bu kalenin etrafında gelişim göstermiştir (Çizelge 5.1.).

Çizelge 5.1. Aksaray Kalesi (Kent Merkezi)’nin Tarihsel Gelişimi

Melendiz Çayı’nın (Ulurmak) suladığı verimli topraklar üzerinde kurulu olan Aksaray, tarihi ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu sayesinde önemli bir gelişim fırsatı elde etmiştir. Ancak, coğrafi açıdan limansız bir kent olarak inşa edilmesi, şehrin belirli bir büyüme sınırına ulaşmasına yol açmıştır (Aytekin, 2018). Selçuklu Dönemi, Aksaray’ın sosyal ve kültürel açıdan önemli bir gelişim gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde şehir, imar açısından belirgin bir ilerleme kaydetmiştir. Aksaray, Selçuklu döneminde çoğunlukla askeri üs olarak kullanılmış, büyük ticaret yolları üzerinde kervansaraylar inşa edilmiş ve bu sayede ticaret önemli ölçüde gelişmiştir (Özer, 2017). Aksaray’da saray, han, cami ve medrese gibi yapılar, kent merkezine yakın bir bölgede şekillenerek şehrin mimari dokusunu oluşturmuştur. Eğri (Kızıl) Minare, Pir Ali Mescidi, Nakkaş Köprü, Debağlar Köprüsü, Baş Köprü, Kalanlar Köprü, Aksaray Hacılar Hanı, Aksaray Kalesi, Taş Köprü ve Cıncıklı Mescid gibi yapılar, dönemin en önemli ve dikkat çeken yapıları arasında öne çıkmaktadır (Güner, 2013). Kılıçarslan Hanı, Kapalı Han ve Pembe (Pamuk) Han, dönemin öne çıkan ve değerli yapıları arasında sayılmaktadır (Çetintürk, 1993). Selçuklular dönemi, Orta Anadolu’da ticaretin güvenliğini ve istikrarını sağlayarak önemli bir gelişim süreci yaşatmış, Konya-Kayseri-

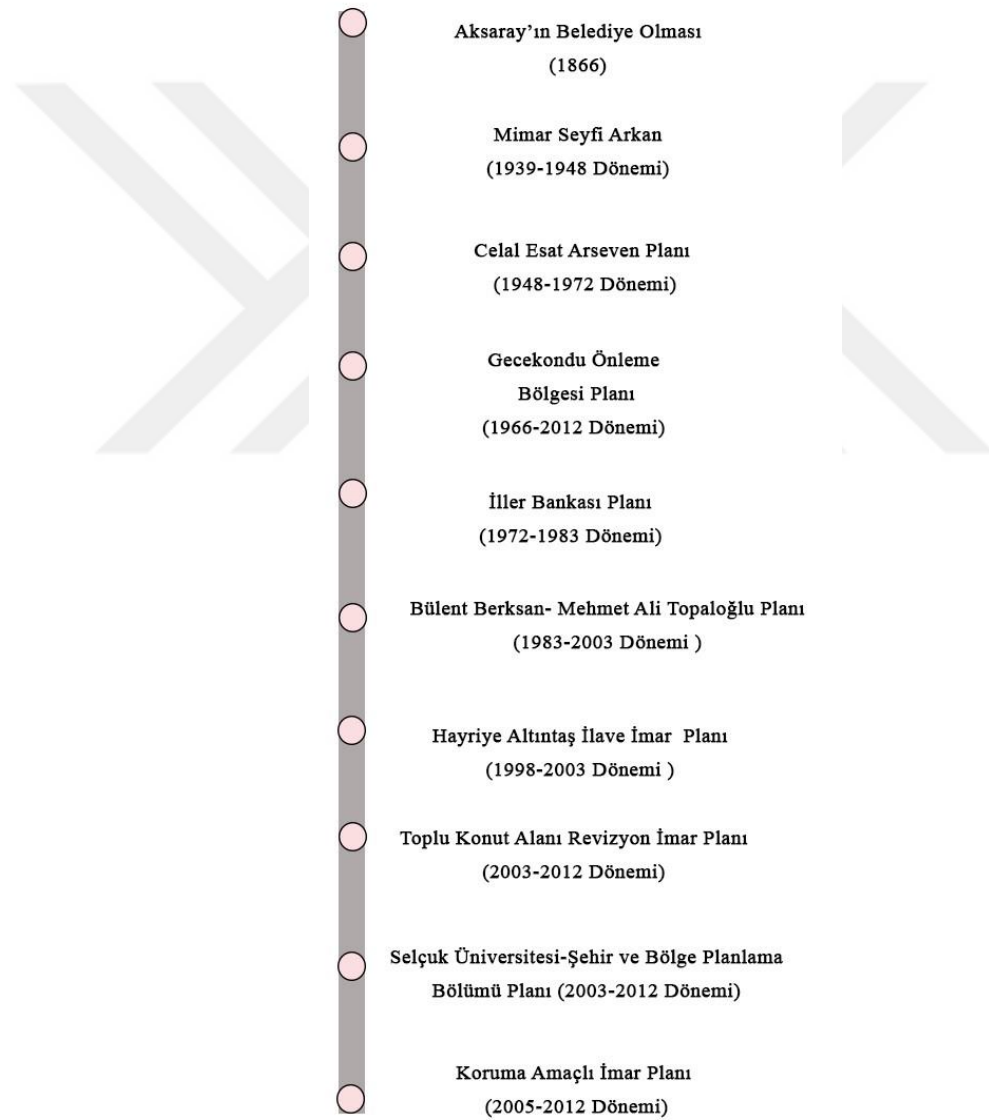
Cumhuriyet dönemi öncesinde Konya'ya bağlı bir sancak olan Aksaray, 1886'da belediye statüsüne kavuşmuştur. 1920'den 1933'e kadar il olan Aksaray, 1933 yılında çıkarılan bir kanunla nüfus ve gelişmişlik düzeyi dikkate alınarak Niğde'ye bağlanmış ve ilçe statüsü kazanmıştır (Güner, 2013). Aksaray, 15 Haziran 1989'da 3578 sayılı kanunla tekrar il statüsüne dönüşmüştür. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise şehir önemli bir gelişim sürecine girmiştir. Bu dönemde kentte hızlı bir büyüme yaşanmış, idari yapılar, sanayi ve ticaret gibi faaliyetler hızla şekillenmeye başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen idari yapılar arasında, kent merkezindeki valilik konağı hem şehrin hem de kent merkezinin önemli bir merkezi haline gelmiştir (Güner, 2013). 2023 yılına gelindiğinde, Aksaray tarım, ticaret ve sanayi alanlarında önemli bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte, askeri yapılar dışında kalan yapı türleri daha fazla ön plana çıkmış, aynı zamanda sosyal yaşamda sivil toplum hareketlerinin etkinliği artmıştır (Özer, 2017).

5.2. Aksaray Kent Merkezi İmar Planı Çalışmaları

1866 yılında belediye statüsü kazanan Aksaray kentinde Cumhuriyet'in ilanı ve hızla artan kentleşme ile imar planına duyulan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. 1948 yılında ise kentin ilk imar planı hazırlanmıştır. Tek merkezli bir kent olan Aksaray'ın ilk yerleşim bölgesi Şamlı, Seyit Hamid ve Dere Mahalleri olmuştur (Aksaray Belediyesi, 2012). İlk yerleşim yerlerini oluşturan bu mahallelerin tez kapsamında çalışma alanı olarak seçilmesinin nedeni kent merkezindeki Uluirmak kenarında kentin çekirdeğini oluşturması ve kentin büyüme yönünün çekirdek oluşumdan çepere doğru gelişim göstermesidir. Ayrıca, kentin ilk planlarının, başlangıçta kent çekirdeğinden çevreye doğru şekillenmeye başlaması ve bu durumun ilerleyen yıllarda yapılan imar planlarının hazırlanmasında etkili olması, kentsel gelişim sürecinin temel dinamiklerinden biri haline gelmiş; yapılaşmaların ve ticari faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştirildiği bu alanlar, söz konusu mahallelerin tercih edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle transit araçların geçiş güzergâhında bulunan kentte 1950'li yıllardan itibaren sanayileşme ile kentleşme hareketleri hız kazanmış; bu süreçte bireylerin kırsal alanlardan kente göç etmeye başlaması ve plansız bir şekilde dağınık yerleşim alanları oluşturması, 1967 yılında kente bir imar planı yapma gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu sebeple kentin 1989'da il olmasıyla beraber çevre ilçelerden ve kırsal alanlardan merkez ilçeye doğru büyük bir göç talebi ortaya çıkmıştır. Bu durum, merkez ilçenin nüfusunun

hızla artmasına yol açmış ve göçün getirdiği bu yoğun artış, konut ihtiyacının daha da fazla şekilde artmasına sebep olmuştur. Kent merkezi ve kent merkezi çeperi yoğun konut alanları ile dolmaya başlamıştır. Ayrıca kentin doğusundaki topografik alanlar sınır oluşturduğu için konut hareketleri batıya doğru da gelişim göstermiştir (Aksaray Belediyesi, 2012).

Aksaray’da geçmiş yıllardan günümüze kadar çeşitli planlar yapılmıştır. Bu planlar çalışma kapsamında incelediğinde (Şekil 5.2.) planlara ek olarak ilave ve revizyon planlarının yapıldığı da bilinmektedir.

Şekil 5.2. Aksaray Merkez İmar Planları (Aksaray Belediyesinden Alınan Verilere Göre Düzenlenmiştir.)

Aksaray kentinde 1978 ve 1985 yıllarında hazırlanan imar planlarına göz atıldığında, bazı önemli değişiklikler dikkat çekmektedir. Bu değişikliklerin büyük bir kısmı, açık alanlar, parklar ve yeşil alanlarla ilgili düzenlemeleri kapsamaktadır. 1978 tarihli plana bakıldığında, sosyal ve kültürel tesis alanları, açık ve yeşil alanlar ile tarımsal üretim alanlarının yer aldığı görülürken, 1985 yılında hazırlanan planda bu alanların bulunmadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca Ulurmak (Melendiz Nehri) etrafında çocuklar için çeşitli oyun alanları, spor salonları gibi çeşitli sosyal ve kültürel tesisler, havuzlu yeşil alanlar gibi alanlar ön plana çıkmıştır (Aksaray Belediyesi, 2012). 293,08 hektar alanı kaplayan 1985 yılında yapılan imar planında brüt ve net nüfus yoğunlukları belirlenmiş, ortalama olarak hane halkı büyüklüğü, yapılaşma ve konut büyüklükleri tespit edilmiştir. İmar planında, kentsel çalışma alanları, konut ve ticaret alanları, dini tesisler, sosyal tesisler, sağlık tesisleri gibi kullanım alanlarının büyüklükleri net bir şekilde belirlenmiştir. Ayrıca, planlama alanına ilişkin yapılan tüm bu düzenlemelere ek olarak, imar planında söz konusu bölgedeki nüfus yoğunluğu da ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. İmar planını etkileyen faktörleri belirlemek, kentsel alan kullanımlarını günümüze göre yenilemek, kentsel fonksiyonları çeşitlendirebilmek, planda ortaya çıkan sorunlara çözüm getirmek, iskân sınırı haricindeki bölgelerin ihtiyaca yönelik doğru planlamak gibi durumlar 1985 yılında yapılan imar planının amaçları arasında yer almıştır (Aksaray Belediyesi, 2006; Balta ve Yenil, 2019). Aksaray'ın koruma amaçlı imar planı 1990'lı yıllardan sonra hazırlanmıştır (Güner, 2013).

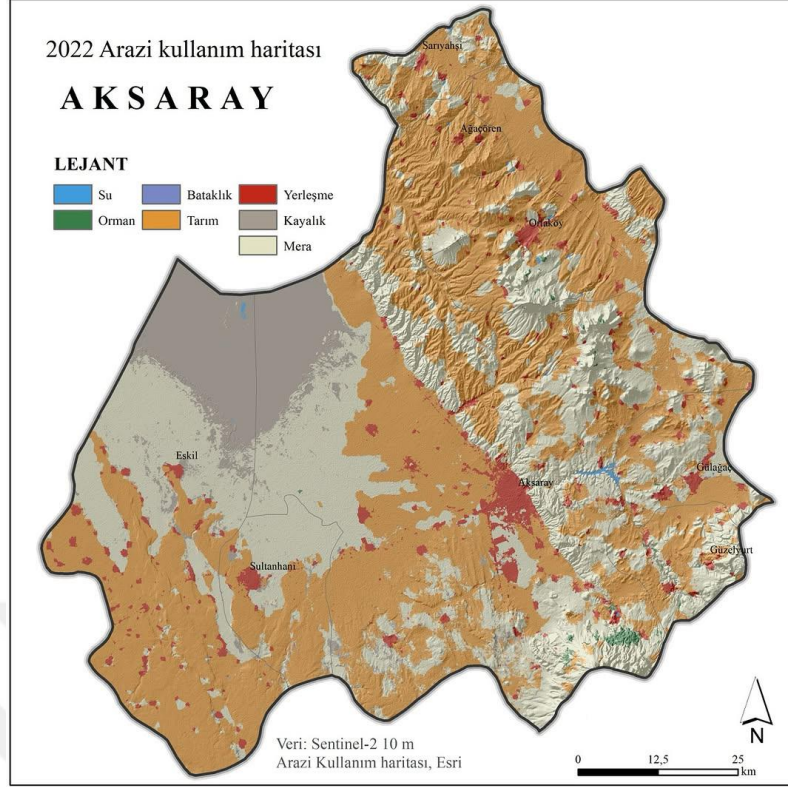
Kent merkezinin çekirdeğinde yer alan Hamidiye Mahallesi, Zincirli Mahallesi, Dere Mahallesi, Minarecik Mahallesi ve Muhsin Çelebi Mahallesi'nin batısı, yoğun yapılaşma ile öne çıkan mahalleler olarak tanımlanmıştır. Kentin büyümesinin, çekirdekten dışa doğru geliştiği gözlemlenmiştir. Kentin güneyinde çayır-mera alanları, üniversite kampüsü, organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi alanları yer almakta; güneydoğusunda sınırlı yerleşim alanları görülmekte ve güneybatısında endüstriyel alanlar ile gelişme bölgeleri oluşmaktadır. Kentin doğusunda ve kuzeydoğusunda ise topografik engeller bulunması, kent formunun gelişimi açısından yapay bir engel oluşturmuştur (Eğri, 2013). Aksaray'ın güney-batı eksenli gelişiminde nispeten tarımsal üretimin yapıldığı araziler vb. alanlar daha az olduğu için konut gelişimi güneybatı ve batıya doğru ilerlemeye başlamıştır. Kuzeyde imar ve toplu konut alanlarının inşa edilmeye başlanmasıyla, özellikle 2008 yılı ve sonrasında kentteki yapılaşma hem yatay hem de dikey yönde hızla artmış, bu gelişim süreci kentin genel yapısını dönüştürerek önemli bir büyüme ivmesi kazanmasına neden olmuştur (Eğri, 2013).

1980-2000 yılları arasında, toplu konutlaşmayı sınırlamak, gecekondu bölgelerinin oluşumunu engellemek ve kentleşme hızını denetlemek amacıyla, tarım arazilerinin korunması gibi hedeflerle düzenli kentleşme çalışmaları sürdürülmüştür (İsbir, 1991; Eğri, 2013).

5.3. İl Statüsünü Kazanılmasının Mimari Bakış ile Değerlendirilmesi

Bir bölgenin il statüsüne kavuşması, yalnızca idari bir değişiklik değil, o bölgenin sosyal, ekonomik ve fiziksel yapısında da önemli dönüşümlere yol açan bir süreçtir. Bu değişim, aynı zamanda kentsel planlama ve mimarlık alanında da çeşitli etkiler yaratır. İl statüsü kazanan bir şehir ya da ilçede, yerleşim alanlarının yeniden yapılandırılması, altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve ticari alanların çeşitlenmesi gibi unsurlar ön plana çıkar (Şekil 5.3.). Bu bağlamda, mimari açıdan il statüsünün kazandırdığı değişiklikler, daha geniş bir perspektifte şehirleşmenin nasıl evrildiğini gösteren önemli göstergelerdir.

Bir kentin il statüsü kazanılması, genellikle o bölgenin daha hızlı büyümesi ve gelişmesi için bir itici güç olarak görülmektedir. Bu gelişim, mimari açıdan kentsel dönüşüm projelerinin hızlanmasını sağlar. Yeni binaların inşa edilmesi, eski yapıların restorasyonu, yol ve altyapı çalışmalarının artırılması gibi unsurlar, şehirdeki genel estetik anlayışını yeniden şekillendirir. Bu süreçte, yerel yönetimlerin belirlediği imar planları, mimari projelerin şekillenmesinde belirleyici rol oynar.

Şekil 5.3. Aksaray İli Arazi Kullanım Haritası (Kargın, 2024)

Kentsel dönüşümlerde genellikle tarihi yapılar ile modern yapıların birleşimi dikkat çeker. İl statüsü kazanan yerleşim yerlerinde, hem geçmişin izlerini taşıyan eski binaların korunarak yeni yapılarla uyum içinde birleştirilmesi gerektiği gibi, aynı zamanda modern yaşamın gereksinimlerini karşılayabilecek, estetik ve işlevsel açıdan çağdaş mimari çözümler de üretilmesi büyük önem taşır. Bu süreç, tarihsel kimliği ve kültürel mirası koruma ile gelecekteki toplumsal, ekonomik ve çevresel ihtiyaçlara cevap verme arasındaki dengeyi sağlamak için dikkatlice planlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu bağlamda mimarlık, yalnızca fiziksel yapıları inşa etmekle kalmaz, aynı zamanda şehrin kimliğini, geçmişini, değerlerini ve geleceğe dönük vizyonunu yansıtan önemli bir araç haline gelir.

İl olmanın beraberinde getirdiği bir diğer önemli değişim ise altyapı projelerinin hızla gelişmesidir. İl statüsü kazanmak, bölgenin ulaşım altyapısının önemli ölçüde iyileştirilmesi ve modernize edilmesi anlamına gelir. Bu durum, yeni yollar, köprüler, ulaşım hatları, otobüs terminalleri ve havaalanı gibi projelerin hayata geçirilmesiyle, bölgenin daha erişilebilir ve işlevsel hale gelmesini sağlar. Mimari açıdan bakıldığında ise bu projeler, büyük ölçekli yapılar, yoğun taşıma sistemleri ve modern tasarımlar gerektirir, çünkü bu tür projeler yalnızca bölgenin ulaşılabilirliğini artırmakla kalmaz,

aynı zamanda görsel ve fonksiyonel açıdan da önemli bir dönüşüm yaratır. Özellikle il olmanın getirdiği ekonomik büyüme ile ticaretin artması, daha geniş ticaret alanlarının, iş merkezlerinin ve ofis binalarının inşa edilmesini de beraberinde getirir. Bu yapılar, fonksiyonel olduğu kadar estetik açıdan da modern bir kimlik taşır.

İl statüsüne ulaşan bir yerleşim, genellikle yeni bir merkez inşa etmeye başlar. Bu süreçte, eski yerleşim alanlarıyla yeni gelişen bölgeler arasındaki uyumu sağlamak, mimari açıdan dikkatle ele alınması gereken bir başka önemli husustur. Yeni merkezlerin tasarımında hem geçmişin mirasını hem de geleceğin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, estetik ve işlevsellik açısından bir denge kurulması gereklidir. Yeni bir kent merkezi, bölgenin sosyal ve kültürel hayatını da şekillendirir. Bu süreçte mimarlık, sadece estetik değil, aynı zamanda toplumsal etkileşimi teşvik eden mekanlar yaratmayı da hedefler. Kent merkezindeki meydanlar, parklarda bulunan sosyal alanlar, açık hava etkinlik alanları, toplumu bir araya getiren unsurlar olarak öne çıkar. İl statüsü kazanan bir şehirde, modern kent yaşamının gereksinimlerine uygun olarak tasarlanmış, fonksiyonel ve estetik açıdan tatmin edici yapılar önem kazanır.

İl statüsü kazanan bir yerleşim, nüfusun artmasıyla birlikte daha çeşitli bir sosyal yapıya sahip olmaya başlar. Bu çeşitlilik, mimarinin de evrilmesini zorunlu kılar. Farklı sosyo-ekonomik sınıflara hitap eden konut projeleri, işlevsel ticaret alanları ve genişleyen kültürel tesisler, mimarinin toplumsal çeşitliliği yansıtan örnekleri haline gelir. Özellikle ekonomik büyüme ile artan yaşam standardı, lüks konut projelerinin ve ofis binalarının inşasına da olanak tanır. Mimarlık burada, yalnızca bir yaşam alanı yaratmaktan öte, bölgenin ekonomik dinamizmini, kültürel zenginliğini ve toplumsal yapısını barındıran bir anlatıma dönüşür. İl statüsü kazanan bir şehirde yapılan projeler, sadece bölgenin değil, aynı zamanda tüm şehrin kalkınmasına katkı sağlamak için tasarlanır.

Mimari açıdan, doğal çevre ile şehirleşmiş alanlar arasında bir denge kurmak, il statüsünün getirdiği en büyük zorluklardan biridir. İl olma süreci, genellikle büyük ölçekli inşaat projelerinin artmasına neden olur ve bu durum, şehirlerin doğal dokularını tehdit edebilir. Ancak, dikkatli ve doğru bir planlama ile doğal alanların korunması ve bu alanların şehre uyumlu bir şekilde entegre edilmesi sağlanabilir, böylece hem çevre hem de şehir sağlıklı bir şekilde gelişebilir.

Sonuç olarak, il statüsünü kazanmak, bir yerleşimin fiziksel, sosyal ve kültürel yapısında köklü değişikliklere yol açar. Bu değişikliklerin mimari açıdan ele alınması, yalnızca yapısal bir dönüşüm süreci değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir

dönüşümü de beraberinde getirir. Kentsel dönüşüm, altyapı projeleri, yeni kent merkezlerinin oluşumu ve doğal çevreyle uyumlu tasarımlar, il statüsü kazanan yerleşimlerin mimari kimliğini şekillendirir. Bu süreç, doğru planlama ve tasarım ile daha yaşanabilir, estetik açıdan tatmin edici ve fonksiyonel şehirlerin inşa edilmesini mümkün kılar.

5.4. 1989 Öncesi Aksaray

Anadolu, üzerinde var olan farklı uygarlıklar ve uygulanan çeşitli siyasetler sonucu sahip olduğu bağlar doğrultusunda, bir geçit ve bağlantı noktası olması nedeniyle, bu bağlantıların kesişim noktalarına göre şehirlerin önemi artmıştır. Anadolu'da izlenen siyasi strateji doğrultusunda, geçit noktalarının coğrafi özellikleri ve çevreyle kurduğu bağlantılar, kimi durumlarda sınır bölgelerinde şehirlerin oluşmasına, kimi durumlarda ise geçitlerin denetimine dayalı şehirleşme süreçlerinin gelişmesine neden olmuştur. Selçuklu dönemi örneğinde ise, göç hareketlerini yönlendiren merkezlerden ziyade, Orta Asya ile Anadolu arasındaki bağlantıyı sağlayan yol kavşaklarının kervansaraylar ve medreselerle donatıldığı görülmektedir (Özcan, 2015).

Nüfus artış hızıyla değişim gösteren kentin gelişim süreci devam etmiş ve plansız yapılaşmalar ve hızlı kentleşme kentte değişim meydana getirmiştir. Tektonik hareketlerin yoğun olması ve yerleşim alanının dolgu ve eski bataklık sahaları olması nedeniyle Aksaray'ın kuzeye doğru gelişimi 1900'lü yıllara kadar sınırlı olmuştur.

Aksaray, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde bir geçit şehri niteliği taşımış; başkent Konya'ya olan yakınlığının sağladığı avantajla hızlı bir gelişim göstererek, nüfus artışıyla birlikte önemli bir kültür ve ilim merkezi haline gelmiştir. Ancak Osmanlı döneminde, devletin ilgisinin Balkanlar ve Avrupa'ya kaymasıyla birlikte, yeni uç şehirlerinin kurulması Aksaray'ın stratejik önemini azaltmış; bu durum, kentin Selçuklu dönemindeki sosyo-ekonomik başarı düzeyine ulaşmasını engellemiştir. Bu nedenle, Aksaray'da günümüze ulaşan tarihî eserlerin büyük çoğunluğu Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği dönemine ait olup, Osmanlı dönemine ait yapılar son derece sınırlıdır.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında vilayet statüsü kazanan Aksaray, yaklaşık on yıllık bir dönemde yaşadığı iktisadi ve siyasi gelişmelerin ardından, 1933 yılında vilayet olma koşullarını yeterince yerine getiremediği gerekçesiyle yeniden Niğde'ye

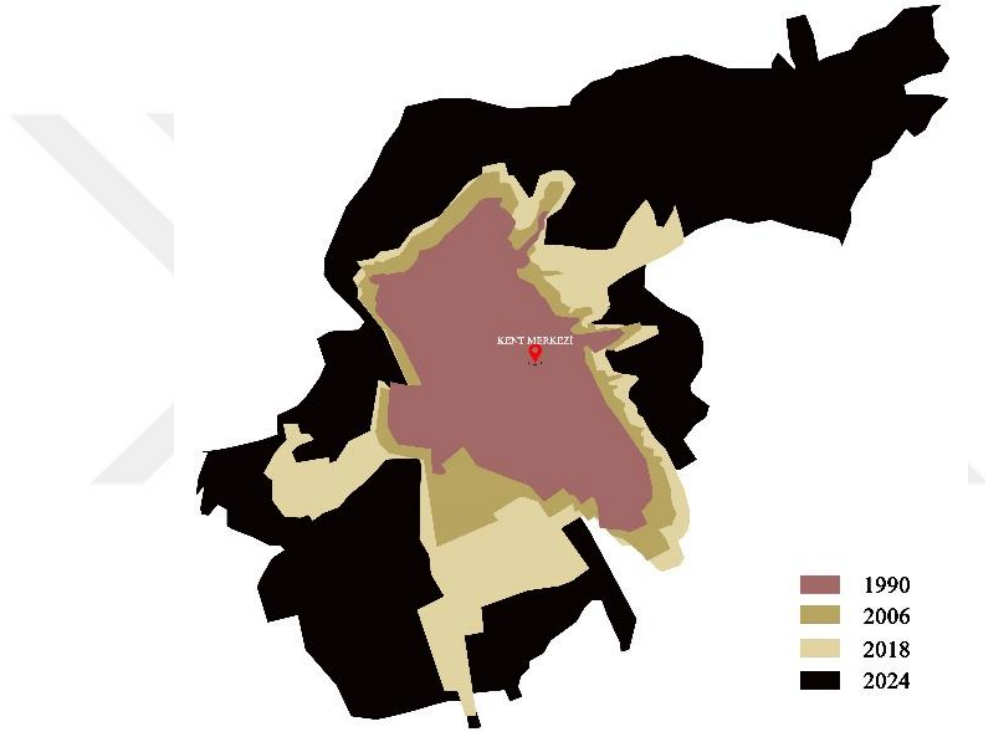
bağlanarak kaza statüsüne indirgenmiştir. 1933'ten 1989 yılına kadar geçen 56 yıllık süreçte Aksaray, vilayet olmanın sağladığı idarî ve ekonomik ayrıcalıklardan yoksun kalmış; bu dönemde banka ve kooperatif faaliyetleri sona ermiş olsa da Mamasın Barajı'nın inşası bölgeye önemli bir kazanım olarak yansımıştır. Bu süreçte, Aksaray merkezinin nüfusu yaklaşık 100.000'e ulaşmış; bağlı 18 kasaba ve 104 köyle birlikte toplam nüfusu ise 230.000 civarına çıkmıştır. Ayrıca, E-5 karayolu üzerinde yer alması, Aksaray'ın ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır (Güner, 2013).

Aksaray'da 1990'lara kadar kat sınırlandırılması getirilmiştir. Hazırlanan planlarda 1923 öncesi 2 katlı binalar, 1926-1968 yıllarında 3 katlı binalar, 1968-1983 yılları arasında 4-5 katlı binalar, 1983-1988 yılları arasında ise 6 ve yukarı kat olarak değişim göstermiştir. Ayrıca sağlık, eğitim, dini tesisler, ticari merkezler, sosyal altyapı alanları bulunduran toplu konut alanlarının kentin kuzey yönlü gelişiminde de rol oynadığı görülmüştür (Eğri, 2013). 1990'lı yıllarda ise tarihi ve kültürel yapılar Anıtlar Yüksek Kurulunca koruma altına alınmaya başlamış ve kentin tarihi dokusu bozulmaya başlamıştır.

5.5. 1989 Sonrası Aksaray

1989'da ilçe statüsünden çıkarılarak tekrar il olan kentte ekonomik, sosyal vb. her açıdan hızlı bir gelişmeye başlandığı görülmüştür. 1989'a kadar Niğde'ye bağlı ilçe olan Aksaray 15.06.1989 yılında çıkan 3578 sayılı kanunla yeniden il statüsü kazanmıştır. Bu dönemde hızlı gelişimin başladığı kentte idari oluşumlar, sanayi ve ticari gibi vb. faaliyetler şekillenmeye başlamış ve bu yönde adımlar atılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan idari yapılar hem kentin hem kent merkezinin odağı haline gelmiştir (Güner, 2013). Bu dönemde, askeri yapılar haricindeki yapı türleri yoğunlukta olmuş, sosyal faaliyetler de sivil toplum hareketlerinde artış görülmüştür (Özer, 2017). Kent, Demir Çağı'ndan Cumhuriyet Dönemi'ne, Cumhuriyet Dönemi'nden günümüze kadar sürekli yerleşim yeri olarak kullanıldığı için kentte çok katmanlı bir yapı olduğu görülmüştür. Cumhuriyet Dönemi yapılarının daha çok kent merkezinde konumlandığı görülmektedir. Aksaray lise binası, kütüphane binası, Kurşunlu Cami, Vali Konağı, Hükümet Konağı, Maliye Binası, Adliye Binası, Yollar idaresi Binası, Un Fabrikası, Kurşunlu Cami, Çorakçılar Hanı, Mehmet Turgut Konağı, Şükrü Aktaş Konağı, tescilli konutlar ve dükkânlar söz konusu dönemin önemli yapıları arasında yer almaktadır (Güner, 2013).

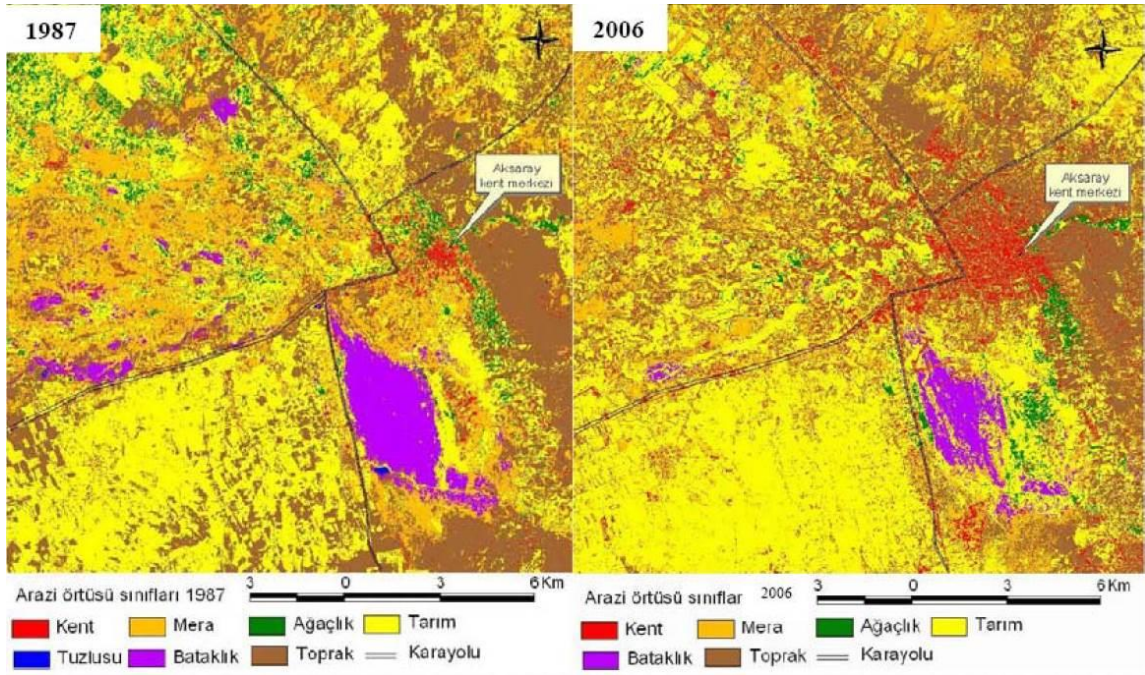
Aksaray'ın il olduğu 1989 yılında kentin mücavir sınırları değişiklik göstermiştir. Şekil 5.4.'te görüldüğü gibi 1984 yılında Aksaray Belediyesi tarafından mücavir sınırları onaylanan kent 1989 yılında Aksaray'ın il olması ile yerleşmenin idari yapısında yasal değişiklikler yapılmıştır. Yeni ilçeler ve yeni belediyeler kurulmuş, bazı belediyeler kapanarak Aksaray Belediyesi'ne katılmıştır (Aksaray Belediyesi, 2012). Aksaray'ın il statüsünü kazandığı 1989 yılında kentin doğusundaki mücavir sınırlarında değişikliğe neden olan Gülağaç ve Güzelyurt ilçeleri kurulmuştur (Aksaray Belediyesi, 2012) (Şekil 5.4.).

Şekil 5.4. Aksaray Kentinin Yıllara Göre İmar Planı Sınırları (Kuyrukçu ve Akbaş, 2024)

Özellikle transit araçların geçiş güzergâhında yer alan kentte 1950'lerden itibaren sanayileşmeyle beraber kentleşme hareketleri başlamıştır. Bireylerin kırdan kente göç etmesiyle ve dağınık şekilde plansız olarak yerleşmeye çalışmaları kentte 1967 tarihinde bir imar planı yapma durumunu gündeme getirmiştir. Bu sebeple kentin 1989'da il olmasıyla beraber çevre ilçelerden ve kırsal alandan merkez ilçeye doğru bir talep oluşmuştur. Bu durum sonucunda merkez ilçenin nüfusu hızla artmaya başlamış, bu göç hızından dolayı da konut ihtiyacı daha fazla oluşmaya başlamıştır. Kent merkezi ve kent merkezi çeperi yoğun konut alanları ile dolmaya başlamıştır (Şekil 5.5.). Ayrıca

kentin doğusundaki topografik alanlar sınır oluşturduğu için konut hareketleri batıya doğru da gelişim göstermiştir (Aksaray Belediyesi, 2012).

Şekil 5.5. Aksaray Kentinin Yıllara Göre Değişen Arazi Örtüsü (Yılmaz vd., 2007)

6. AKSARAY KENT FORMUNDAKİ DEĞİŞİMİN MORFOLOJİK AÇIDAN ANALİZİ

Aksaray kent merkezi, tarih boyunca farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan önemli bir yerleşim alanıdır. Şehir, tarihi ticaret yollarının kesişim noktasında yer almakta olup, bu durum Aksaray'a stratejik bir önem kazandırmıştır. Kentin yerleşim yapısı, büyük ölçüde Ulurmak etrafında şekillenmiş ve bu sayede şehirde süreklilik sağlanmıştır. Ulurmak'ın doğusunda yer alan şehir merkezi, ilk kurulduğunda hafif yüksekçe bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Ancak günümüzde şehirdeki yoğun yerleşim nedeniyle bu doğal topoğrafik özellik tam olarak anlaşılamamaktadır. Aksaray kentiyle ve kent merkeziyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında günümüzdeki kent merkezinin önceki medeniyetlerdeki kent merkezinin parçası ve devamı niteliğinde olduğu görülmektedir.

Şehir merkezi etrafında inşa edilen kale, zamanla çevresine birçok farklı yapının inşa edilmesine olanak tanımıştır. Bu yapılar, Aksaray'ın tarihsel sürecini ve kültürel çeşitliliğini yansıtarak kentin kimliğini şekillendirmiştir. Demirçağı, Roma-Bizans, Selçuklu, Karamanoğulları, Danişmentli, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi gibi farklı tarihsel dönemlere ait yapılar, Aksaray kent merkezinde önemli izler bırakmıştır. Bu izler, hem kent içi sosyal ve kültürel yaşamı hem de şehrin geçirdiği tarihi dönüşümleri anlamamız açısından büyük bir değer taşımaktadır. Kentin en önemli unsurlarından olan ulaşım aksları, Aksaray kent merkezi özelinde özellikle son 25 yılda alınan kararlar doğrultusunda yoğun bir dönüşüm ve genişleme yaşamıştır (Şekil 6.1.). Bu sayede, kent merkezinin morfolojik yapısındaki değişikliklerin, zaman içinde alınan mekânsal kararlarla nasıl şekillendiği ve bu kararların şehirdeki etkileri daha somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Şekil 6.1. Aksaray Kent Merkezinin Yıllara Göre Ulaşım Bağlantısı (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Çalışmada kullanılan kentsel morfoloji yöntemleri, Aksaray’da kentsel yapıyı çevrenin yapısını ve karmaşıklığını çözmek, yönetmek ve dönüştürmek için önemli bir altlık sunmaktadır. Esasen morfoloji, kentteki sorunları bileşenler bağlamında algılamamızı sağlayan ve müdahale edilecek yaklaşımların belirlenmesinde yol gösteren önemli bir araçtır.

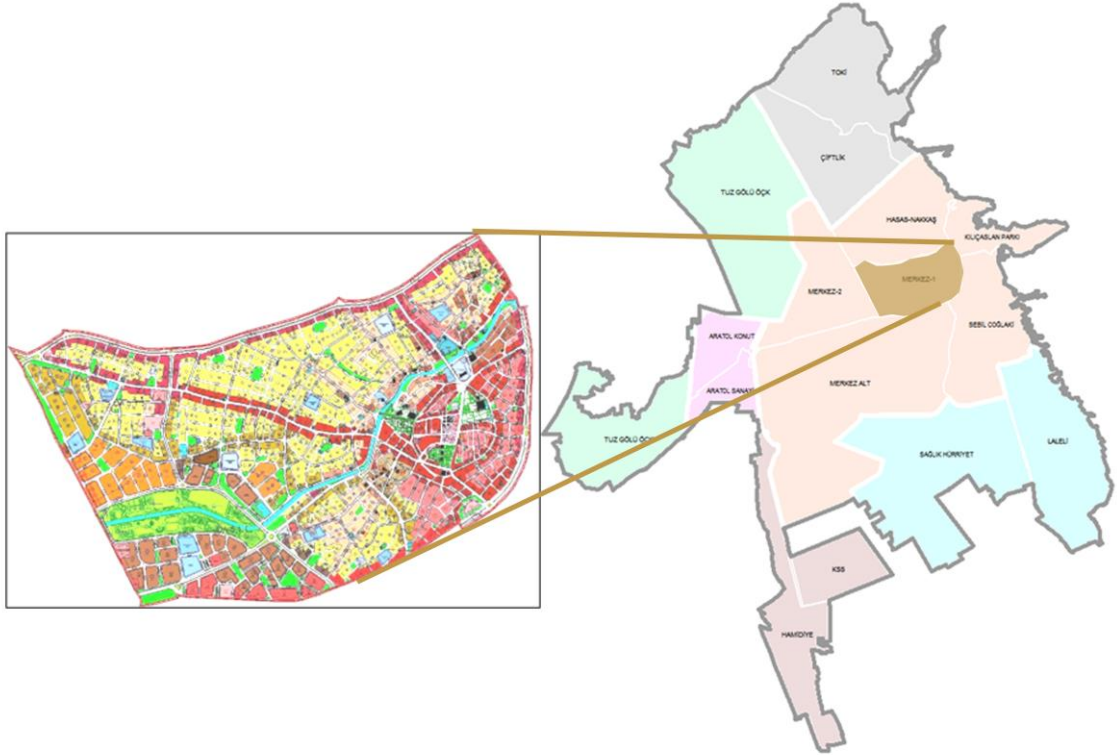
Kentsel mekânın oluşumu, dönüşümü ve evrimi süreçlerinde sosyal, kültürel, politik ve ekonomik dinamikler belirleyici rol üstlenmektedir. Bu çok katmanlı etkenler hem kent yaşamını hem de kentsel morfolojinin biçimlenişini doğrudan yönlendirmektedir. Bu bağlamda, Aksaray’ın il statüsünü kazanmasından itibaren yaşanan gelişmeler, kentin morfolojik yapısını şekillendiren çeşitli altyapı dinamiklerini içermektedir. Söz konusu dönüşümlerin hem kentsel hem de mimari ölçeklerde incelenmesi, Aksaray’ın kent kimliğinin ve karakterinin analizi açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır.

6.1. Çalışma Alanı

Kentlerin planlaması ve tasarımı, bir şehrin geleceğini şekillendiren önemli kararları içerir. Kentlerdeki tüm kentsel ve mimari unsurlar, sadece fiziksel yapı olarak değil, kullanıcılarıyla etkileşim içinde var olur ve anlam kazanır.

Çalışma alanı olarak belirlenen Aksaray kent merkezine ilişkin veriler, Aksaray Belediyesi’nden temin edilen Aksaray Revizyon İmar Planı Araştırma Raporu’ndan elde edilmiştir. Ayrıca, çalışmada yapılacak analizlere temel oluşturması amacıyla 1/1000 ölçekli hâlihazır harita da yine Aksaray Belediyesi’nden alınmıştır. Aksaray belediyesi revizyon imar planında (2012 yılı) alanlardaki sorunların yorumlanabilmesi,

daha küçük kentsel alanlarda çalışılarak müdahalelerin kolaylaştırması, alanda yaşayanların planlama sürecince daha kolay müdahil olabilmeleri açısından kent, etaplar halinde değerlendirilmiştir. Buna göre imar planları 6 ana bölge içerisinde olmak üzere toplam 15 bölgede irdelenmiştir. Tüm planlama alanı 10.466 hektardır. Bu bölgelerden Merkez Planlama Bölgeleri geleneksel kent merkezi ve yakın çevresinde hızlı kentsel gelişmelerin görüldüğü mahalleleri kapsamaktadır. Merkez planlama bölgesi içerisine 6 alt bölge dahil edilmiş ve bu 6 bölgeden de 30 ve 40 metrelik yolları sınır kabul eden yaklaşık 334 hektarlık Merkez-1 bölgesi seçilmiştir (Şekil 6.2.).

Şekil 6.2. 2012 İmar Planı Notlarında Belirlenen Planlama Bölgeleri ve Merkez-1 Alanı
(2012 imar planı notlarından alınan görsel üzerine yazar tarafından düzenlenmiştir.)

Çalışma Alanı içerisinde Büyük Bölcek, Küçük Bölcek, Pamucak, Muhsin Çelebi, Meydan, Çerdiğin, Sofular, Dere, Zincirli, Hacı Hasanlı, Hamidiye ve Taşpazar Mahalleleri bulunmaktadır (Şekil 6.3.). Merkezi İş Alanı Geleneksel Kent Merkezi olmasından dolayı kent morfolojisindeki değişimi anlamamız açısından kritik bir konuma sahiptir.

Şekil 6.3. Çalışma Alanındaki Mahalleler ve Mevcut Sınırları (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Çalışma alanı konum olarak kuzeyde Cumhuriyet Bulvarı ile güneyde Atatürk Bulvarı ve batısında E-90 Karayolu ile sınırlı olup kent merkezinde ve Ulurmak'ın iki yakasındaki alanları kapsamaktadır. Planlama bölgesi %90-95 civarında yapılaşmış bir alan olarak değerlendirilmektedir (Şekil 6.4.). Bu bölgenin yarısına yakını 2003 planları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Geriye kalan kısımdaki alanlarda ise önceki plan kararları doğrultusunda terklerle oluşturulmuş düzenli parseller bulunmaktadır. Bölgenin topografyası ise Ulurmak'ın hemen güneyinde bulunan kent merkeziyle beraber hafif yüksek yayvan bir tepe üzerindedir. Bu durum; şimdiki yoğun yapılaşmaya bağlı olarak pek de algılanamayan morfolojik bir durumdur. Bunun dışında kalan planlama alanı düzlüklerden ibaret olup %0-5 arasında bir eğime sahiptir.

Şekil 6.4. Çalışma Alanı ve Yakın Çevresindeki Yapılar (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Aksaray’da güney-batı yönündeki gelişim, tarıma dayalı üretimin yapıldığı arazilerin sınırlı olmasından dolayı konut yerleşimlerinin genellikle batı ve güneybatı yönlerine doğru kaymasına yol açmıştır. Kuzey kısmında ise imar ve toplu konut alanları oluşturulmaya başlanmıştır. 2008 yılı sonrasında, yeni yapılaşmalar sayesinde şehir hem yatay hem de dikey olarak büyümeye hız kazanmıştır (Eğri, 2013). 1980-2000 yılları arasında, gecekondü yapılarının önlenmesi ve toplu konutlaşmanın sınırlanması hedeflenerek, kentleşmenin hızı kontrol altına alınmış ve tarım arazilerinin korunması amacıyla düzenli şehirleşme çalışmalarına devam edilmiştir.

Aksaray geleneksel kent merkezi de tez kapsamında kentin ticari, sosyal ve yönetsel örgütlenme mekanlarının, sosyo-kültürel yaşamın mekânsal yansımaları olarak değerlendirilmiş, bu doğrultuda merkezi ve kullanıcı yoğunluğu yüksek bir bölge çalışma alanı olarak belirlenmiştir (Şekil 6.5.). Söz konusu çalışma alanında farklı dönemlerde yaşayan medeniyetlere ait çeşitli idari, sosyal, askeri ve dini yapılar yaygınlık göstermektedir.

Şekil 6.5. Çalışma Alanındaki Kullanıcı Yoğunluğunun Yüksek Olduğu Bölgeler (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

6.2. 1989-2024 Yıllarında Çalışma Alanının Mekânsal Dizim Yöntemi ile Analizi

Kentler gelişip büyürken morfolojileri de değişip dönüşüme uğramaktadır. Bu çalışma kapsamında, Aksaray kent merkezinin tarihsel süreçlerindeki mekânsal gelişim, il olmadan önceki ve sonraki dönemlerdeki planlama kararları, mekânsal dizim analizleriyle incelenmiştir. Amaç, bu kararların kanıtlanabilir bir çerçevede ve sayısal verilerle tespit edilmesidir.

AutoCAD programında iki boyutlu olarak aks haritaları Depthmap programı ile analiz edilmiştir. “Depthmap, aks haritalarını segmentlerine ayırır ve bu parçaları bir ağ olarak birbirine bağlar” (Turner, 2004). Dijital olarak çizilen sözü geçen aks haritalarının mekânsal düzendeki kırılmalarını, yönlerini ve geometrilerini daha doğru tespit etmek amacıyla segment haritalarına dönüştürülmüştür. Depthmap programı ile üretilen aks ve segment haritaları verilerin istatistiksel olarak anlamlı olabilmesi için normalize edilmiştir. Aynı zamanda program ile analizlerden ulaşılan değerler karşılaştırmalı analize olanak tanıyan tablolara dönüştürülmüştür. Kentsel düzendeki sokak sisteminin bir temsili olarak çalışmanın ele aldığı dönemlere ait hazırlanan aks haritaları gösterilmektedir.

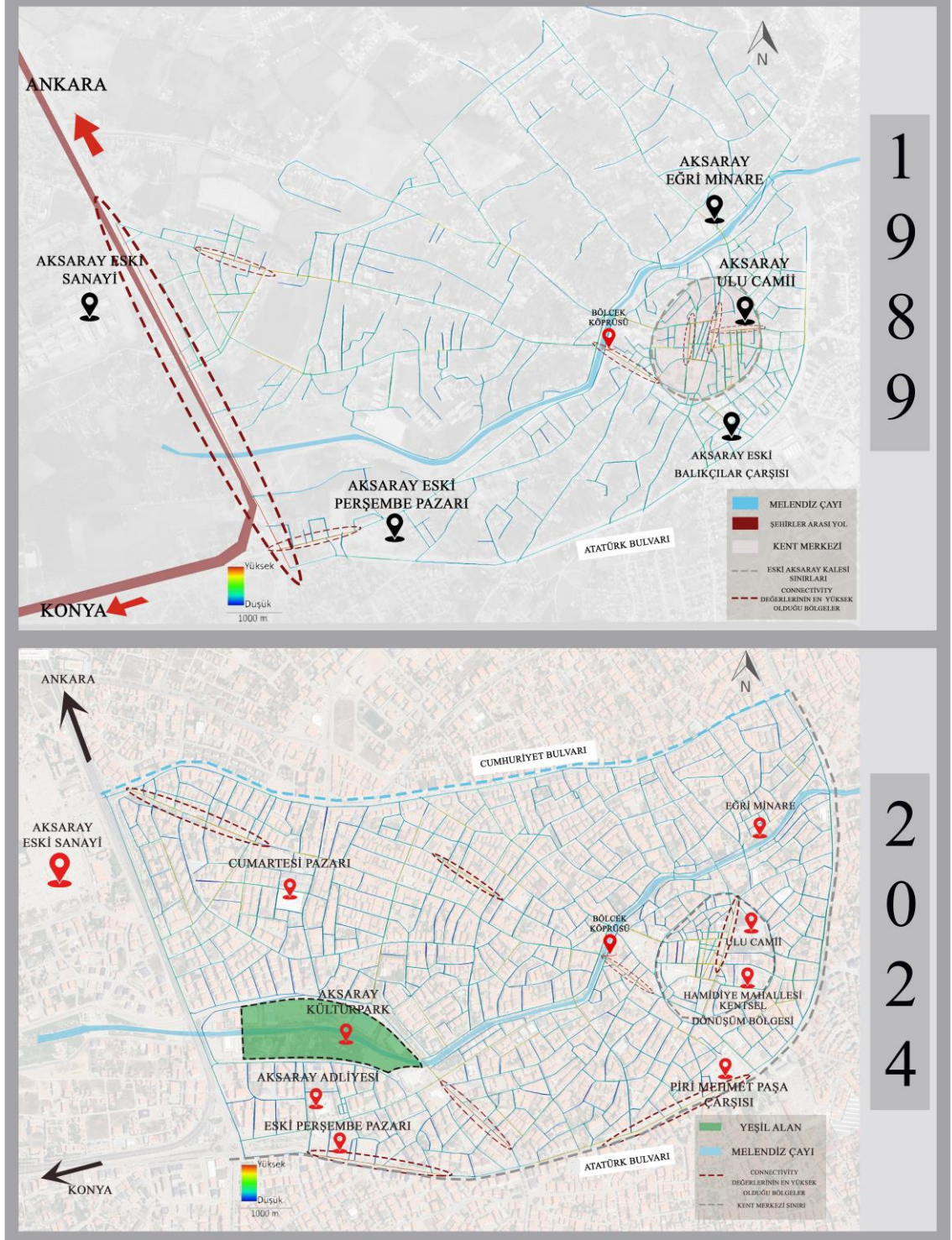
Çalışmada ilk olarak aks haritalarından her bir hattın diğer mekânlar ile olan bağlantı derecesinin ölçümünde kullanılan **bağlantılılık (connectivity)** değerlerine

bakılmıştır (Çizelge 6.1.). Çalışmanın ele aldığı iki ayrı zaman dilimine ait yapılan analizde, iki dönemde de en düşük bağlantılık değeri 1 iken en yüksek bağlantılık değeri 1989 yılında 10, 2024 yılında ise bu değer 9 olarak tespit edilmiştir. Aksaray'ın il olmadan önce bağlantılılık (Connectivity) değeri ortalama 2,73 iken il olduğu ve ardından geçen 25 yıllık süreçte bağlantılılık değeri 3,03'e yükselmiştir. Bu değerın yükselmesinde konut talebine olan yoğunluk ile sosyal ve ticari mekanlarda artış etkisinin fazla olduğu görülmektedir.

Çizelge 6.1. 1989 ve 2024 Yılları Connectivity (Bağlantılık) Değerleri Verileri

	CONNECTİVİTY (BAĞLANTILILIK) DEĞERLERİ	
	1989 YILI AKSARAY	2024 YILI AKSARAY
EN DÜŞÜK	1	1
ORTALAMA	2,73369	3,03479
EN YÜKSEK	10	9

İncelenen zaman dilimleri kapsamında Aksaray Kent Merkezi Çalışma Alanına ait bağlantılık parametresine dayanan haritaları görsellerle ifade edilmiştir (Şekil 6.6.).

Şekil 6.6. 1989-2024 Yılı Aksaray Kent Merkezi Çalışma Alanı Connectivity Haritası (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Haritalardan da elde edilen verilere göre bağıllık değerinin iki dönem üzerinden incelenmesi sonucunda Aksaray Kent Merkezi Çalışma Alanı'nın morfolojik yapısına dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. 1989 yılındaki bağıllık haritası incelendiğinde kentin batısında, eski kale sınırları olarak da bilinen kent çekirdeği çevresinde

değerlerin yüksek olduğu görülmüştür. Aksaray-Ankara yolu, eski Perşembe pazarı-adliye karşısı, bölcek köprüsü civarı ve bu yolun Ankara yoluna bağlandığı bölge yakınları ve son olarak ise Aksaray Ulu Camii karşısı ve civarının en yüksek bağlantılılık derecesine sahip olduğu analiz edilmiştir. Bu durum kentin ana omurgasının ileriki yıllarda bu bölgelerde olma niteliğini güçlendirmektedir. Bağlılık değeri yüksek olan bölgelerin nedenini incelediğimizde o zamanlarda kentte yeni kurulan sanayinin etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında kentteki kullanıcıların günlük yaşamda en çok uğradıkları mekânlar olması nedeniyle de eski Perşembe pazarı ve eski kale sınırları içerisindeki bağlantı değerlerinin yüksek çıktığı görülmüştür.

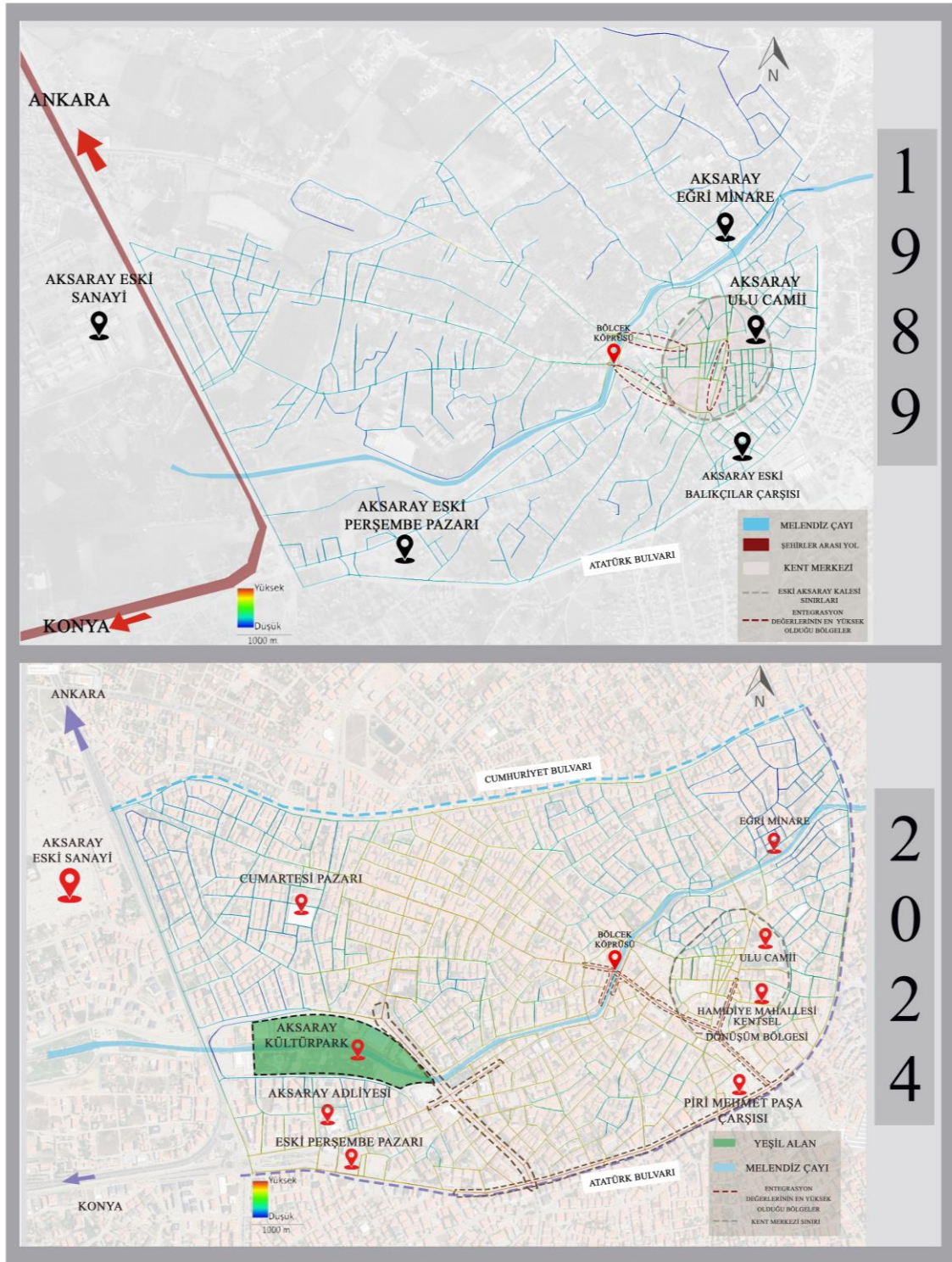
Aksaray'ın 1989 yılından 2024 yılına kadar gelindiğinde kentin büyüdüğü ve ulaşım bağlantılarının çoğaldığı, bunun yanı sıra kent çeperlerinde gecekondulaşmaların ve morfolojinin belirgin bir şekilde değiştiği görülmektedir. Günümüzde bağlantılılık değerinin ortalama ifadesi artış göstermiş ve kentin tarihi omurgası 40 metrelik yol olarak da bilinen Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan merkez noktalarında yüksek olduğu analiz edilmiştir (Şekil 6.7.). Bu dönemde Aksaray Kültür parktan Atatürk bulvarına bağlanan caddenin bağlantı değeri yüksek olarak ortaya çıkarken kent çeperinden kuzeye doğru gittikçe bağlantı değerlerinin zayıfladığı görülmüştür. İki dönem arasındaki ortalama bağlantı değeri kuvvetli bir farklılık göstermesine rağmen haritalarda bağlantı değerinin yoğun olduğu bölgelerde bu farklılık belirgin bir şekilde görülmemektedir.

Aksaray kent merkezinde incelenen kentsel gelişim dönemleri için mekânsal düzende analizi yapılan bir diğer ölçüm ise **bütünleşme (integration)** değeridir. Global değer olarak R_n kabul edilmiş ve bu değer tüm alanı dikkate almaktadır. Global bütünleşme (R_n) analizinde yüksek değer, yüksek erişilebilirlik anlamına gelmekte, yerel ölçümde ise yürüme mesafelerinin erişilebilirlik değerlerine ulaşılmaktadır (Al_Sayed, 2014b). Global bütünleşme parametresinin incelenen dönemler için analiz değerleri (Çizelge 6.2) gösterilmektedir. Tablodaki bu veriler incelendiğinde 1989 yılında ortalama değer 0.45 iken aradan geçen 25 yıl ve büyük morfolojik değişimlerle beraber bu değer 0.58'e çıkmıştır. 2024 yılında en düşük entegrasyon değeri 1989 yılına göre artarken en yüksek değerde ise düşüş gözlemlenmiştir (Çizelge 6.2.).

Çizelge 6.2. 1989 ve 2024 Yılları Entegrasyon (Bütünleşme) Değerleri Verileri

	ENTEGRASYON (BÜTÜNLEŞME) DEĞERLERİ	
	1989 YILI AKSARAY	2024 YILI AKSARAY
EN DÜŞÜK	0.21242	0.396141
ORTALAMA	0.451026	0.58685
EN YÜKSEK	1	0.813905

Çalışma alanının 1989 Entegrasyon haritasında en yüksek entegrasyon değerine sahip yerler kent merkezi ve yakın çevreleri olmuştur. Kent merkezinden uzaklaştıkça ve ara sokaklara ilerledikçe bu değer azalmaktadır. Aksaray kent merkezi çalışma alanının 2024 yılı entegrasyon haritası incelendiğinde en yüksek değerlerin görüldüğü bölgeler diğer döneme göre artış göstermiştir (Şekil 6.9.).

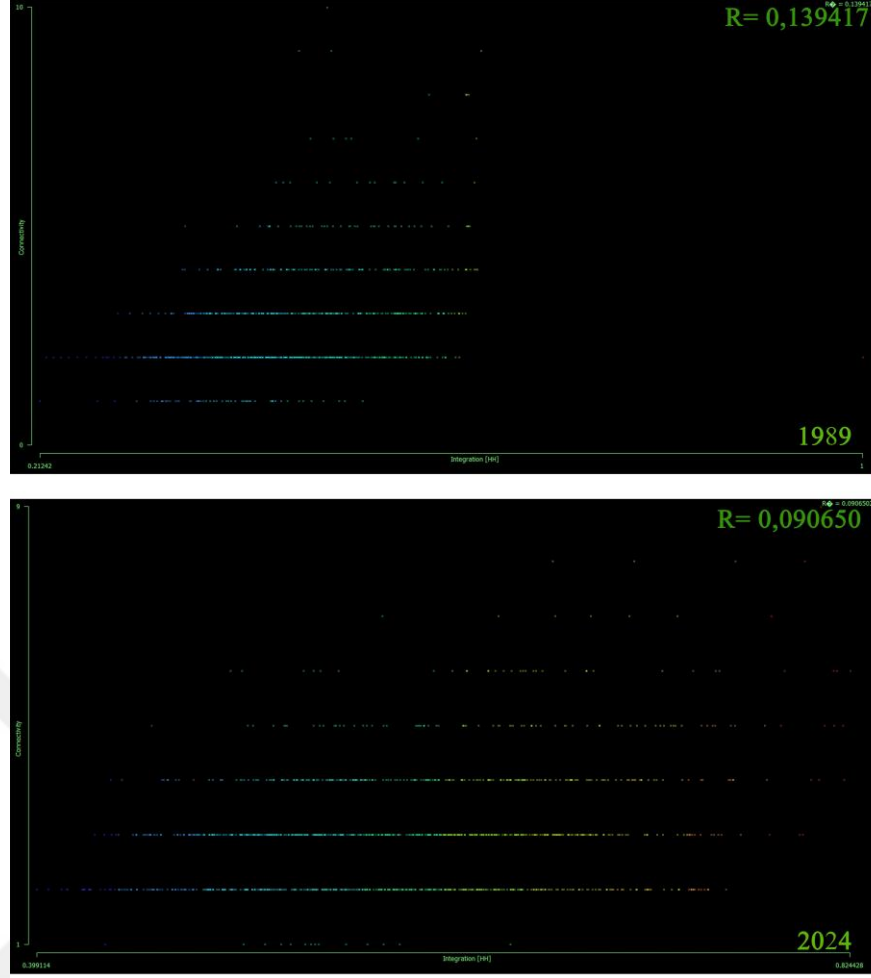
Şekil 6.7. 1989-2024 Yılı Aksaray Kent Merkezi Çalışma Alanı Bütünleşme (İntegration) Haritası
(Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Kent merkezinin omurgası olarak varlığını gösteren Atatürk Bulvarı (40 metrelik yol) ve bulvara bağlanan geniş caddeler entegrasyon değerinin en yüksek olduğu bölgelerden bazılarıdır. 1989 yılındaki bütünleşme değerlerinin yoğun olduğu bölgelerin yanı sıra kentin 2024 yılında Taşpazar ve Büyükbölcek mahallelerinde bu değerin daha

yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca bu dönemde Atatürk Bulvarı'nın güçlü bir kent aksı oluşturduğu tespit edilmiştir.

Bu döneme (2024) kadar olan süreçte Kale ve çevresinin güçlü bütünleşme değerinin birçok bölgeye yayıldığı ancak eski kenti ifade eden kent meydanından Ulu Camiye kadar olan bölgenin bu dönemde de yüksek değerlerini koruduğu gözlemlenmektedir. Günümüzdeki Piri Mehmet Paşa çarşısından Bölcek Köprüsüne kadar uzanan kent aksı, bu aksın Ankara yoluna bağlanan cadde ile Aksaray Kültür Park ve civarından 40 metrelik yola kadar uzanan caddenin bütünleşiklik değerlerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bölgelerde aktif sokak yaşamını yansıtan kentsel canlılığın diğer bölgelere göre daha yoğun olması, bu durumu destekler niteliktedir.

Okunabilirlik (intelligibility) değeri ise bağlantılılık (connectivity) ve bütünleşiklik (integtation) değerlerinin korelasyonu olarak ifade edilmektedir. Bu değer mekân kullanıcısının sistemin tümünü algılama düzeyi ile ilişkilidir. Okunabilirlik (intelligibility) değerinin yüksek olduğu sistemler, içerisinde bulunan kullanıcıya yön bulabilme kolaylığı ve bulunduğu noktadan geniş görsel perspektif sağlamaktadır (Peponis vd., 1989). Çalışma alanında 1989 ve 2024 yılına ait okunabilirlik (intelligibility) verilerine bakıldığında 1989 yılında 0,1394 olan değer, 2024 yılına gelindiğinde 0,0906'ya gerilemiştir (Şekil 6.8.).

Şekil 6.8. 1989-2024 Yılı Okunabilirlik (Intelligibility) Analizleri

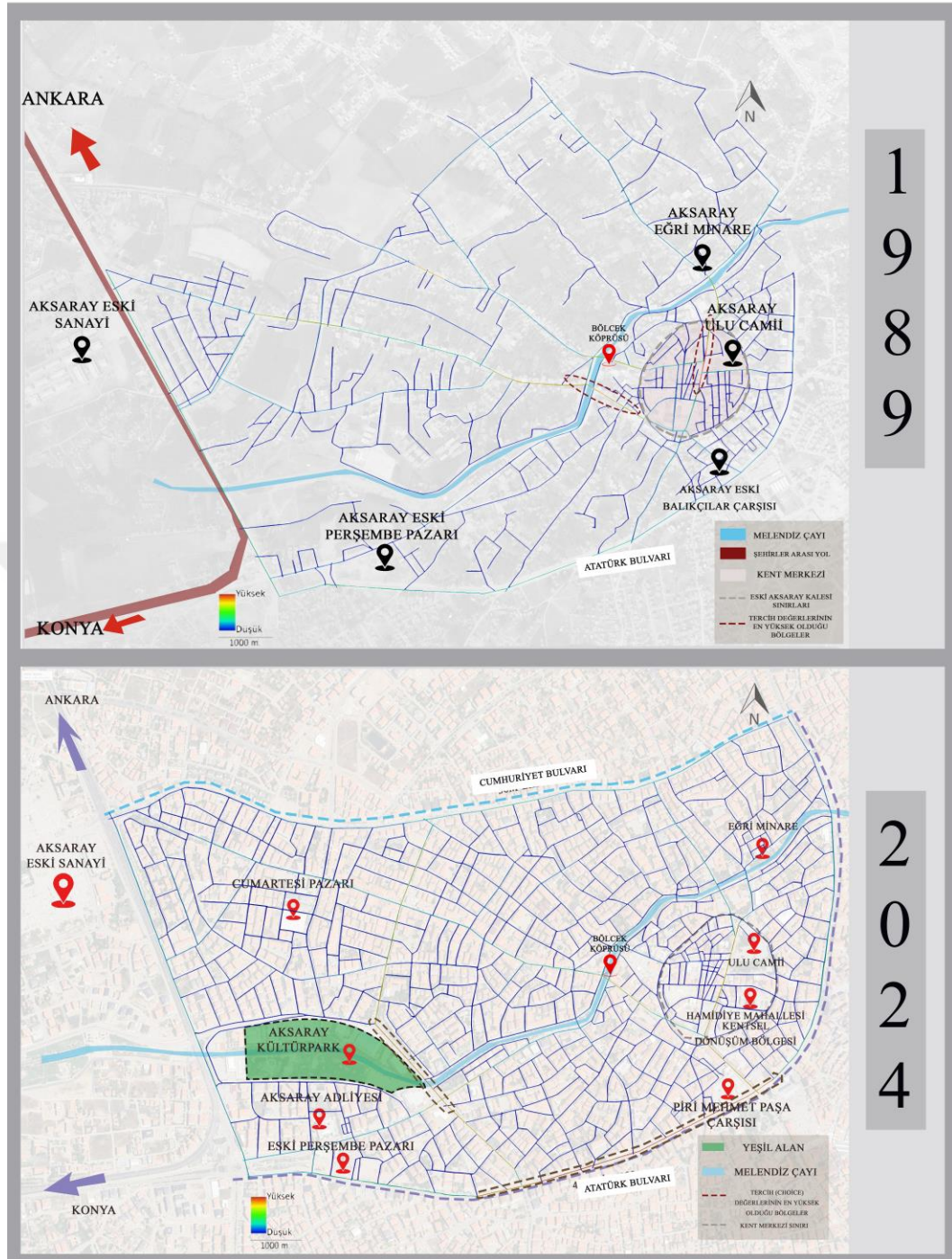
Bu değişimin sebebi ise artan kentleşme ile Aksaray'ın karmaşıklaşan morfolojik yapısı olarak görülmektedir. Dolayısıyla il olmadan önceki (eski) kent yapısına kıyasla günümüz (yeni) yerleşme kent yapısının daha az okunabilir ve zor anlaşılabilir bir plan düzenine sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durum imar planlarından, uydu ve geçmiş dönem fotoğraflarından da anlaşılabilir.

Çalışmada, iki farklı zaman diliminde, kentteki sokak ağlarının tercih edilebilirlik düzeylerini araştıran ve şehir içi bağlantıyı sağlayan noktaların kullanımını değerlendirmeye imkân tanıyan **tercih (choice)** parametresi de analiz edilmiştir. Elde edilen sayısal veriler sonucunda tercih değerinin (R_n) en düşük ve en yüksek değerlerinde çalışmanın ele aldığı zaman dilimleri boyunca dikkat çekici bir farka rastlanmamıştır. 1989 yılında ortalama değer 15272 iken, aradan geçen 25 yıl ve il statüsünü kazanmasıyla beraber bu değer 18564'e yükselmiştir (Çizelge 6.3.).

Çizelge 6.3. 1989 ve 2024 Yılları Choice (Tercih) Değerleri Verileri

	CHOİCE(TERCİH) DEĞERLERİ	
	1989 YILI AKSARAY	2024 YILI AKSARAY
<i>EN DÜŞÜK</i>	1	1
<i>ORTALAMA</i>	15272.6	18564.7
<i>EN YÜKSEK</i>	251569	415142

Dönemler ayrı ayrı ele alındığında, 1989 Çalışma alanı haritasında (Şekil 6.9.) global tercih değerinin en yüksek olarak Bölcek Köprüsü civarı, Ulu Camii karşısı ve çevresinde yer aldığı gözlemlenmiştir. Aksaray'ın il olmadan hemen önceki bu yılda kentsel yerleşim ve planlamanın uygulanmaması tercih (choice) değerlerine ve yoğunluğuna yansımıştır. 1989 yılında kentin ana aksı olarak tasarlanan ve kent merkezi için bir yönetim aksını ifade eden Ankara Caddesi ve Bankalar Caddesi tercih analizinde en yüksek değere sahiptir. Bununla birlikte, Ankara caddesinden sonraki Bölcek Köprüsü devamında yer alan bölgeler de yer yer yüksek tercih edilebilirlik değeri göstermektedir. Bu dönemde ayrıca Ulu camiden eğri minareye kadar olan ulaşım aksının da yüksek tercih edilebilirlik düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. 2024 Aksaray kent merkezi çalışma alanı tercih değeri analiz edildiğinde kentin merkez noktalarını ifade eden 1989 yılı haritasındaki yüksek tercih değerlerinin olduğu bölgelerden batı ve güneybatı yönüne doğru yayılım gösterdiği görülmektedir (Şekil 6.11.).

Şekil 6.9. 1989-2024 Yılı Aksaray Kent Merkezi Çalışma Alanı Tercih (Choice) Haritası (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Çalışma alanında 2024 yılı tercih haritası incelendiğinde Atatürk Bulvarı (40m'lik yol) ve bu bulvara bağlanan geniş caddelerinde yüksek tercih edilebilirlik düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak kente alternatif bir kent koridoru olarak tasarlanan batı koridoru aksı bölgede cazibe merkezi oluşturmuş, bu da tercih değerlerine yansımıştır. Aksaray Kültür park içerisinde Melendiz çayının da geçmesi

nedeni ile bölgede ve buraya bağlanan diğer caddelerde tercih değerlerinin yüksek olduğu analiz edilmiştir. Ulurmanın kuzeyi ve Taşpazar mahallesi bölgelerinde tercih edilebilirlik düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Günümüzün tercih değerlerinde, alternatif bir kent koridoru olarak tasarlanan çalışma alanının batı ve kuzeybatı aksında önemli sayıda bağlantıların varlığı dikkat çekmekte ve ana bağlantı noktaları olarak kentteki yerlerini almaktadırlar.

6.3. Tipo morfolojik Yaklaşım Analizi

Tipo morfolojik yaklaşım, kent dokusunun farklı dönemlerde incelenmesiyle kentin değişim sürecini çeşitli aşamalarla değerlendirmeye olanak tanır. Bu yöntem, kentin tarihsel karakterini yansıtan bir süreç oluşturulmasına yardımcı olur. Kentin formunun detaylı bir şekilde incelenmesine imkân tanır ve binalar ile açık alanlar için farklı sınıflandırmalar yapılmasını sağlar. Ayrıca tipo morfolojik çalışmalar, mimari ve şehircilik ölçeklerinde bütünlük çalışmaları yapılmasına imkân verir. Bu tezde tipo morfolojik analiz, kent merkezlerinin planlanmasında özel bir öneme sahip mekânların tarihsel süreçten günümüze nasıl evrildiğini anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Değişen morfolojik yapı, şehir ölçeğinden mimari ölçeğe kadar “zaman, mekân ve ölçek” kavramları ile ele alınarak incelenebilir. Ayrıca, kentler için morfolojik değişimin korunması gerektiği vurgulanarak, bu değişimin korunmasına yönelik çalışmalar için temel bir altyapı sağlar.

6.4. Tipo morfolojik Analizlerin Gerçekleştiği Alt Bölgelerin Seçilmesi

Bir kentin gelişimini anlamak kente farklı ölçeklerden bakmayı ve bu ölçeklerde analiz edilen bulguların bütüncül değerlendirmesini gerektirmektedir. Conzen (1960b), tüm dengeli bir yaklaşım ve coğrafyacı bakış açısıyla kenti makro ölçekten mikro ölçeğe analiz etmekte; kent planını sokaklar, parseller ve binalar olarak incelemektedir. Tezin bu bölümünde, tipo morfolojik yaklaşımı Conzen yöntemi çerçevesinde değerlendirmek hedeflenmiştir. Bu şekilde, bir şehrin morfolojik yapısının incelenmesi ve kentsel sistemin karakteristik alanlarındaki değişikliklerin mimari ölçekte belirlenmesi amaçlanmıştır.

Aksaray’ın il olmadan önce önceki kent merkezini temsil eden 1989 yılı haritasında bir kent yönetim aksı henüz belirginleşmemiş ancak Aksaray’ın başlıca

oluşum yerinin Aksaray kalesi ve çevresinden geliştiği tespit edilmiştir. Günümüze kadarki geçen 25 yıllık sürede kentteki kullanıcılar için varlığı ortaya çıkmaya başlayan Atatürk Bulvarı (40 m'lik yol) net bir şekilde kent omurgası olarak kentin güney-batı eksenini birbirine bağlayan bir aks olarak kendini göstermiştir. Bunun yanı sıra kentin içerisinde ve doğal sınır olarak kabul edilen, Melendiz çayı üzerinden geçen köprüler kentteki kullanıcılar için kuzey-güney doğrultularında güçlü bir omurga oluşturmaktadır. Bu kentsel bağlantı aksı, önemli kentsel elemanları ve kent içi kesişim noktalarını üzerinde barındırmaktadır. Çalışma alanındaki bu iki aksta biçimsel ve tipolojik dönüşümleri mimari ölçekte analiz etmek, kentin o tarihten bu yana tanık olduğu morfolojik yapıyı bölgesel bazda açıklamaya olanak tanıyacaktır. Bu kapsamda, sözü geçen iki arter ve belirlenen 4 farklı alt bölgenin sayısal analizlerinin ifadesinde 1989 ve 2024 yılları veri olarak ele alınmıştır.

Bölgesel ölçekte analizi ve tartışılması hedeflenen alanlar Atatürk Bulvarı aksı ve bu aksa yakın bölgeler çerçevesinde belirlenmiştir. Belirlenen bölgelerin analizinde, kentin tarihi ve yönetsel aksı olan morfoloji değişimlerin yoğun yaşandığı bölgeler incelenmiştir. Zaman içerisinde geçirdiği mekânsal değişimleri ve biçimsel dönüşümleri ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu bölümde yapılan analizlere yönelik veri olarak kullanılan 1989 ve 2024 yılı halihazır haritaları Aksaray Belediyesi'nden elde edilmiş olup, hava fotoğrafları ise H.G.M.'den ve Google Earth'den alınmış; sözü geçen halihazır haritalar 1989 ve 2024 hava fotoğrafları ile karşılaştırılmıştır. Böylelikle, bu iki döneme ait plan verilerinin 2 boyutlu planlardan ve 3 boyutlu olarak kavranabilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Aksaray kent merkezi tarihsel dönemde bulundukları çevreye ait çeşitli dönemlerde alınan kararlar, tarihi ve güncel fotoğraflar üzerinden incelenmiş ve aynı zamanda yeni gelişen kent aksları da bu veriler ile analiz edilmiştir. Sözü geçen analizler tablolaştırılarak kıyasa dayalı bir ifade geliştirilmiştir.

Çalışmaya konu olan alt ölçekteki bölgeler tarihsel süreçte farklılaşarak biçimlenmiş Aksaray kent merkezinin Merkez-1 bölgesinden morfolojik değişimlerin en yoğun olduğu alt bölgeler belirlenmiştir (Şekil 6.2.). Bu bölgelerin tip morfolojik analizleri yol, parsel ve yapı bazlı olarak incelenmiştir.

Şekil 6.2. Seçilen Alt Bölgelerin Konumu (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Seçilen 4 alt bölge analizlerin anlaşılabilirliğinin yüksek olması için geçmişteki işlevi ve kullanımının günümüzdekinden farklı olmasına dikkat edilmiştir. Söz konusu bu alanlar sırasıyla; Eskiden Perşembe pazarı yeri olarak da bilinen günümüzde iş merkezleri ve konut alanlarının olduğu alan, ikinci olarak geçmişte balıkçılar çarşısı olarak bilinen günümüze gelindiğinde Piri Mehmet Paşa çarşısı ile yeni bir cazibe merkezi olan bölge, 3. bölge Aksaray'ın en eski yerleşimi olan Hamidiye mahallesindeki kentsel dönüşüm alanı ve son olarak belirlenen alan ise kentin önemli tarihi yapılarından olan Eğri Minare ve yakın çevresidir.

6.4.1. Eski Perşembe Pazarı ve Çevresi

Alt ölçekte bölgesel analizlerin başlangıç noktası olarak Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan Eski Perşembe Pazarı yeri olarak da bilinen, günümüzde iş merkezleri ve konut alanlarının bulunduğu 7.90 hektarlık bölge seçilmiştir. Eski Perşembe Pazarı ve yakın çevresi, kentin ana ulaşım aksları üzerinde konumlanması, yoğun bir kentsel dokuya sahip olması ve il statüsünden önceki kullanım biçimi ile günümüzdeki işlevi arasında anlamlı farklılıklar barındırması nedeniyle alt bölge düzeyinde inceleme alanı olarak tercih edilmiştir. Atatürk Bulvarı ile Ebulfeyz Elçibey Caddesi'nin çevrelediği bu bölgenin yakın çevresinde Aksaray'ın tarihsel karakterini yansıtan Cumhuriyet

Dönemi'ne dair simgesel yapılar da bulunmaktadır. Çalışmada bu alana dair yapılan analizlerde Şekil 6.3.'de ifade edilen görselden de görüleceği üzere analizi yapılan yıllar arasında bu yapılarda veya yapıları çevreleyen alanda herhangi bir ölçek kaybı yaşanmamıştır.

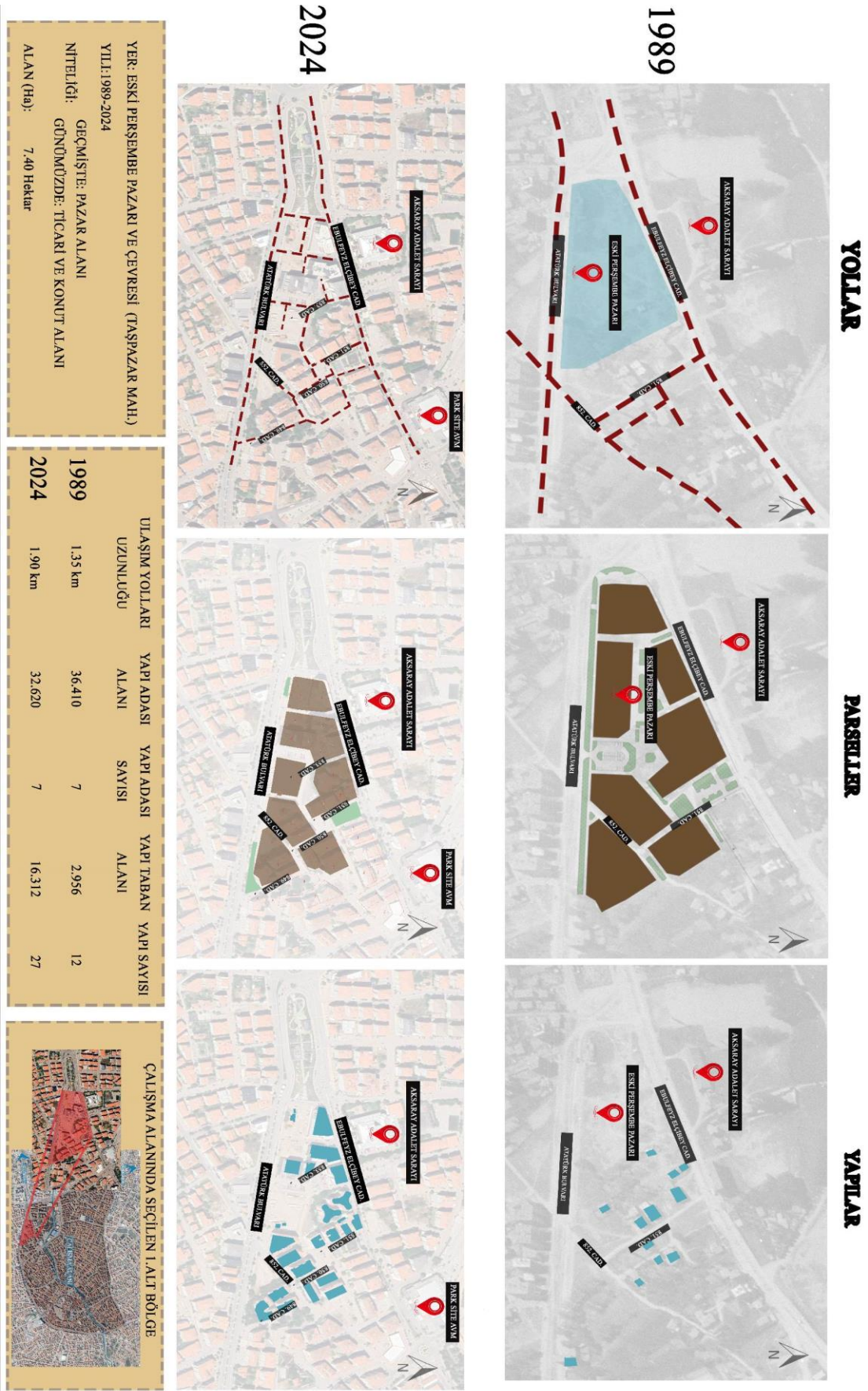
Şekil 6.3. Yıllara Göre Perşembe Pazarı ve Çevresi (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Bölgede yapılan tipolojik analizlerin sonuçlarında bölgeyi kapsayan sokak alanında artış olmuştur. Alanın 1989 yılına göre kent merkezinden uzak kalması ve 2024 yılında kentte bir röper nokta olması morfolojik açıdan okunabilmektedir. Alanı çevreleyen Atatürk Bulvarı ve Ebulfeyz Elçibey Caddesi de mekânsal dizim analizlerinde 1989 ve 2024 yıllarında global tercih değeri yüksek olarak çıkan alanlardan olmuştur. Bu bölgede ulaşım akslarının toplam uzunluğu 1989 yılında 1,35 km iken 2024 yılına gelindiğinde bu uzunluk 1,9 km olarak değişmiştir. Bu artışta Pazar alanının konut ve ticaret yapılarına dönüştürülmesinden dolayı bu yapılara ulaşım yollarının açılması en önemli etken olmuştur (Şekil 6.4.).

Şekil 6.4. Çalışma Bölgesinden Eski ve Yeni Fotoğraflar (Yazar kişisel arşivi, 2024)

İmar planlarına göre yapı adası alanları 1989 yılında 36.410 m^2 iken 2024'e gelindiğinde 32.620 m^2 'ye düşmüştür. Aksaray il unvanı almadan önce bölgede geniş yapı adaları, çarpık kentleşme ve sosyal alan eksikleri görülmektedir. 2024 yılına gelindiğinde ulaşım ve konum itibari ile kentin röper noktası olarak tabir edilebilecek alanda olmasından dolayı bölgenin imar planlarında düzenleme yapılmıştır. Böylelikle yapı adası m^2 'sinde azaltılma olmuş ama yapı adası sayısı iki dönemde de aynı kalmıştır. Bu bölgedeki toplam yapı alanları incelendiğinde 1989 yılında 2.956 m^2 iken 2024 yılına geldiğimizde bu değer yaklaşık 5 kat artarak 16.312 m^2 'ye ulaşmıştır. Son olarak bölgedeki yapı sayısını incelediğimizde il olmadan önceki 1989 yılında sadece 12 yapı varken aradan geçen çeyrek asırda yapı sayısı 27'ye ulaşmıştır (Şekil 6.5.). Yapıların sadece sayısında değil yüksekliğinde de artışlar yaşanmıştır. 25 yıl önce gecekondular ve tek katlı yapılar yaygınken, günümüzde en çok 8 katlı yapılara izin verilmektedir.

Şekil 6.5. Çalışma Alanındaki 1. Alt Bölgenin Tipo-morfolojik Analizi (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

6.4.2. Piri Mehmet Paşa Çarşısı ve Çevresi

1800’lü yıllardan itibaren sanayileşmenin artmasıyla kentsel değişimler hız kazanmıştır. Bugün sıklıkla gündeme gelen dönüşüm projeleri kullanıcıların ihtiyaçlarına yanıt vermeyi, kentsel sorunlara kalıcı ve sürdürülebilir çözümler sunmayı, gereksiz şehirleşmeyi engellemeyi ve kentsel alanda sosyal, çevresel, fiziksel, kültürel ve ekonomik gelişmeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Aksaray’ın il olduğu yıllarda Aksaray Eski Terminal Yapısının ve yakın çevresini kentsel dönüşüm sonucu inşa edilen Piri Mehmet Paşa Çarşısı ve çevresi belirlemiştir (Aktaş, 2019). Çalışmada 2. alt bölge olarak bu alanın seçilmesinde kentsel yoğunluğun geçmişte ve günümüzde yoğun olarak görülmesi, tarihi geçmişiyle önemli bir konuma sahip olması, morfolojik değişimin yaşandığı Piri Mehmet Paşa Çarşısı projesini kapsaması ve geçmişten günümüze kadar kentin gelişim bölgesinde yer alması etkili olmuştur.

Çalışma alanı, Atatürk Bulvarı ile Bediüzzaman Caddesi’nin kesişim noktasında, ticaretin yoğun olarak yapıldığı merkezi bir bölgede yer almaktadır. Aynı zamanda 807. Sokak ile Küçük Kergi Caddesi arasında konumlanmış olan alan, çevresindeki yoğun ulaşım aksları sayesinde, Konya, Nevşehir, Ankara, Adana ve Mersin gibi şehirlere ulaşım sağlayan bağlantı yollarına da yakın bir noktadadır. Aksaray’da, çarşıya yakın bir konumda şehirlerarası ulaşımı sağlayan bir terminal bulunmaktaydı. Ancak, terminalin zamanla şehrin merkezinde kalması, ulaşımında aksamalara yol açması ve yapının yetersiz hale gelmesi gibi sebeplerle, 2000’li yıllarda terminal şu anki yerine Hacılar Harmanı Mahallesi’ne taşınmıştır. Bu taşınmanın ardından eski terminal binası işlevini kaybetmiş, ekonomik hareketlilik azalmış ve terk edilmeler başlanmıştır. Sonrasında bu bölgenin çevresine uygun bir çarşı tasarlanıp inşa edilmiştir. Günümüzde ise bu bölge, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bir cazibe merkezi haline gelmiştir.

Bölgedeki yapılan analizler doğrultusunda çalışma alanındaki alt ölçekteki bölgesel analizlerin 2. noktası Bediüzzaman Caddesi ve Atatürk Bulvarı kesişiminde yer alan günümüzdeki Piri Mehmet Paşa Çarşısı ve yakın çevresiyle birlikte 3.70 hektarlık alan incelenmiştir. Kentin en yoğun bölgelerinden olmasının nedenlerinden bazıları, yapıların ticari ve ofis yapıları olması bölgeye ticari karakter kazandırması, ayrıca mekân dizim analizindeki parametrelerde yüksek değerlerin tespit edilmesi söylenebilir. Bu alandaki yapılar 1989 yılında, meydana tanımlayan ve yatay mimari özelliği gösteren yapılardan oluşurken, günümüzde Piri Mehmet Paşa çarşısında yatay mimari görülmekte, diğer yapılar çok katlı ofis, iş merkezi ve dükkânlardan oluşmaktadır (Şekil

6.6.). Bu yapıların yer aldığı Bediüzzaman Caddesi, Aksaray'ın ve Cumhuriyet yıllarından beri izini görebileceğimiz ve o dönemden itibaren günümüzdeki Aksaray Meydanı ile bir yaşam alanı haline getiren noktalardandır.

Çarşının yatay bir kütle olarak araziye oturumu ve mimari özelliklerinin klasik mimari anlayışı ile tasarlanmış olması diğer yapılar arasında dikkat çekmektedir. Bölgede yeni yapılan İş Hanı ile tanımlı ve ölçeği ile algılanabilir bir alan oluşturulmuştur. Plan tipi olarak bloklu ve avlulu bir yapıya sahiptir. Çarşı 7 blok ve 2 iç avludan oluşmaktadır (Şekil 6.6.).

Şekil 6.6. Yıllara Göre 2. Alt Bölge ve Çevresi (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

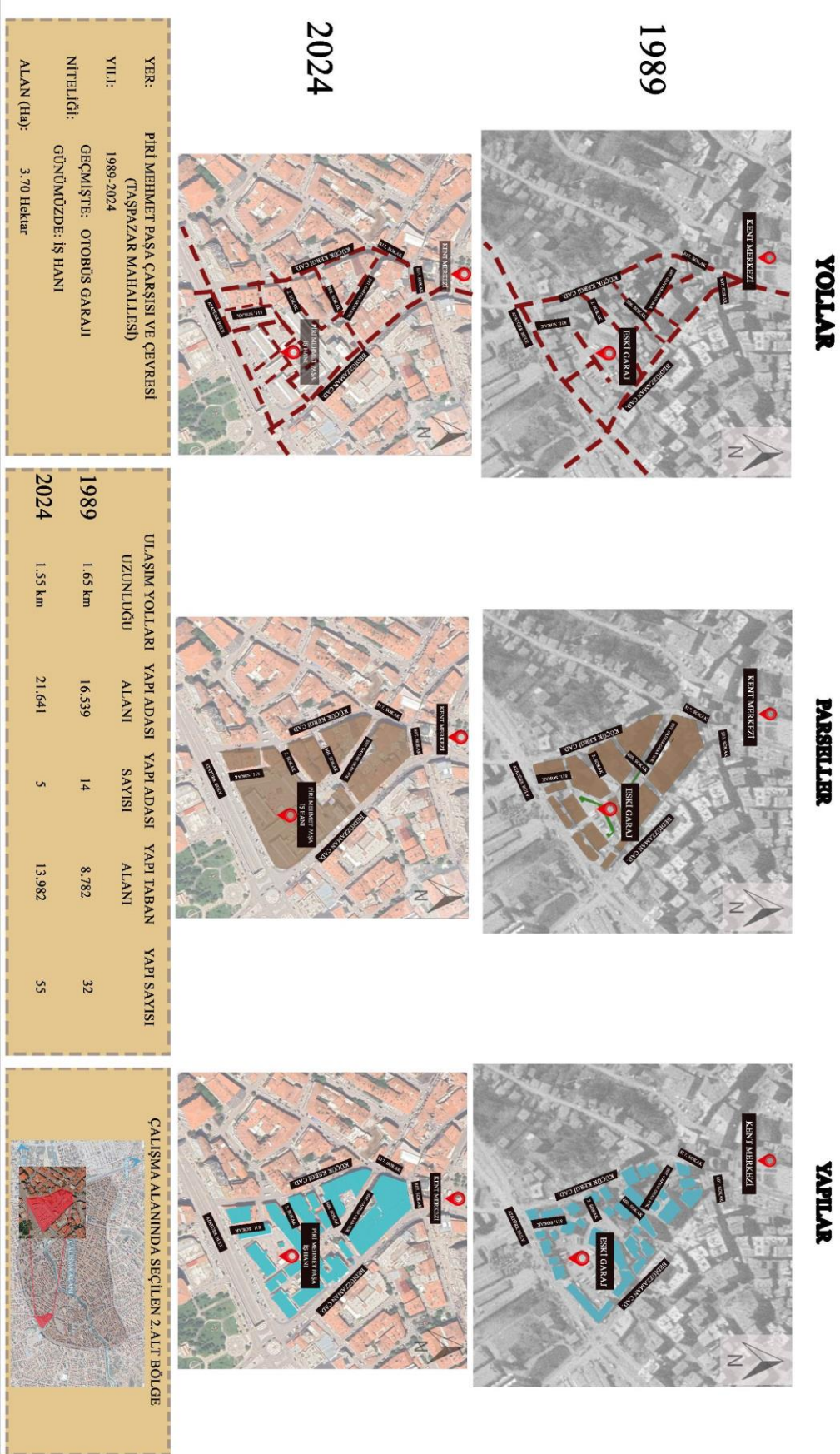
Çalışma kapsamında analiz edilen verileri incelediğimizde (Şekil 6.7.), ulaşım yolları 1989 yılında 1,65 km iken 2024 yılında bu değerde azalma olmuş 1,55 km'ye düşmüştür. Bu değişimdeki nedenlerden biri 1. bölgeye göre nispeten çarpık kentleşmenin olduğu bölgenin zamanla yolların imar planlarına uygun işlevsel akslara

dönüşmesi olarak görülmektedir. Diğer bir parametre olan yapı adalarının alanı 1989 yılındaki yürürlükte olan Aksaray’ın İmar Planına göre 16.539 m^2 iken bu değer 25 yıl sonraki (2024) imar planına göre 21.641 m^2 ’ye yükselmiştir. Yol uzunluğundaki azalma, yapı adası alanında artışa neden olmuştur. Yapı adası sayısında ise belirgin bir azalma yaşanmıştır. Aksaray il olmadan önce (1989 yılı) bu bölgede 14 yapı adası bulunurken, 2024 yılına gelindiğinde bölgenin yapı adası sayısı 5’e düşmüştür. Bu durumun en önemli etkeni yeni Piri Mehmet Paşa Çarşısının tek parselden oluşması ve bölgedeki yapılan imar planı revizyonlarıdır.

Şekil 6.7. Çalışma Alanının Farklı Yıllardaki Morfolojik Değişimi (Google Earth görseli üzerine yazar tarafından oluşturulmuştur.)

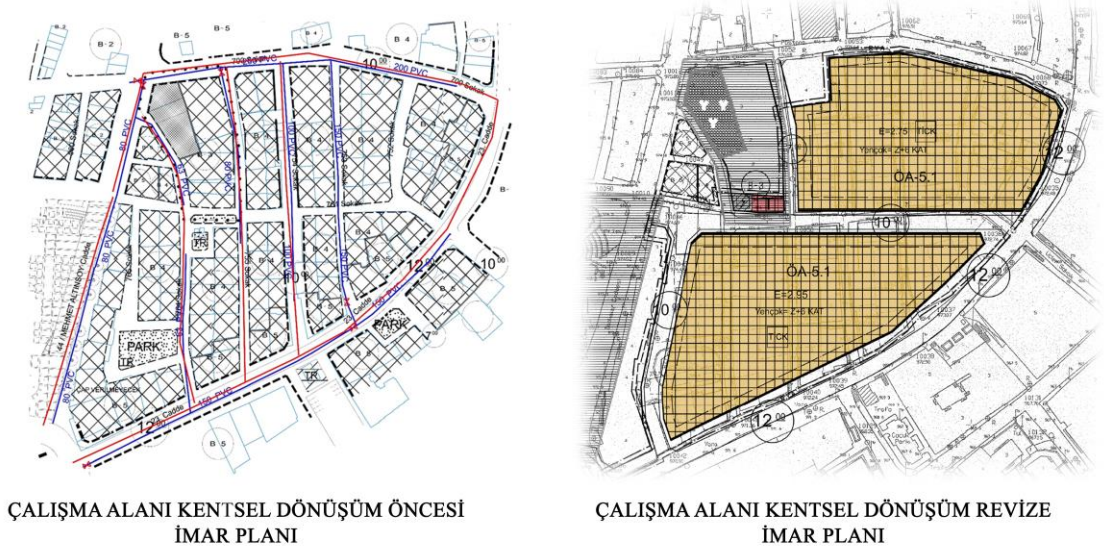
Bu alandaki yapıların taban alanları ve sayılarını incelediğimizde 1989’da 8.782 m^2 ve 32 yapı bulunurken 2024’te 13.982 m^2 ’ye, yapı sayısı ise 55’e yükselmiştir (Şekil 6.8.). Elde edilen verilere göre değerlendirdiğimizde bölge yoğun bir kentsel dokuda yer aldığı için bölgede yapı ihtiyacı oluşmuş, bunu karşılamak için yol uzunlukları azaltılıp yapı inşa etmek için yapı alanları arttırılmış ve bu durum günümüz Aksaray’ın kent merkezindeki çalışma alanı alt bölgesinin morfolojisini oluşturmuştur.

Şekil 6.8. Çalışma Alanındaki 2. Alt Bölgenin Tipo-morfolojik Analizi (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

6.4.3. Hamidiye Kentsel Dönüşüm Bölgesi ve Çevresi

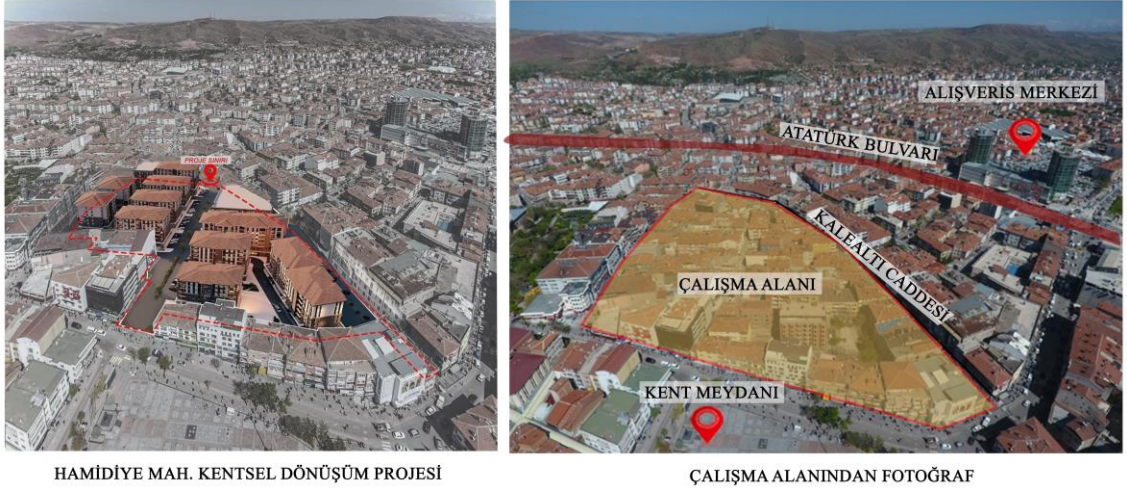
Hemen hemen her ülkedeki kent merkezleri, barındırdığı tarihi dokuları ile o ülkenin tarihsel bir izini yansıttığından dolayı oranın çevresel kalitesini yükseltmede etkili olmaktadır (Böge, 2019). Kentsel dönüşüm, şehirlerin hızla değişen ihtiyaçlarına ve modernleşme taleplerine yanıt veren bir süreçtir. Bu süreç, eski yapıları yıkıp yerine yeni ve daha güvenli yapılar inşa edilmesiyle başlayarak altyapı, ulaşım, sosyal hizmetler gibi birçok alanda iyileştirmeler yapılması ile kentsel alanların daha yaşanabilir hale gelmesini amaçlar. Kentsel dönüşüm projeleri, doğru planlandığında şehirlerin çehresini olumlu yönde değiştirmektedir. Ancak yanlış uygulamalar yerinden edilen sakinlerin mağduriyetine, sosyal yapının bozulmasına ve çevresel tahribata yol açabilir. Bu nedenle, kentsel dönüşüm projelerinin sürdürülebilirlik, çevre ve sosyal dengeleri gözeterek yapılması büyük önem taşır.

Şekil 6.9. Hamidiye Mah. Kentsel Dönüşüm Öncesi ve Sonrası İmar Planı Durumu (Anonim, 2023)

Aksaray kent merkezinde bu dönüşümün ilk adımı olarak başlatılan Hamidiye Kentsel dönüşümü, bölgede hem morfolojik hem de sosyal anlamda değişimleri hedeflemiştir (Şekil 6.9). Kentin en eski yerleşim alanı olması, Aksaray Kalesi sınırları içerisinde bulunması ve çarpık kentleşmenin görülmesinden dolayı bölgede, kent silüetinin modern görünüm kazandırılması hedeflenmiştir. Çalışmada 3. alt bölge olarak Hamidiye Kentsel Dönüşüm Bölgesi ve çevresinin seçilme nedenleri olarak tarihi kent çekirdeğinin içerisinde yer almasından dolayı geçmişten günümüze kadar yoğun

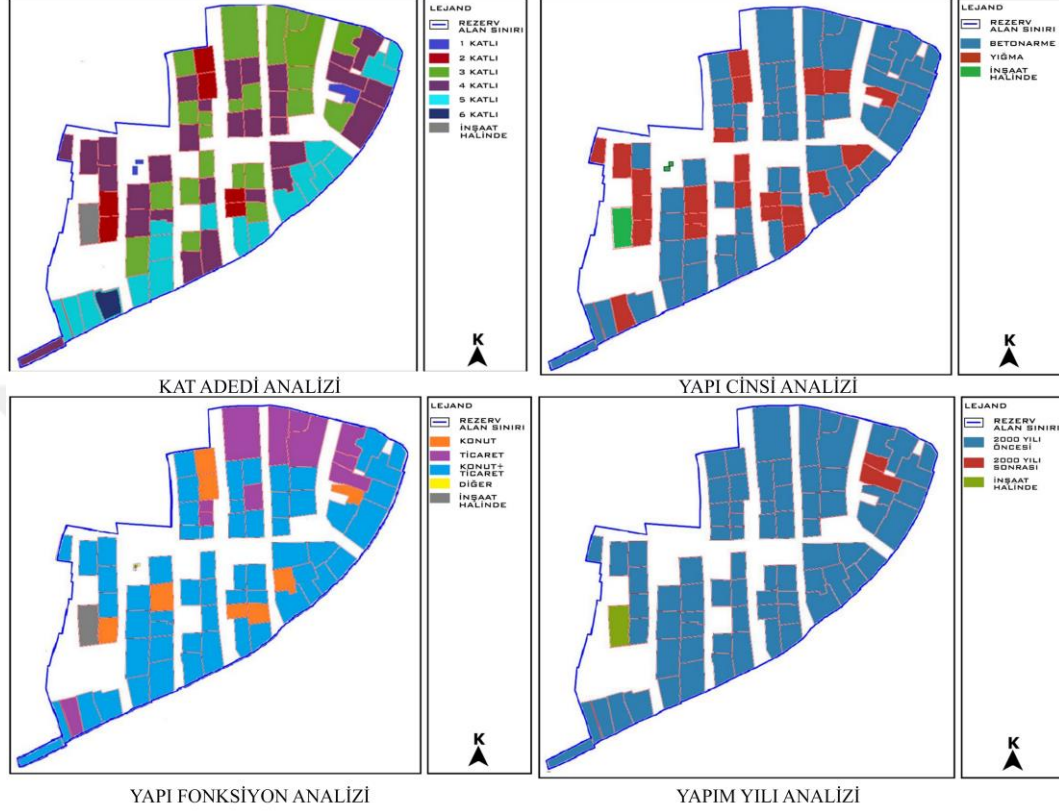
yapılaşmanın görülmesi, kentteki ilk kentsel dönüşümün bu bölgede olması ve çalışmanın amacı doğrultusunda morfolojik değişimin kent çekirdeği içerisinde en yoğun bu bölgede yaşanıyor olması gösterilebilir. Bu bölgenin ve yakın çevresinin 3.54 hektarlık alanı alt bölge olarak seçilmiş ve bu bölgenin tip morfolojik analizi yapılmıştır. Bölge, Kalealtı Caddesi ve Mehmet Altınsoy Caddesi'nin kesişiminde yer almaktadır. Dönüşüm projesinin devam ettiği 22.250 m²'lik alanda 13 blok yapılmakta, ofis ve ticari birimlerle birlikte toplamda 560 bağımsız bölüm bulunmaktadır (Şekil 6.10.).

Şekil 6.10. Çalışma Alanı Sınırları ve Kentsel Dönüşüm Projesi Konumu (Anonim, 2022 ve Google Earth üzerinden alınan veriler üzerinden yazar tarafından yorumlanmıştır.)

Alan özelinde gerçekleştirilen yapılaşma analizi doğrultusunda; mevcut parsellerin %12'sinin boş olduğu, kalan %88'lik kısmın ise yapılaşmış parsellerden oluştuğu tespit edilmiştir. İmar durumuna ilişkin analizde; parsellerin %20'sinde imar mevzuatına uygun yapıların bulunduğu, geri kalan parsellerde ise ruhsatsız, ruhsat eki projelere aykırı, yapı kullanma izni bulunmayan veya kısmi iskân belgesine sahip olmayan yapıların yer aldığı belirlenmiştir. Kat adedi analizine göre; alandaki yapıların 1 ila 6 kat arasında değişen yüksekliklerde olduğu, 3, 4 ve 5 katlı yapıların alanda ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Yapı cinsi analizinde; alan genelinde baskın yapı tipolojisinin betonarme olduğu saptanmıştır. Fonksiyonel kullanım analizinde ise; konut, ticaret ve konut+ticarî işlevli yapıların yer aldığı, bu dağılım içerisinde en yüksek oranın konut+ticarî kullanımlara ait olduğu belirlenmiştir. Yapım yılı verileri incelendiğinde; mevcut yapı stokunun büyük çoğunluğunun 2000 yılı öncesine ait olduğu görülmektedir. Mülkiyet dokusu analizine göre; alanda yoğunlukla şahıs

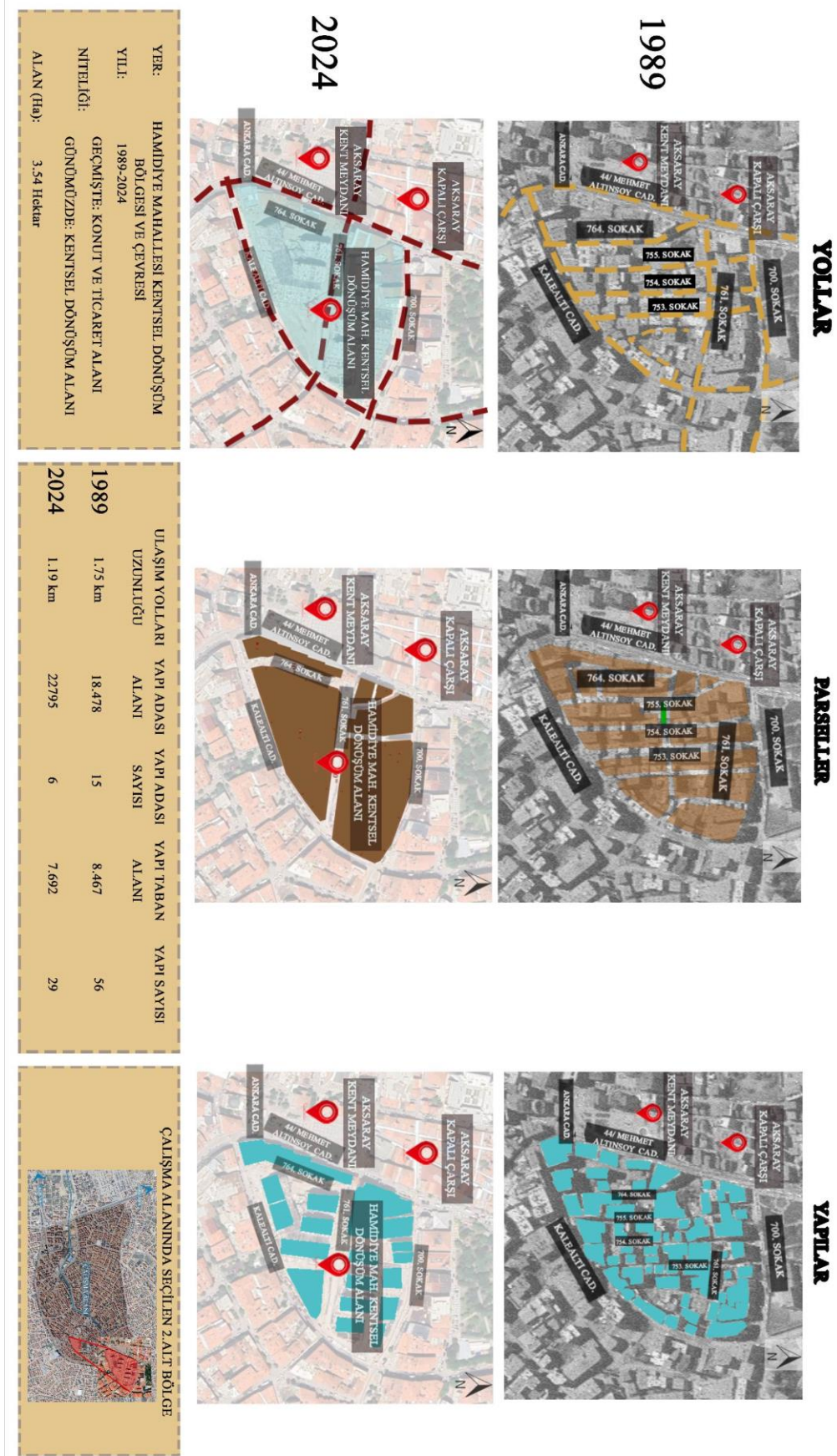
mülkiyeti mevcut olup, bazı münferit parsellerde Tüzel+Şahıs ortak mülkiyeti, Vakıf mülkiyeti ve Aksaray Belediyesi'ne ait mülkiyetlerin bulunduğu tespit edilmiştir (Şekil 6.11.) (Anonim, 2021).

Şekil 6.11. Kentsel Dönüşüm Öncesi Analizler (Anonim, 2021)

Çalışmada seçilen 3. alt bölgeye yönelik analizlerde elde edilen sonuçları incelediğimizde (Şekil 6.12.) 2. bölgeye benzer oranların oluştuğu ve morfolojik değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Ulaşım yolları 1989 yılında 1,75 km iken 2024 yılında 1,19 km'ye düşmüştür. Yapı adası alanları il olmadan önceki yıllarda 18.478 m² iken bu değer 25 yıl sonra 22.795 m²'ye yükselmiştir. Kentsel dönüşüm öncesi bu yapı adasındaki parsellerden sadece 18 tanesinde yapılaşma olmazken diğer parsellerde genelde 3 ve 5 katlı yapılar bulunmaktaydı. Yapı adası sayısında ise yarı yarıya bir düşüş yaşanmış, 1989'da 15 olan yapı adası 2024 yılında 6'ya kadar düşmüştür.

Bölgedeki yapı taban alanlarını incelediğimizde 1989 yılında 8.467 m² ve 56 yapı mevcut iken bu değer 2024 yılında 7.692 m² olmuştur ve 29 yapı bulunmaktadır (Şekil 6.12.). Kent belleği ve morfolojisine dair önemli bir konum olan Hamidiye mahallesinde kentsel dönüşümün, bölgenin morfolojisini yeniden şekillendirdiği ve çarpık kent görünümünden modern yaşam alanlarına geçişi hızlandırdığı görülmektedir.

Şekil 6.12. Çalışma Alanındaki 3. Alt Bölgenin Tipo-morfolojik Analizi (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

6.4.4. Eğri Minare ve Çevresi

Kentlerdeki geleneksel dokuyu yansıtan izler kültürel miras yapıları, sit alanları, sokaklar, doğal peyzaj elemanları, çeşitli kentsel öğeler, kent meydanları olarak görülmektedir (Akın, 1995). Farklı dinlerin bir arada varlık gösterdiği ve dini yayılmaların yaşandığı Aksaray ilinde, özellikle İslamiyet ve Hristiyanlık dönemlerine ait, her biri kendi mimari ve kültürel değerleriyle öne çıkan birçok tarihi eser bulunmaktadır. Bu eserler arasında yer alan ve Selçuklu dönemine ait önemli bir yapı olan Eğri (Kızıl) Minare, 1221–1236 yılları arasında inşa edilmiş olup, zaman içerisinde meydana gelen deformasyonlar sonucu eğildiği düşünülen özgün bir İslam mimarisi örneğidir (Şekil 6.13.).

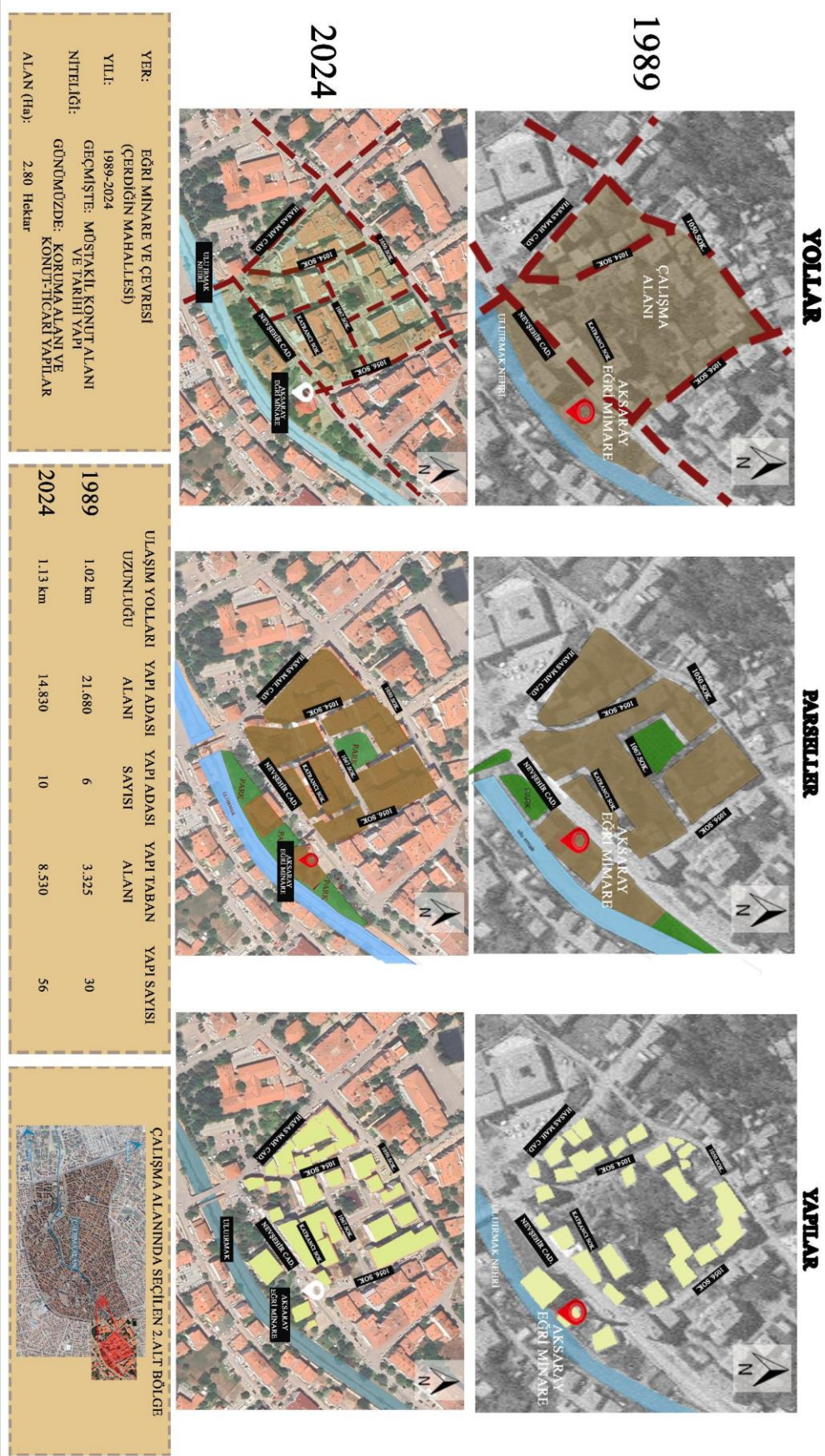
Şekil 6.13. Selçuklu Dönemi Eseri Aksaray Eğri (Kızıl) Minare 20. Yüzyıl Başları ve Günümüz (Mutlu, 2022)

Aksaray’da kentsel alanlar, tarihi kent merkezinin çeperlerine yayılarak büyürken birkaç odak noktasının da etrafında gelişim göstermiştir. Belirlenen çalışma alanındaki 4. alt bölge Eğri Minare ve çevresini kapsamaktadır. Çalışmada son alt bölge olarak eğri minare ve çevresinin seçilmesinde bölgenin tarihi bir yapıyı içerisinde barındırması ve 2012 imar planı notlarında kent kimliği ve estetiği için önerilen tarihi zonlamada yer alması etkili olmuştur. 2.8 hektarlık bir alanı kapsayan bölgede, Melendiz çayı üzerinden geçen Hasas Mah. Caddesi sınır kabul edilmiştir. Genelde konut yapılarının bulunduğu alanın eski uydu fotoğraflarından da tarihi bir bölgede yer aldığı ve kentteki en eski yerleşim alanlarından birisi olduğu görülmektedir (Şekil 6.14).

Şekil 6.14. Çalışma Alanındaki 4. Alt Bölgeden Fotoğraflar ve Konumu (Google Earth üzerinden alınan veriler üzerinden yazar tarafından yorumlanmıştır.)

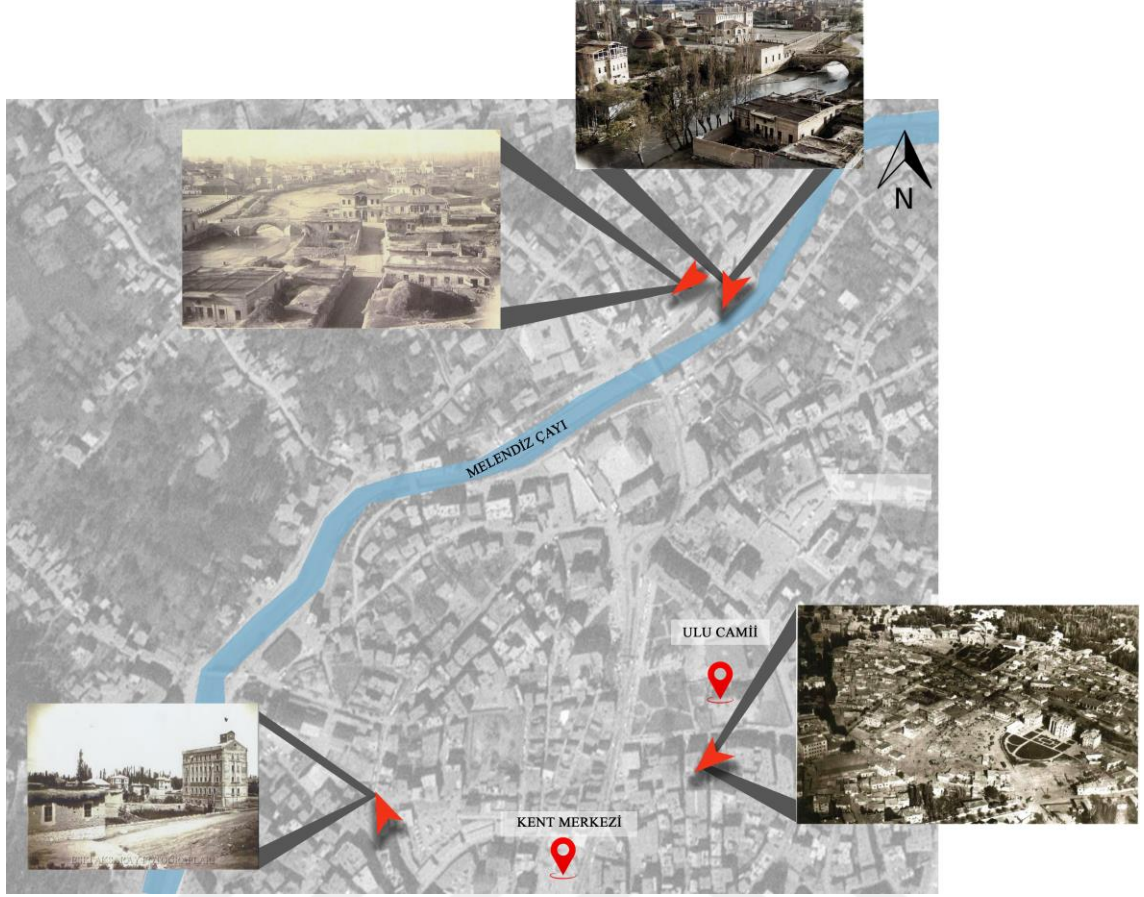
Çalışma kapsamında tip morfolojik analizlerden elde edilen verileri incelediğimizde (Şekil 6.15.) ilk olarak ulaşım yollarının 1989 yılında 1,02 km iken aradan geçen 25 yıl ve kent genelindeki köklü morfolojik değişimlere rağmen 2024 yılında bu değer 1,13 km olarak ölçülmüştür. Bölgedeki yapı adası alanı Aksaray il olmadan önce (1989 yılı) 21.680 m² iken bu değer 2024'e gelince 14.830 m²'ye kadar azalmıştır. Yapı adası sayısı ise 1989'da 6 iken 2024 yılına gelindiğinde bu sayı 10'a yükselmiştir. Bölgedeki yapılara gelince, yapı taban alanları 1989'da 3.325 m² iken, yaklaşık iki buçuk kat artarak 2024'te 8.530 m²'ye kadar çıkmıştır. Yapı sayısında da bir artış görülmektedir. 1989'da 30 olan yapı sayısı 2024 yılında 56 olmuştur.

Şekil 6.15. Çalışma Alanındaki 4. Alt Bölgenin Tipo-morfolojik Analizi (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

7. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu tezde ele alınan kentsel morfoloji kavramı, kentlerin zaman içerisindeki biçimsel evrimini inceleyerek, bu değişimi etkileyen fiziksel, sosyolojik, ekonomik ve diğer faktörleri araştırmakta ve böylece kentlerin geçmişine ve geleceğine dair bir perspektif sunmaktadır. Morfolojik analizler, kent ya da kent parçası üzerinde yapılabileceği gibi, bazen parsel ve bina seviyesinde de incelenmektedir. Bu tür çalışmalar, morfoloji literatüründe önemli bir yer tutar. Tezde kullanılan teorik çerçeve, kentsel morfolojiye dair çeşitli öncü yaklaşımlar üzerine kurulu olup her bir yaklaşım, ele aldığı ilişkiler bakımından farklılıklar göstermektedir. Çalışma alanı olarak seçilen, Cumhuriyet ve Atatürk Bulvarı arasında yer alan ve 2012 İmar Planı'na göre Merkez-1 olarak belirlenen alan, Aksaray'ın tarihi kent merkezi içinde yer almakta, fiziki ve sosyolojik katmanlarıyla morfolojik analiz için zengin bir kaynak sunmaktadır (Şekil 7.1.). Aksaray'ın tarihsel gelişimi ve kentteki fiziki dönüşümde etkili olan yerel yönetim politikaları, bu alanın kentsel gelişiminin anlaşılması için temel bir bağlam oluşturmaktadır. Ayrıca, çalışma alanının fiziksel yapısının kent kullanıcıları üzerindeki imgesel etkileri de zaman içinde değişmiş olup, geçmişteki kaynaklarda yer alan ifadelerle bu değişimler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde iki aşamadan oluşan analiz sonuçlarına dair çıkarımlar yapılmış, sonrasında çalışma hakkında genel değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

Şekil 7.1. Çalışma Alanından Fotoğraflar ve Konumu (Google Earth üzerinden alınan veriler üzerinden yazar tarafından yorumlanmıştır.)

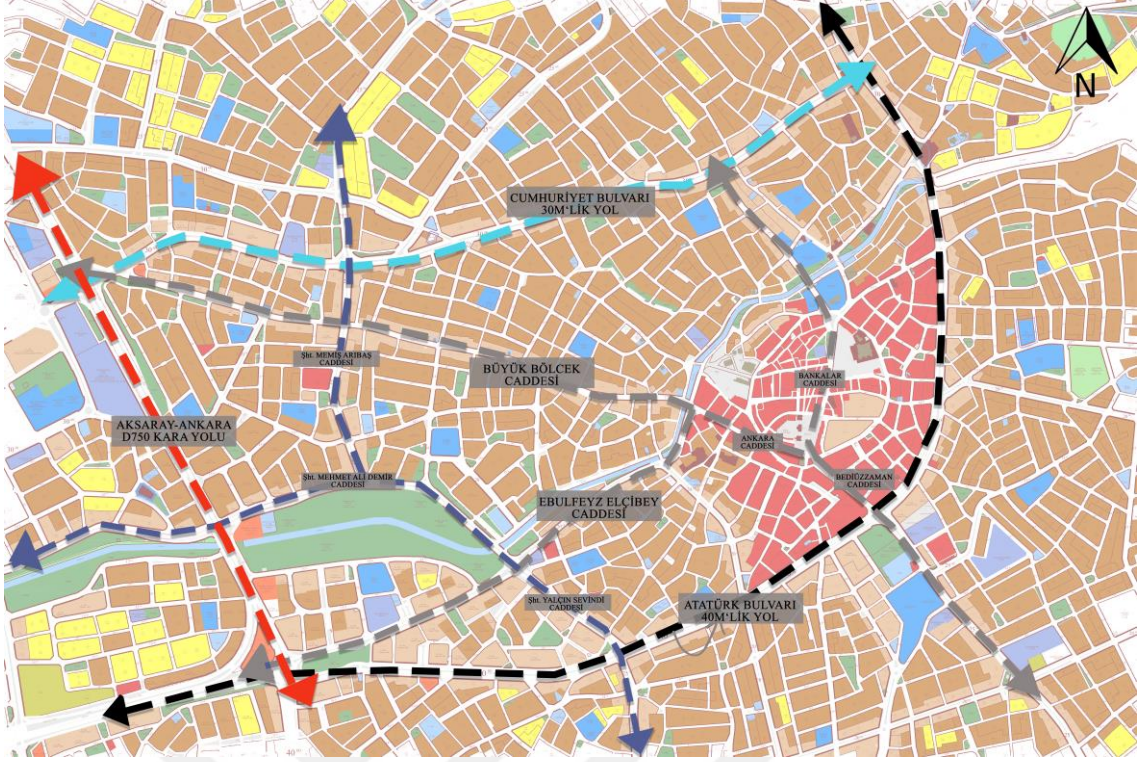
7.1. Mekânsal Dizim Analizine Ait Sonuçların Değerlendirilmesi

Bu bölümde, incelenen tarihsel dönemler ile Aksaray'ın il statüsüne kavuşmasının ardından ortaya çıkan ve zamanla değişen mekânsal çalışma alanlarının, morfolojik yapı üzerindeki etkilerinin analiz sonuçları ele alınmıştır. Tarihi haritalar ile incelenen önemli dönemlerin mekânsal düzeninin analizine analitik olarak yaklaşılmış ve kent, belirlenen 30 ve 40 metrelik yollar arasındaki tarihsel bölgenin çerçevesinde mekânsal dizimin aksiyal analiz metodu ile analiz edilmiştir. Bu yöntem ile analiz edilen Aksaray'ın 1900'li yıllardan sonrası gelişen kent formunda tarihsel merkezlerini de kapsayacak şekilde ifade eden bölgeleri için yeni dönemde kentin akslarında alternatif yönelimler olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, kenti il unvanını aldığı tarihten bu yana tanımlayan özgün tarihsel aksın kayması ve yeni bir kent koridoru oluşması durumunu mimari ölçekte detaylandırma yoluna gidilmiştir.

Mekân dizim analizlerinin global ölçeklerde belirlenen tarihsel dönemlere göre gerçekleştirilen analizlerinde bağlılık, bütünleşme ve tercih değerlerine bakılmıştır. Yöntemin sunduğu matematiksel veriler ile Aksaray'ın il özelliği kazandıran mekânların kanıtlanabilir bir çerçevede değişiminin tespiti yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde kentin bütününe yönelik elde edilen çıkarımlar şu şekilde özetlenmiştir:

- Kentin anıtsal ve yönetsel değeri olan Aksaray kalesi sınırlarını kapsayan kent çekirdeğinin tarihi dönemlerden günümüze kadar olan süreçte varlığını devam ettirdiği ancak kentsel potansiyelinin bazı bölgelerde azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle kent meydanına çıkan yollar ve Ulu Camii çevresinin günümüzde ve 1990'lı yıllarda da güçlü analitik değerlere sahip alanlar olduğu gözlemlenmiştir.
- Kent merkezinin günümüzde de en yoğun akslarından olan Atatürk Bulvarı'na çıkan caddelerde tercih, bağlantılılık, entegrasyon değerleri yüksek çıkmıştır. Aksaray'ın tarihi merkez noktalarından Kalealtı ve belediye caddesi çevresinin 1990'lü yıllarda bağlantılılık, entegrasyon ve tercih değerlerinin yoğun olduğu analiz edilmiş, günümüzde bu bölgede yoğun analiz değerleri gözlemlenmese de kültürel varlığın korunduğu tespit edilmiştir.
- Kentin omurgası olarak tasarlanan tarihi kent akslarının günümüzde güçlü karakteristik etkisini devam ettiremediği, yerini kentin yeni gelişen ve büyüme yönünü değiştiren batı ve kuzey aksına bıraktığı analizlerle tespit edilmiştir. Ankara yolunun 1900'lü yıllarda bağlantılılığı yüksek iken; günümüze kadar gelindiğinde o güçlü değerlerin 40 metrelik yol (Atatürk Bulvarı) üzerine aktarıldığı analiz edilmiştir.

Çalışma alanına yönelik yapılan analizler doğrultusunda kent bütüncül olarak değerlendirildiğinde tarihi kent merkezinde ve çevresinde yer alan kentin odak noktalarının Aksaray için hâlâ potansiyel taşıyan bölgeler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Şekil 7.2.).

Şekil 7.2. Aksaray İmar Planındaki Güçlü Kent Aksları (Güncel imar planı üzerinden yazar tarafından yorumlanmıştır.)

Ancak kent büyüyüp gelişirken kentin büyüme yönü değişmiş ve batı yönünde yeni mekânsal kurguların oluştuğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ile, Aksaray kentinin tarihi omurgası ve yeni gelişen batı ve kuzey aksında meydana gelen morfolojik değişimlerin, oluşan mekânların ve farklılaşan alanların yakın ölçekte analiz edilmesi ihtiyacı doğmuştur. Böyle bir analiz, yaklaşık çeyrek asır önce il olmuş Aksaray için temsil niteliği taşıyan ve planlama kararlarında etkin rol oynayan alanların hangi nitelikte değişimlerin odağında kaldığını tespit ederek gelecek uygulama planlarına altlık oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra, kentte yeni gelişen ve gelişmekte olan büyüme aksındaki mekânsal niteliklerin araştırılması Aksaray'ın geleceğini kavramak açısından kritiktir.

7.2. Tipo Morfolojik Analizin Kentsel Gelişim Bağlamında Değerlendirilmesi

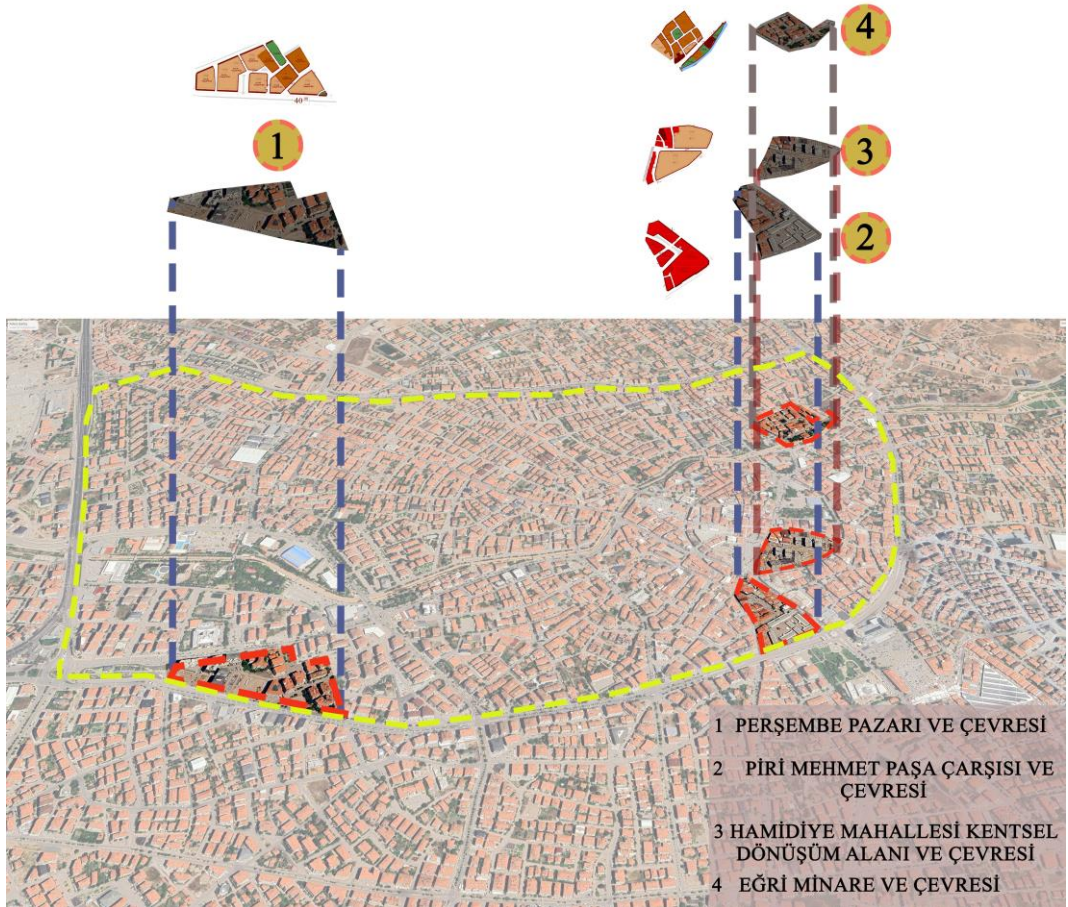
Yapılan bölgesel analizler sonucunda, Aksaray'ın bazı alanları ve çevresini oluşturan mekânsal niteliklerin hem biçimsel hem de yoğunlukları itibarıyla morfolojik değişim içerisinde oldukları gözlemlenmiştir.

Sözü geçen değişimin tarihsel aksı niteleyen alanlar / binalar ve yeni gelişen aksta yer alan mekânlar çerçevesinde bölgesel ölçekte tipolojik analizi gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda, kentin tarihsel merkezlerinin ve yeni merkezi ifade eden alanların belirlenen yarıçap çerçevesinde kentsel bileşenler ile mevcut potansiyelleri değerlendirilmiştir. Bu bölümde hedeflenen temel amaç, kentin gelişimini morfolojik açıdan incelerken makro ölçek ile mikro ölçek arasında bir bağlantı kurmak üzerinedir.

Conzen'in geliştirmiş olduğu coğrafya temelli morfoloji yaklaşımı bağlamında, çalışma alanından seçilen 4 farklı alt bölgenin yıllar içerisindeki fiziki değişiminin yol uzunlukları, doluluk-boşluk (yapı sayısı) ilişkisi, yapı adası-parcel ilişkileri, bina-parcel ilişkileri ve çalışma alanındaki kullanım özellikleri analiz edilmiştir. Tez araştırmasının kapsamını oluşturan kentsel mekân, dönemsel koşullar ve çeşitli etkenlerle fiziki ve sosyal açıdan geçirdiği değişimlerin, kentsel morfoloji yöntemiyle gerçekleştirilen ayrıntılı morfolojik analizlerde ortaya konduğu bir çalışma alanıdır. Bu değişim, dönemsel verilerin karşılaştırılması yoluyla tespit edilmiş ve analiz sürecinde ele alınan periyotlar olarak tezde yansıtılmıştır. 1989 ile 2024 yılları arasındaki dönemde, kentin altyapısı incelendiğinde önemli imar kararlarının alındığına dair bulgular ortaya çıkmıştır. Alt ölçekli bölgelerdeki morfolojik değişimi ele alan analiz, farklı bağlamları içermekte olup, bu değişime dair değerlendirmeler, kentsel gelişim süreci ve çalışma alanındaki değişen kullanım özelliklerinin etkileri doğrultusunda yapılmıştır.

Tezde araştırmada ele alındığı bölgelerin kentsel değişim bağlamında 4 farklı bölgenin sonuçları incelediğimizde 1. Bölgede 1989'da boş arazilerin fazlalığından dolayı günümüze kadar yoğun yapılaşmaların olduğu analiz edilmiş, 2. Bölgede kentin artan ihtiyaçları doğrultusunda yeni cazibe merkezi kazandırmak amacıyla eski yapıların yerine, ofis ve dükkanlardan oluşan yeni bir çarşı yapılmıştır. Günümüzde bölgedeki kent yoğunluğunu da düşündüğümüzde bu değişimin gerekli bir karar olduğu söylenebilir. Çünkü bu morfolojik değişim olmasaydı, eskiden otobüs terminali olarak kullanılan bölge, Aksaray'ın il olması ve artan kent yoğunluğu ile günümüzde kentsel açıdan daha büyük sorunları beraberinde getirebilirdi. 3. Bölge ise Aksaray'ın ilk kentsel dönüşüm alanıdır ve bölge tarihi bir alanda yer almaktadır. Kentteki ilk yerleşimin olduğu kale sınırları içerisinde kalan alan, zamanla çarpık yapılaşmanın esiri olmuş ve günlük yaşamda da sorun teşkil etmiştir. Belirlenen 4 farklı alt bölge içerisinde 1989 yılında en yoğun yapılaşmanın görüldüğü alan olan 3. Bölgede genelde 3 ve 5 katlı konut yapılarının yerine, ofis ve konut odaklı modern görünümlü yaşam

alanları inşa edilmektedir. Bu dönüşümün kentin hem morfolojik hem de sosyal yaşamda 2. Bölgedeki durum gibi pozitif yansımaları olacağı hedeflenmiştir. Son alt bölge olarak çalışma alanı sınırları içerisinde tarihi eğri minare ve yakın çevresi seçilmiştir. Kentin 1989'da il olması ve sonrasında yaşanan imar planı çalışmalarının, koruma alanları vb. yaklaşımların tarihi Eğri Minare ve çevresine morfolojik olarak nasıl yansıdığı analiz edilmiştir. Selçuklulardan kalma yaklaşık 800 yıllık yapı Aksaray'da kültürel bir yapı özelliği taşımaktadır. 2012 revizyon imar planı notlarında önerilen hassas zonlamanın içerisinde yer almaktadır (Şekil 7.3.). Kentin içerisinden geçen Melendiz çayına da sınır olan bölge, geçmiş dönem fotoğraflarından da yola çıkarak kentin en eski yerleşim alanlarından biridir. 1989 yılı öncesinde tek veya iki katlı kerpiç evler bulunurken günümüzde yerini 3 ve 4 katlı konut ve ticaret yapıları almıştır. Parsellerin büyük, yapılaşmanın 1. Bölgeye göre yoğun 2. ve 3. Bölgeye göre daha seyrek olduğu bölgede yollar, 1. Bölgedeki yollara göre daha net olmasının yanı sıra bölgenin eski kent merkezinden kuzeye geçişte röper bir nokta olarak da görülmektedir.

Şekil 7.3. Tipo Morfolojik Analizde İncelenen Alt Bölgelerin Konumu ve Çalışma Alanı Sınırı (Google Earth üzerinden alınan veriler ile yazar tarafından yorumlanmıştır.)

Bölgelerde süreç için belirlenmiş başlangıç tarihi olan 1989 yılından günümüze kadar gelindiğinde Atatürk Bulvarı ile kesişen caddelerde kentsel koşullar değerlendirildiğinde caddelerde kullanım dokusunda yoğun konut dokusu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda birçok kamusal ve sosyal yapı da cadde aksı üzerinde ya da yakın çevresinde oluşturulan mekânsal kararları ile kentin günümüzde yönetim aksı olarak geliştirilen Atatürk Bulvarı üzerinde yer almaktadır.

7.3. Bölüm Değerlendirmesi ve Öneriler

Aksaray ili geçmişten bugünüme kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, birçok özgün mimari yapıyı sınırları içerisinde barındırmaktadır. Kent genelinde farklı uygarlıklara ait kentsel yapılar bize o dönemin morfolojik özelliklerini, sosyal ve kültürel yaşamını günümüze aktarmaktadır. Yoğun göç alan kentlerin kontrolsüz şekilde saçaklanarak büyümeye başlaması, sosyal ve kültürel farklılıkların yarattığı kentleşme sorunları, konut stoklarının ihtiyacı karşılayamaması, kentlerin kültürel, ekonomik ve bölgesel olarak ayrışması, doğal kaynaklara erişimde sıkıntılar yaşanması gibi sorunlar sağlıklı kentlerin oluşmasına neden olmaktadır.

Kentin planlama ve imar süreci Mimar Seyfi Arkan ile başlamış günümüze kadar farklı planlama ve revizyon amaçlı imar planlarıyla devam eden planlama kararları, kentin morfolojik değişiminde önemli bir rol oynamıştır. Günümüzde şehir merkezinin sınırları net bir şekilde belirlenmiş olup, kent merkezini oluşturan en dinamik mahalleler çalışma alanı olarak öne çıkmıştır. Ulurmak çevresinde ise rekreasyon alanları, parklar ve yeşil alanlar inşa edilmiştir. Bu alanlara Aksaray Kültür Parkı ve Kılıçarslan Parkı örnek olarak gösterilebilir. Ancak zamanla artan kentleşme süreci ve Ulurmak'ın eski canlılığını kaybetmesi ile birlikte, bu iki park arasındaki bölgelerde yeşil alanlar ve parklar yerini yapılaşmaya bırakmıştır. Bu dönüşüm, uydu fotoğraflarıyla tespit edilebilmektedir.

Bu sonuçlar neticesinde uygulanan planlara ve araştırma kapsamında yapılan analizlere bakıldığında kent planlarının kenti morfolojik ve birçok açıdan dönüştürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. İlk planlardan günümüze kadar yapılan planlar ve araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler incelendiğinde, kent merkezi olarak kabul edilen çeperin merkezi iş alanı olarak özelliğini koruması, ayrıca kent merkezindeki mahallelerin planlarda belirtildiği gibi en canlı mahalleler olmaya devam etmesi gibi birçok benzerlik gözlemlenmiştir.

Tarihi haritalar ile incelenen önemli dönemlerin mekânsal düzeninin analizine analitik açıdan yaklaşılmış ve kent belirlenen iki tarihsel dönem çerçevesinde kentin il olmadan önceki ve sonraki morfolojik yapısı mekânsal dizim yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu yöntem ile analiz edilen Aksaray'ın 1990'lı yıllar sonrası gelişen kent formunda tarihsel merkezlerini ifade eden bölgeleri için yeni dönemde kuzey ve batı aksında alternatif yönelimler olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, kenti o tarihten bu yana tanımlayan özgün tarihsel aksın kayması ve yeni bir kent koridoru oluşması durumunu mimari ölçekte detaylandırma yoluna gidilmiştir. Sözü geçen değişim sürecinin, tarihsel aksı niteleyen alanlar / binalar ve yeni gelişen aksta yer alan mekânlar çerçevesinde bölgesel ölçekte tipolojik morfolojik analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, Aksaray'ın kent merkezi çevresini oluşturan mekânsal niteliklerin hem morfolojik hem de yoğunlukları itibarıyla değişim içerisinde oldukları gözlemlenmiştir.

Araştırmada bulguları elde etmek için Aksaray Belediyesinden plan araştırma raporları ve hâlihazır haritalar temin edilerek çalışma alanı yerinde incelenmiştir. Aksaray geleneksel kent merkezi içerisinde yer alan 13 mahalleyi kapsayan 335 hektarlık alan çalışma alanı olarak seçilmiştir. Hâlihazır harita, AutoCAD programında incelenerek güncellenmiş, yapılacak analizler için güncel bir altlık haline getirilmiştir. Düzenlenen hâlihazır harita üzerinden morfolojik ve mekânsal özellikleri detaylı bir şekilde aksiyal analiz ve tipolojik morfolojik analizler yapılmıştır. Çalışmada yapılan analizlerin görselliğini artırmak için Photoshop programından yararlanılmıştır. Mekânsal yapıya dair analizlerden arazi kullanım analizine bakıldığında kent merkezinin ilk oluşum yeri kabul edilen çekirdeği, kale sınırlarını da kapsamaktadır. Melendiz Çayı (Ulurmak) etrafında gelişen kentin geneline bakıldığında konut, ticaret, turizm, sosyal altyapı gibi farklı kullanım alanlarının yanı sıra, kültürel ve sosyal tesisler, ibadet yerleri, açık alanlar ve meydanlar da bulunmaktadır.

Çalışmanın yöntemin uygulanmasında, Aksaray ilinin tarihsel gelişim sürecinin dönemler, planlama ve tasarım kararları tarihsel haritaların sundukları veriler aracılığı ile karşılaştırmalı olarak analizi yapılmıştır. Bu analizler ile bu bölümde, tarihi dönemde alınan kararların günümüze yansıyan mekânsal ve morfolojik etkilerine ulaşılmıştır. Bu bağlamda, Aksaray'ın il olmadan önceki tarihi yerleşim merkezini 1989 yılı haritası ve il olmasının ardından yapılan planlama çalışmalarının sınırlarıyla birlikte günümüz haritası incelenmiştir. Ayrıca, bu dönemlere ait uydu görüntüleri kullanılarak aks ve segmentler oluşturulmuş, Mekânsal Dizim yönteminin sağladığı entegrasyon,

connectivity, intelligibility ve tercih kriterleriyle analiz edilmiştir. Bu analizler ve değerlendirmelerin neticesinde ulaşılan bulgulara, kentin tarihi planlama kararlarında kurgulanan tarihi merkezler ve kentin günümüzde anıtsal omurgasını ifade eden Atatürk Bulvarı tarihi haritalarda il olmasından sonra güçlü parametrik değerlerde iken, 1990'lı dönemlerden sonra gelişen Aksaray'ında görülen kuzeybatı ve batı aksının kentte güçlenmesi analitik verilere de yansımıştır. Özellikle, 2000'li yılların başından itibaren geliştirilen planlama kararlarının tümünde kentin kuzey-güney ekseninin yanı sıra yeni dönemde alternatif batı aksının gelişimi Atatürk Bulvarı'nın kent ile etkileşiminin ileriki yıllarda farklılaşabileceği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Çalışma alanındaki güçlü kent aksları üzerinde yer alan binaların ve mekânsal çevrelerinin tipolojik olarak potansiyelleri ve işlevsel değişimler yaşadığı tespit edilmiştir. Bunlara en belirgin eski Perşembe Pazarı ve çevresi, Piri Mehmet Paşa Çarşısı ve çevresi örnek olarak gösterilebilir. Kentsel ölçekten mimari ölçeğe inerek gerçekleştirilen bu analizler ile, Aksaray'ın il statüsü ve 35 yıl içerisinde geliştirilen binalar ve niteliklerinin yeni dönemde de biçimsel (morfolojik) değişimler içerisinde oldukları tespit edilmiştir.

Çalışma bölgesinin morfolojik açıdan okunması ile belirlenen dönemlerde kent merkezindeki sokak, cadde ve yapıların yükseklikleri uygun ölçekte olduğu, geleneksel ve modern yapıların uyum içinde ve benzer-sıradan görünümlere sahip olduğu görülmektedir. Kentin il olmadan önceki morfolojik durumuna bakıldığında çalışma alanında sokak ve caddelerin dar ve toprak zeminden oluştuğu, yapıların yükseklikleri günümüze göre çok daha alçak olduğu ve genelde kerpiç yapıların yanı sıra taş yapılı konaklar da yaygın olarak görülmektedir. Kentsel bileşenlerin (yol, yapı, parsel) analizinin yapıldığı alt ölçekte, tarihi merkez bölgelerinde yer alan kimi binaların yıkılarak işlev değiştirdiği, yerine yapılan binaların kentin ölçek algısını farklılaştırabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer taraftan, batı aksında yer alan mekânsal niteliklerin (Mercedes Fabrikası, Hastaneler, Otogar, Belediye Binası, İş ve Ticaret Yapıları, Üniversite) düzeyde yükselen mimari karakterlere sahip oldukları, günümüz kentsel kararlarıyla benzer bir çizgide oldukları gözlemlenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; kentteki güçlü akslarda yer alan mekânsal çevrelerin özellikle Hamidiye ve Taşpazar Mahallelerindeki kentsel odakların tarihsel süreç boyunca ölçek ve biçim değişiklikleri içerisinde olduğunu ve gündemde olan yenileme projeleri ile değişim sürecinin devam edebileceğini göstermektedir. Kent genelinde günlük yaşamı etkileyen birçok yapının ise kentin tarihi merkezinden uzaklaşarak batı aksında konumlandırılmaya devam edilmesi, bu bölgelerde yeni meydanlar, ofis ve

alışveriş alanları oluşturulması ise Aksaray'ın gelecekte tarihsel aksının potansiyelini giderek yön değiştirmesi endişesini ve mevcut kullanıcı yoğunluğunun azalmasını ön plana çıkarmaktadır.

Gerçekleştirilen tarihsel, mekânsal ve morfolojik analizler sonucunda Aksaray ili için genel olarak şu temel çıkarımları yapmak mümkündür:

- Aksaray kent merkezi, karakter değiştiren ve bu değişim sürecine ait yansımaların morfolojik yapısında 35 yıl gibi bir sürede belirgin şekilde gözlemlenebildiği bir kenttir.
- Kentin il statüsünü kazanması tarihinden günümüze dek tanık olduğu ekonomik, politik, kültürel ve sosyal değişimleri tetiklemiş, kentin fiziksel yapısında da etkileri olmuştur.
- Kentin tarihsel odakları, günümüzde hala önemli bir potansiyel barındıran bölgeler olup, sahip oldukları mimari yapılar ve morfolojik özelliklerle korunarak gelecek nesillere aktarılmasının büyük bir önem taşıdığı alanlardır.
- Kentler büyüdükçe, yeni bağlantı yollarının oluşturulması ve değişikliklerin yapılması kaçınılmaz hale gelir. Kentte özellikle batı aksı, bu anlamda önemli bir kentsel bileşen olmamasına rağmen, eski Aksaray'dan tamamen farklı bir şekilde ve kontrolsüz bir gelişim göstermektedir.
- Kentin özgün yönetim akslarını oluşturan (Şekil 5.2.) Bediüzzaman Caddesi, Ebulfeyz Elçibey Caddesi ve Atatürk Bulvarı'nın biçimsel özellikleri, değişen morfolojik yapıyı yansıtmaktadır.
- Bu şehirdeki ana aksların mekân düzeni analizleri, tarihi süreçte sayısal verilerle de belirginleşmekte ve günümüzde de devam etmektedir. Ancak, yeni dönemde ortaya çıkan politik ve ekonomik talepler doğrultusunda kentin batı aksının daha güçlü hale geldiği sonucuna varılmıştır.
- Aksaray ilinin tarihsel süreçleri ve alınan planlama kararlarının etkileri günümüze kadar ulaşmış olsa da yapısal olarak ve kullanım amaçları bakımından değişim göstermektedir.
- Analizin bir sonraki aşaması olan tipo morfolojik değerlendirmeler sonucunda, kent merkezi çevresindeki caddeler ve Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan, Aksaray'ın hem kent belleğinde hem de simgesel anlamda önemli olan bazı binaların yer yer kaybolduğu, yer yer ise değişim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma alanı temel alınarak yapılan incelemeler, Aksaray'daki kentsel değişimlerin ilin şehir olma niteliğini belirleyen alanları ve kentin ana yapısını hem kentsel hem de mimari ölçekte önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bu etkiler sonucunda kentin morfolojik yapısı dönüşmekte ve Aksaray'ın il kimliğini oluşturan temel özellikler farklılaşarak yön değiştirmektedir. Bu dönüşüm süreci, Aksaray'ın gelecekteki morfolojik gelişiminin batı ve güneybatı yönlerinde yoğunlaşabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca çalışma alanı ve çevresinde şehirlerarası ulaşım aksının batıya kaydırılmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Atatürk Bulvarı hâlâ kentin tarihi ve anıtsal aksı olarak varlığını sürdürse de, günümüzde batıya doğru gelişen yeni aksın etkisiyle bu tarihi aksın kentsel ve mimari düzeydeki rolünün zayıflaması ve önemini kaybetmesi düşünülmektedir. Tüm bu morfolojik değişimler ışığında, önümüzdeki 5 ila 10 yıl içinde kent merkezindeki yoğunluğun batı yönündeki yeni alt bölgelere kayabileceği öngörülmektedir.

Bu tez çalışması, Aksaray'ın il kimliğinin tarihsel süreç içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve gelecekte nasıl bir yön alabileceği konusunda çeşitli çıkarımlar yapmayı mümkün kılmaktadır. Bu çalışma hem mimari ölçekte hem de kentsel anlamda çeşitli morfolojik yöntemlerin bir arada incelenmesiyle özgün bir araştırma alanı sunmakta, il unvanını alan Aksaray ilinin evrilen yapısını morfolojik açıdan değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır. Bu çalışmadan yola çıkarak sonraki çalışmalarda “Kentlerin gelişimini etkileyen faktörler ve bunların sonuçları, Kentsel mekanların zamanla değişimler yaşaması ve kullanıcılar üzerindeki etkileri” üzerine konuların araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağca, Ö., 2019, “Side Antik Kentinin Yaşadığı Değişimin Morfolojik Özelliklerinin Mekân Dizim Analizi ile Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Akbulut, M. R., 2004, Kentsel Tarih Araştırmalarında Bilgi Teknolojilerinin Kullanımıyla Yeni Bir Yöntem Geliştirilmesi (Kentsel Dönüşümde Kaos Kuramı ve Kadıköy-İstanbul Örneği).
- Aksaray Belediyesi, 2003, “Aksaray Revizyon ve İlave İmar Planı Açıklama Raporu”, S.Ü. Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Döner Sermaye İşletmesi, s. 1-49, Konya.
- Aksaray Belediyesi. 2006. “Kültür Müdürlüğü Yayın ve Tanıtım Broşürleri”, Aksaray.
- Aksaray Belediyesi, 2012, Aksaray Revizyon İmar Planı Açıklama Raporu. Aksaray, Aksaray Belediyesi Arşivi.
- Aktaş, G. H., 2019, Kentsel Tasarım Projelerinin İrdelenmesi: “Aksaray Piri Mehmet Paşa Çarşısı” Örneği, Konya Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
- Akın, E., 1995, Kent Planlamasında Belediyelerin Rolü. Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Al_Sayed, K., 2014a, How Designs Evolve. The Journal Of Space Syntax, 5(1), 68-90.
- Al_Sayed, K., 2014b, Urban Morphogenesis; How Form-Function Complexity Coupled Temporal Changes On Street Configurations in Manhattan And Barcelona Over The Past Centuries (Doctoral Dissertation, University College London).
- Altun, M. F., & Topçu, M., 2022, Konut Dokularının Tarihsel Süreçte Morfolojik Değişimi: Akşehir Örneği. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 815-827.
- Anonim, 2021, 1/1000 Ölçekli Uygulama İmar Planı Açıklama Raporu, 2021 [online], Toki Gedaş, https://webdosya.csb.gov.tr/db/aksaray/icerikler/1000_aksaray-plan-aciklama-raporu_20230214113909.pdf, [Ziyaret Tarihi:23 Nisan 2025].
- Anonim, 2022, Hamidiye Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi Başlıyor, 2022 [online], İnternet Sitesi, <https://www.aksaray.bel.tr/haberdetay.aspx?icerikId=4472&ham>[Ziyaret Tarihi:22 Nisan 2025].
- Anonim, 2023, Uygulama İmar Planı Değişikliği, 2023 [online], internet Sitesi,[https://www.aksaray.bel.tr/DuyuruDetay.aspx?icerikId=3957&DUYURU\(UYGULAMA-IMAR-PLANI-DEGISIKLIGI\)](https://www.aksaray.bel.tr/DuyuruDetay.aspx?icerikId=3957&DUYURU(UYGULAMA-IMAR-PLANI-DEGISIKLIGI)), [Ziyaret Tarihi:23 Nisan 2025].
- Ayan, B., 2010, Kent Morfolojisinin Etkileyen Nedenler ve Eminönü Tarihi Yarımada Bölgesinin İstanbul Ulaşımına Etkileri (Doktora Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

- Arıbaş, K., 2008, Aksaray Kentinin Mekânsal Değişim ve Dönüşüm Süreçleri, TÜCAUM V. Coğrafya Sempozyumu, s. 251-262, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Aytekin, H., 2018, Aksaray Kenti Coğrafi Konumunun İktisadi Gelişmeye Etkisi Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 71-88.
- Aziz, N., & Nilufar, F., 2019, Effects Of Growth On Urban Morphology And Land Use Pattern İn Mymensingh: A Historic Town Of Bangladesh. Nakhara: Journal Of Environmental Design And Planning, 16, 53-68.
- Balta, M. Ö., & Yenil, H. Ü., 2019, Multi criteria decision making methods for urban greenway: The case of Aksaray, Turkey. Land Use Policy, 89, 104224.
- Balta, M. Ö., 2022, Kentsel Dönüşüm Alanlarının Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Belirlenmesi. Kent Akademisi, 15(3), 1293-1309.
- Batty, M., & Xie, Y., 1994, Modelling Inside GIS: Part 1. Model Structures, Exploratory Spatial Data Analysis And Aggregation. International Journal of Geographical Information Systems, 8(3), 291-307.
- Baylak, H. M., & Taş, B., 2021, Kentleşmede İşlevsel Yaklaşım ve Aksaray Kenti. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 120-140.
- Benedikt, M. L., 1979, To Take Hold of Space: Isovists and Isovist Fields. Environment and Planning B: Planning and design, 6(1), 47-65.
- Bilsel, C., 2015, Kent Tarihi Araştırmalarında Mekânbilimsel Bir Yaklaşım: Batı'da ve Türkiye'de Kentsel Morfoloji Çalışmalarının Öncülleri. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 59-77.
- Boeing, G., 2021, Spatial Information And the Legibility of Urban Form: Big Data in Urban Morphology. International Journal of Information Management, 56, 102013.
- Günay Boz, M., 2020, Bir Başkent'in Morfolojik Değişimi: Ankara Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Boz, M., & Kubat, A. S., 2018, Başkent Ankara'nın İki Simgesel Örnek Üzerinden Morfolojik Analizi. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 117-142.
- Böge, Ş. S., 2019, Aksaray Kent Meydanının Toplum İlişkileri Bakımından Değerlendirilmesi. In SETSCI-Conference Proceedings (Vol. 7, pp. 201-206). SETSCI-Conference Proceedings.
- Bourdier, F., & Moudon, A. V., 2000, Typomorphology: A Framework for Understanding the Evolution of Urban Forms. In Urban Form and Local Identity, 123-145. Routledge.

- Conzen, M. R. G., 1960a, Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis. Transactions And Papers, Institute Of British Geographers, 27, iii-122.
- Conzen, M. R. G., 1960b, The Influence of Land Tenure on the Development of Towns in the North of England, *Geographical Review*, 50-4, sf.477-499.
- Conzen, M. R. G., 2004, Thinking About Urban Form: Papers on Urban Morphology, 1932 1998. Peter Lang.
- Çetintürk, N., 1993, Aksaray-Kılıçarslan Hanı. Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 8(2).
- Çil, E., 2006, Theoretical And Methodological Discussion Of The Space Syntax Analysis As A Tool For Reading The City//Bir Kent Okuma Aracı Olarak Mekân Dizim Analizinin Kuramsal ve Yöntemsel Tartışması. *Megaron*, 1(4), 218.
- Curdes, G., 1997, "Stadtstruktur und Stadtgestaltung". Verlag W. Kohlhammer. Stuttgart.
- Çom, Ş., 2022, İstanbul Süleymaniye Bölgesi'nin Morfolojik Değişim Sürecinin Kirazlı Mescit Sokak Üzerinden İncelenmesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Darin, M., 1998, The Study Of Urban Form İn France. *Urban Morphology*, 2(2), 63-76.
- Della Porta, D., & Diani, M., 2011, Los Movimientos Sociales (Vol. 4). CIS.
- Dibble, J., Prelorndjos, A., Romice, O., Zanella, M., Strano, E., Pagel, M., & Porta, S., 2019, On The Origin of Spaces: Morphometric Foundations Of Urban Form Evolution. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 46(4), 707-730.
- Doğanay S., & Eskin B., 2018, Aksaray İli Kentsel Dönüşüm Uygulamaları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (4), 45-54.
- Eğri, M., 2013, Aksaray Kent Coğrafyası (Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Erdal, Z., 2014, Aksaray'da Türk Devri Mimarisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, G., & Çubukçu, K. M., 2015, Kentsel Morfolojide Yeni Bir Yöntem: Fraktal Boyut Metodu, Bodrum Örneği. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı*, 92-103.
- Eskikurt, A., 2005, Tarihî Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (11), 39-64.
- Gebel, Ş., 2022, Mahalle Olgusundaki Değişimin Sosyo-Kültürel ve Morfolojik Açidan Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma: Kurtuluş Mahallesi Örneği, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Gokce, D., & Chen, F., 2018, Sense of place in the changing process of house form: Case studies from Ankara, Turkey. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, 45(4), 772-796.
- Gülçur, S., 1999, Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1994 Yüzey Araştırmaları. *Anadolu Araştırmaları*, (15), 105-136.
- Güner, S., 2013, Aksaray Kent Merkezinde Yer Alan Kültürel Mirasın Bütüncül Sunumu ve Planlanması. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Dönem Projesi, Ankara, s. 103.
- Gürel Ağır, Ç., 2019, Tarihsel Çevrenin Sunduğu İmgeyi Okuyarak Kentsel Kimlik Arayışına Bir Yaklaşım: Aksaray Örneği. KTO Karatay Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Gürer, T. K., 2016, Tipo-Morfoloji: Kentsel Mekânın Yapısını Anlamak. *İdealkent*, 7(18), 8-21.
- Hillier, B., & Hanson J., 1984, *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge, London.
- Hillier, B., 2007, *Space is The Machine: A Configurational Theory Of Architecture*, Space Syntax.
- Hillier, B., & Iida, S., 2005, Network And Psychological Effects İn Urban Movement, In *International Conference On Spatial Information Theory* , (pp. 475 490), Berlin.
- Irmak, M. H., 2022, Kent Gelişiminin Morfolojik İncelemesi: Urla Örneği, İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- İsbir, E. G., 1991, *Şehirleşme ve Meseleleri*, (2. Baskı), Gazi Büro Yayınları, Ankara. s. 252
- Jacobs, K. D., & Kritsonis, W. A., 2007, *An Analysis of Teacher and Student Absenteeism in Urban Schools: What the Research Says and Recommendations for Educational Leaders*. Online Submission.
- Jiang, B., & Claramunt, C., 2002, Integration of space syntax into GIS: new perspectives for urban morphology. *Transactions in GIS*, 6(3), 295-309.
- Karadeniz, N., Orsan, E. Ş., Taskin, R. A., & Cetinkaya, Z., 2020, Re-Interpreting the Imrahor Valley (Ankara-Turkey) in Terms of Green Infrastructure Directing Urban and Rural Development. *Acta Horticulturae et Regiotecturae*, 23(2), 87-95.
- Kargın, A., 2024, Aksaray Arazi Kullanım Haritası, 2022 [online], Instagram, <https://www.instagram.com/haritaverii/p/C3IZOS2i-YM/> [Ziyaret Tarihi:23 Nisan2025].

- Kepenek, E., 2011, Antalya Tarihi Kent Merkezi ve Yakın Çevresinin Mekân Dizim Metodu İle Analizi (Doktora Tezi, SDÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama).
- Kepenek, G., 2022, Tipomorfolojik Analiz: Tarlabası'nda Sosyal İlişkilerin Mekânsal Boyutu. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 157-177.
- Konyalı, İ. H., 1974, Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Krier, R., 2005, Stadtraum urban space. Umbau-Verlag Harald Püschel.
- Krier, R., 2006, Composition of Urban Space, in Graves, M. (Ed.) (2006), Town Spaces; Contemporary Interpretations in Traditional urbanism, Birkhäuser Architecture, Germany.
- Kropf, K., 1996, Urban Tissue And The Character Of Towns. Urban Design International, 1(3), 247-263.
- Kropf, K., 2017, The Handbook Of Urban Morphology. John Wiley & Sons.
- Kubat, A. S., 1997, The morphological characteristics of Anatolian fortified towns. Environment and Planning B: Planning and Design, 24(1), 95-123.
- Kubat, A. S., 1999, The morphological history of Istanbul. Urban Morphology, 3(1), 28-41.
- Kubat, A. S., & Topçu, M., 2009, Antakya ve Konya Tarihi Kent Dokularının Morfolojik Açıdan Karşılaştırılması. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(2), 334-347.
- Kuyrukçu Z., Akbaş M., 2024, Aksaray Kentinin Tarihsel Süreçte Morfolojik Değişiminin Üst Ölçekli Yatırım Kararlarına Göre İncelenmesi, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, 14 (3), 560-576.
- Küçük, E., & Kubat, A. S., 2015, Tarihi Kent Dokularında Morfolojik Bölgeleri Belirlemek: Tarihi Yarımada–Aksaray Örneği.
- Ladikli, R., 2022, Tarihi Kentlerin Morfolojisi Üzerine Bir Değerlendirme: Amasya Örneği, Kapadokya Üniversitesi L.E.E., Nevşehir.
- Liu, F., Dong, Q., Wong, M. K., Djurišić, A. B., Ng, A., Ren, Z., ... & Dai, J., 2016, Is Excess PbI 2 Beneficial For Perovskite Solar Cell Performance? Advanced Energy Materials, 6(7), 1502206.
- Marshall, S., & Gong, Y., 2005, Urban pattern specification. Institute of Community Studies, London, 23.
- Moudon, A. V., & Ryan, M., 1994, Reading the residential landscape. The urban experience: A people-environment perspective, 183-313.

- Muratori, S., 1960, *Studi Per Una Operante Storia Urbana Di Venezia*.
- Mutlu, Ş., 2022, *Cephe Düzeni ve Süslemeleriyle Geleneksel Aksaray Evleri*, Konya Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
- Oktay, E., & Özmen, A., 2009, *Stratejik Kent Yönetimi Bağlamında Kent Bilgi Sistemlerinin Önemi*, Ulusal Kalkınma Ve Yerel Yönetimler Bildiriler Kitabı, Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayını, No:351, Cilt 2, S. 913-922.
- Oktay, B. N., 2024, *Aksaray Kenti Geleneksel Kent Merkezinde Yaşam Kalitesi Araştırması*, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri
- Oliveira, V., 2016, *Urban Morphology: An Introduction To The Study Of The Physical Form Of Cities*. Springer.
- Özalp, M. F., 2021, *Kent Formunun Mekânsal Değişiminin Morfolojik Analizi: Düzce*, Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Düzce.
- Özbil, A., & Peponis, J., 2007, *Modeling Street Connectivity And Pedestrian Movement According To Standard GIS Street Network Representations*. In 6th International Space Syntax Symposium.
- Özcan, K., 2015, *Selçuklu Çağında Anadolu Kentleşme Koridoru*. Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi.
- Özer, B., 1967, *Mimaride Mekân: Frank Lloyd Wright ve Guggenheim Müzesi*. Akademi Dergisi, 7. ISO 690.
- Özer, M., 2017, *Aksaray İli Kent Merkezindeki Erken Cumhuriyet Dönemi Mimari Mirasının İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü)*.
- Panerai, P., Castex, J., & Depaule, J. C. ,1997, *Formes Urbaines: De L'îlot À La Barre*. Editions Parentheses.
- Peponis, J., Hadjinikolaou, E., Livieratos, C., & Fatouros, D. A., 1989, *The Spatial Core Of Urban Culture*. Ekistics, 43-55.
- Sakar, S., & Ünlü, T., 2018, *Kentsel Mekânın Değişimi ve Karakter Oluşumu; İzmir Tarihi Kent Merkezi Örneği*. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 417-434.
- Sakar, S., & Ünlü, T., 2019, *Mekânın Biçimlenişi ve Kentsel Karakterin Oluşumu; İzmir (Kemeraltı) Örneği*. Planlama Dergisi, 29(2), 129-146.
- Sarnıhoğlu, N. S., 2022, *Tarihi kentlerin Mekânsal Özelliklerinin Space Syntax Yöntemi ile İrdelenmesi; Elâzığ, Harput Örneği*, İnönü Üniversitesi, Malatya
- Satiroglu, O., Kocaman, S. A., Karadag, Z., Temiz, A., Çetin, M., Canga, A., & Bozkurt, E., 2012, *Relationship Of The Angiographic Extent Of Peripheral Arterial Disease With Coronary Artery Involvement*. JPMA-Journal of the Pakistan Medical Association, 62(7), 644.

- Scott, G., 1999, *The Architecture Of Humanism: A Study In The History Of Taste*. Ww Norton & Company.
- Sınmaz, S., & Özdemir, H. A., 2016, Türkiye Şehir Planlama Pratiğinin Kentsel Morfoloji ve Tipoloji Üzerindeki Etkileri, Siverak Kenti İçin Bir Değerlendirme. *İdeal kent*, 7(18), 80-115.
- Sima, Y., & Zhang, D., 2009, Comparative Precedents On The Study Of Urban Morphology. In *Proceedings Of The 7th International Space Syntax Symposium*, Stockholm: KTH (Vol. 103, pp. 1-8).
- Şahin, B. B., & Saban, D., 2020, Adana Tarihi Kent Merkezinde Morfolojik Bir Okuma: Abidinpaşa Caddesi Örneği. *İdeal kent*, 11(30), 717-746.
- TDK, 2025, Güncel Türkçe Sözlük [online], Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr> [Ziyaret Tarihi: 24 Mart 2025].
- Topal, N., 2009, Karamanoğulları Döneminde Aksaray'da İskân Ve Mahalleler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (20), 207-216.
- Trancik, T. M., Stulberg, B. N., Wilde, A. H., & Feiglin, D. H., 1986, Allograft Reconstruction Of The Acetabulum During Revision Total Hip Arthroplasty. Clinical, Radiographic, And Scintigraphic Assessment Of The Results. *JBJS*, 68(4), 527-533. ISO 690
- Turner, A., 2004, *Depthmap 4: A Researcher's Handbook*.
- Yağcı Topçu, B., 2021, Tarihi Kent Meydanlarının Morfolojik Değişimi: Sivas Tarihi Kent Meydanı Örneği, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri
- Yaygın M. A., 2016, Kent Dokusundaki Mekânsal Değişimin Morfolojik Boyutta İncelenmesi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya
- Yılmaz, H. M., Reis, S., Atasoy, M., 2007, Türkiye'de Yeni İllerin Kentsel Gelişim Sürecinin Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Belirlenmesi: Aksaray Örneği, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi, 30 Ekim –02 Kasım 2007, KTÜ, Trabzon, s.4
- Yörük, D., 2005, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584). Konya: Tablet Kitabevi.
- Yüceşahin M., M., & Bayar, R., & Özgür E., M., 2019, Türkiye'de Şehirleşmenin Mekânsal Dağılışı ve Değişimi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(1), 23-39.
- Ulusoy, K. F., 2021, Geçmişten Geleceğe Değişkenleriyle Mimari Tasarım Sınırları, Aksaray Kent Merkezi Örneği. Konya Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.